ACADEMIA
DE ŞTIINŢE
SOCIALE
ŞI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

10

TOMUL 37 1984

OCTOMBRIE

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

**ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

Preţul unui abonament este de 180 lei.
În ţară revistele se pot procura prin poştă pe bază de abonamente.

Cititorii din străinătate se pot abona prin ROMPRESFILATELIA Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 12 — 201, Telex 10376, prsfi —r— Bucureşti, Calea Griviţei Nr 64 — 66

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacţiei:
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 — Bucureşti, tel. 50.72.41

REVISTA DE ISTORIE

TOM 37, Nr. 10
octombrie 1984

SUMAR

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XIII-LEA CONGRES AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

200 DE ANI DE LA RĂSCOALA LUI HOREA

DEZBATERI

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

„Revista de istorie", Tom 37, Nr. 10, P. 937—1040, 1984

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

REVISTA DE ISTORIE

TOME 37, N° 10
octobre 1984

SOMMAIRE

EN L'HONNEUR DU XIIIe CONGRÈS DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN

200 ANS DEPUIS LA RÉVOLTE DE HOREA

DÉBATS

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

„Revista de istorie", Tom 37, nr. 10, p. 937—1040, 1984

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XIII-LEA CONGRES AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

ACTIVITATEA DESFĂŞURATĂ DE PARTIDUL COMUNIST ROMÂN ÎN ETAPA ACTUALĂ PENTRU DEZVOLTAREA CONŞTIINŢEI SOCIALISTE A MASELOR ŞI FORMAREA OMULUI NOU

DE

GHEORGHE TUDOR

În actuala etapă a edificării societăţii socialiste multilateral dezvoltate în România — caracterizată printr-o creştere a complexităţii vieţii economico-sociale, prin amplificarea obiectivelor şi sarcinilor în toate domeniile de activitate — munca ideologică şi politico-educativă pentru formarea omului nou, el însuşi multilateral pregătit, cu o gîndire avansată despre lume şi societate, educat în spiritul patriotismului socialist, reprezintă o necesitate obiectivă, o cerinţă a înaintării societăţii noastre socialiste pe făgaşul progresului social. Aşa cum sublinia secretarul general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, caracterul obiectiv şi necesar al acestui proces decurge din faptul că partidul a considerat şi consideră că „menirea istorică a socialismului este nu numai a elibera omul de asuprire şi exploatare, de a asigura bunăstarea lui materială, ci de a făuri o civilizaţie spirituală superioară, care nu se poate realiza decît prin formarea unui om nou, cu o înaltă conştiinţă şi pregătire culturală şi profesională, cu un profil moral-politic înaintat"[1].

Pornind de la acest comandament, P.C.R. a formulat în documentele sale programatice şi unele principii fundamentale pe baza cărora se desfăşoară întreaga muncă de dezvoltare a conştiinţei socialiste a maselor, de formare a omului nou. Pe primul plan se apreciază că activitatea ideologică-educativă trebuie să fie pătrunsă de spiritul umanist al concepţiei noastre revoluţionare, să pună în centrul ei omul. Se consideră că avînd un nivel politic şi ideologic ridicat fiecare cetăţean va acţiona în mod conştient pentru a contribui la progresul general al societăţii socialiste şi comuniste, în cadrul căreia se vor asigura adevărata libertate şi adevăratul umanism.

---

[1] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, Edit. politică, Bucureşti, 1972, p. 628–629.

„Revista de istorie", Tom 37, Nr. 10, p. 941–953, 1984

De asemenea, P.C.R. indică că întreaga activitate politico-ideologică să fie străbătută de spiritul noilor realități, să pornească de la condițiile actuale ale dezvoltării societății românești din care au dispărut clasele sociale antagoniste, punîndu-se astfel capăt exploatării, inegalităților de clasă, sociale și naționale. Din această perspectivă, activitatea ideologico-educativă, trebuie să promoveze ferm umanismul societății noastre, umanismul socialist, diametral opus așa-zisului umanism burghez bazat pe asuprire și exploatare, pe inegalitate și nedreptate socială.

Contribuții importante a adus P.C.R., secretarul său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu și în ceea ce privește definirea rolului de forță motrice pe care îl îndeplinește conștiința socialistă în asigurarea progresului societății românești, în făurirea omului nou, constructor conștient al socialismului și comunismului pe pămîntul țării noastre. Astfel, abordînd în mod creator raportul dintre existența socială și conștiința socială, P.C.R. a criticat în documentele sale interpretarea fatalistă a tezei materialismului istoric potrivit căreia conștiința socială rămîne în urma existenței sociale în orice condiții și în orice orînduire socială. Evoluția reală a întregii noastre societăți a demonstrat caracterul anacronic al acestei interpretări dogmatice care nu ține seama de natura și esența socialismului, de specificul raportului dintre existența socială și conștiința socială.

În acest sens, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia : „Adeseori deficiențele existente în activitatea noastră ideologică, politică și cultural-educativă, fenomenele negative care apar în viața socială, în comportamentul unor oameni se încearcă a fi justificate prin teza despre rămînerea în urmă a conștiinței față de dezvoltarea vieții materiale A accepta asemenea justificare pentru lipsurile noastre înseamnă a încuraja o atitudine pasivă, defetistă cu profunde repercusiuni negative asupra dezvoltării societății”[2].

Complexitatea întregii activități politico-ideologice, profundele sale implicații în întregul mecanism economico-social, în toate structurile societății fac necesară, mai mult ca în oricare alt domeniu, ca în activitatea ideologică și de educație politică pentru dezvoltarea conștiinței socialiste a maselor de oameni ai muncii și formarea omului nou, să se asigure o concepție clară, o îndrumare unitară și în același timp, o susținută activitate practică de zi cu zi. Principalul rol în a se asigura conducerea și îndrumarea nemijlocită a întregii activități ideologice, teoretice, a întregii munci politice și cultural-educative îi revine Partidului Comunist Român. În acest sens, linia politică generală a partidului cuprinde nu numai obiectivele dezvoltării economico-sociale a țării, ci și sarcinile întregului front ideologic.

În îndeplinirea sarcinilor în domeniul politico-ideologic și cultural educativ își aduc contribuția, sub conducerea P.C.R., organizațiile de masă și obștești — sindicatele, organizațiile de tineret, de femei, uniunile de creație, Frontul Democrației și Unității Socialiste — școala de toate gradele, precum și o serie de instituții și organisme specializate cum sînt : Consiliul Culturii și Educației Socialiste, cabinetele pentru activitatea ideologică și politico-educativă, punctele de documentare politico-ideologică,

---

[2] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, p. 663—664.

radio-ul şi televiziunea, presa şi publicaţiile, teatrul şi cinematograful, casele de cultură, căminele culturale, cluburile, bibliotecile ş.a.

Consecvenţa cu care partidul nostru acţionează pentru continua perfecţionare a activităţii politico-ideologice şi cultural-educative în vederea dezvoltării conştiinţei socialiste a maselor de oameni ai muncii, a făuririi omului nou este viu ilustrată de faptul că aceasta a format obiectul unor analize şi dezbateri în cadrul unor înalte foruri de partid şi de stat. Un exemplu concludent în această direcţie ni-l oferă şi lucrările plenarei lărgite a C.C. al P.C.R. din iunie 1982 şi al Conferinţei Naţionale a partidului din decembrie acelaşi an precum şi al Consfătuirii pe problemele muncii organizatorice şi politico-educative de la Mangalia din august 1983, în cadrul cărora s-a întreprins o amplă analiză asupra stadiului actual al edificării socialismului, a realizării Planului naţional unic de dezvoltare economico-socială, a programelor speciale şi a măsurilor pentru îndeplinirea cu succes a cincinalului, a hotărîrilor Congresului al XII-lea al partidului. Pornindu-se de la profundele transformări revoluţionare care s-au produs în societatea românească, precum şi de la marile schimbări sociale şi naţionale, ale raportului de forţe din viaţa internaţională cu acelaşi prilej s-au dezbătut, pe larg şi problemele teoretice, ideologice şi ale muncii politice, educative de formare a omului nou, făuritor conştient al socialismului şi comunismului. În acelaşi timp, constatîndu-se o anumită rămînere în urmă a activităţii teoretice, ideologice, politico-educative faţă de nivelul atins de forţele de producţie, de schimbările în structura socială şi în relaţiile de producţie a fost adoptat şi un amplu program de activitate, menit să ridice pe noi trepte calitative munca din acest important domeniu de activitate. În lumina acestui program un obiectiv fundamental al activităţii partidului nostru îl constituie desfăşurarea pe baza materialismului dialectic şi istoric a unei susţinute activităţi pentru clarificarea diferitelor probleme teoretice în raport cu stadiul de dezvoltare a societăţii noastre, precum şi cu situaţia mondială, cu transformările revoluţionare ce au loc în lume, cu problemele noi care apar în epoca noastră.

Pornind de la faptul că lupta dintre nou şi vechi constituie şi va constitui o legitate dialectică a dezvoltării, partidul se preocupă, în etapa actuală de înlăturarea pe calea activităţii ideologice a acelor teze şi noţiuni care nu mai corespund noilor condiţii istorice şi sociale, pe baza studierii şi înţelegerii fenomenelor noi, a noilor descoperiri ale ştiinţei şi cunoaşterii umane în general, promovînd consecvent tot ceea ce se impune ca o necesitate obiectivă, pentru progresul societăţii.

Dezvăluind esenţa dialectică a acestui proces revoluţionar, tovarăşul Nicolae Ceauşescu arăta că : „nu de înnoire trebuie să ne temem, ci de stagnare în gîndire, de păstrarea formelor învechite ! Pericolul pentru socialism nu constă în căutarea noului, ci păstrarea vechiului !"[3].

Analiza pe aceste principii a fenomenelor şi schimbărilor din societatea socialistă românească, din lumea contemporană a permis abordarea novatoare de către partid, de către secretarul său general, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, a unor importante probleme teoretice şi practice. Astfel, teme majore cum sînt : dialectica relaţiei general-particular, obiec-

[3] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 22, 1982, p. 199.

tiv-subiectiv în viaţa socială, făurirea şi dezvoltarea bazei tehnico-materiale a noii orînduiri, fizionomia structurii sociale şi de clasă a României, amplificarea democraţiei socialiste; înlocuirea noţiunii de dictatură a proletariatului cu noţiunea de democraţie muncitorească sau de stat al democraţiei muncitoreşti revoluţionare, funcţiile naţiunii în epoca actuală şi soluţionarea problemei naţionale în România, geneza şi mecanismul contradicţiilor în socialism, dinamica şi complexitatea constituirii conştiinţei înaintate, procesele economico-sociale specifice contemporaneităţii şi cerinţele aplicării unor noi principii în relaţiile dintre state ş.a. reprezintă contribuţii de seamă la generalizarea teoretică a practicii sociale.

În vederea accelerării mersului înainte a societăţii noastre cît şi pentru a se putea studia, înţelege şi sesiza la timp apariţia contradicţiilor ce apar şi a se acţiona neîntîrziat pentru înlăturarea lor, în documentele partidului nostru se subliniază necesitatea de a se trece la elaborarea unui program amplu de activitate teoretică, ideologică, de analiză în spiritul concepţiei materialist dialectice a tuturor fenomenelor interne şi internaţionale. În acest scop se impune o preocupare mai sporită pentru studierea temeinică a schimburilor ce au loc în domeniul forţelor de producţie şi a relaţiilor sociale, în fizionomia şi structura claselor sociale, în raporturile dintre ele, în viaţa statului, a organizaţiilor de masă şi obşteşti, a structurilor democratice, cît şi pentru aprofundarea fenomenelor care au loc pe plan internaţional, a modificărilor în raportul de forţe pe plan mondial, a evoluţiei diferitelor curente politice, ideologice, a modificărilor în economia mondială.

Caracterul de proces istoric conştient al dezvoltării noii orînduiri face ca amploarea şi ritmul progresului social să depindă într-o mare măsură de nivelul de cunoştinţe politico-ideologice, ştiinţifice şi culturale al maselor. În aceste condiţii, apare cu atît mai firească stăruinţa cu care P.C.R. situează la loc de frunte îndatorirea fundamentală a fiecărui membru de partid, a tuturor cetăţenilor ţării de a-şi ridica necontenit nivelul politic şi ideologic, de a-şi însuşi concepţia ideologică a partidului, materialismul dialectic şi istoric, linia politică generală internă şi externă, directivele şi hotărîrile partidului.

Pornind de la modul cum partidul concepe conducerea societăţii, nu de deasupra ei, prin simpla emitere de directive sau stabilirea de sarcini, ci prin integrarea organică în societate, prin contactul cît mai strîns cu masele, a apărut ca necesitate, în etapa actuală, ca şi domeniul activităţii de propagandă, de educare revoluţionară, patriotică a maselor, de însuşire a politicii partidului să se înregistreze o nouă calitate. Îndeplinirea acestui obiectiv a însemnat, înainte de toate, sporirea forţei de convingere şi de înrîurire, transformarea ideologiei noastre revoluţionare într-un puternic instrument de mobilizare şi dinamizare ale energiilor creatoare ale celor ce muncesc. Corespunzător acestei orientări învăţămîntul politico-ideologic, celelalte mijloace din sistemul de propagandă au urmărit ca însuşirea aprofundată a politicii partidului să nu se mai limiteze la o simplă prezentare a documentelor de partid, la reproducerea mecanică a prevederilor acestora, ci s-a căutat să se explice, să se facă mai clar înţelese determinările diferitelor orientări, esenţa proceselor şi fenomenelor ce au loc în etapa actuală, iar pe această bază să pună în lumină modalităţile practice de acţiune, încît comuniştii, oamenii muncii să înţeleagă mai bine cum trebuie

să muncească, ce au de făcut la locul lor de muncă, cum să participe activ la întreaga viaţă socială a ţării.

Educarea oamenilor muncii în spiritul patriotismului, al devotamentului faţă de partid, patrie, faţă de cauza socialismului constituie un alt mijloc prin care P.C.R. acţionează în vederea dezvoltării conştiinţei socialiste a maselor, a formării omului nou. În concepţia partidului nostru, dragostea şi devotamentul faţă de patrie sînt o expresie a conştiinţei revoluţionare, comuniste ce caracterizează pe fiecare membru al partidului, pe fiecare om al muncii, expresia îndatoririi de onoare a fiecărui cetăţean faţă de glia strămoşească şi faţă de noua societate. Sintetizînd creator sensurile profunde ale patriotismului socialist în noile condiţii istorice, tovarăşul Nicolae Ceauşescu evidenţia faptul că : „A fi patriot înseamnă a fi oricînd gata să faci totul, mergînd pînă la supremul sacrificiu, pentru a apăra libertatea, independenţa şi integritatea ţării, pentru a salvgarda măreţele cuceriri revoluţionare ale poporului.

Patriotismul, dragostea şi devotamentul faţă de ţară sînt o expresie a conştiinţei revoluţionare, comuniste, expresia îndatoririi de onoare a fiecărui comunist, a fiecărui om al muncii faţă de glia strămoşească şi faţă de noua societate"[4].

Acţionînd în spiritul acestor comandamente, organele şi organizaţiile de partid, factorii educaţionali au pus un accent deosebit în activitatea lor pe cunoaşterea de către masele largi de oameni ai muncii a trecutului istoric, a luptelor şi jertfelor pentru libertatea patriei, de cinstirea pildelor de înflăcărat patriotism pe care le-au dat înaintaşii. În acest context se cuvin relevate puternicele influenţe pe care le exercită asupra conştiinţei patriotice a maselor populare evidenţierea în întreaga ei amploare a marii epopei naţionale a poporului român, a luptelor purtate şi jertfelor date timp de milenii pentru apărarea fiinţei sale naţionale, pentru libertatea şi neatîrnarea ţării, împotriva dominaţiei şi asupririi străine, pentru conservarea limbii şi civilizaţiei spirituale proprii, pentru dezvoltarea naţiunii noastre într-un stat unitar, a cărui înfăptuire a avut un rol hotărîtor în accelerarea progresului economic, social şi cultural al ţării, a luptei eroice a clasei muncitoare, a partidului comunist pentru eliberarea socială şi naţională, pentru edificarea noii orînduiri pe pămîntul patriei noastre. Preţuindu-se la cote înalte trecutul şi istoria patriei, comuniştii şi ceilalţi oameni ai muncii sînt în aceeaşi măsură educaţi în spiritul dragostei faţă de socialism, de realizările remarcabile obţinute de poporul nostru sub conducerea partidului în toate domeniile de activitate, faţă de umanismul nou, revoluţionar al orînduirii noastre în centrul căruia se află omul, demnitatea, bunăstarea şi fericirea lui.

Politica naţională, consecventă, revoluţionară a Partidului Comunist Român, parte integrantă a revoluţiei şi construcţiei societăţii socialiste constituie un alt domeniu important al activităţii P.C.R. de educare patriotică a maselor de oameni ai muncii şi prin aceasta, de dezvoltare a conştiinţei lor socialiste. Argumente convingătoare în sprijinul acestei politici

---

[4] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, 1977, p. 67—68.

consecvente a partidului şi statului nostru cu puternice rezonanţe asupra maselor de oameni ai muncii le constituie realizările obţinute de poporul nostru în dezvoltarea impetuoasă a forţelor de producţie pe întreg teritoriul ţării, înfăptuirea industrializării, transformarea socialistă şi modernizarea agriculturii, crearea unei puternice baze economice în toate regiunile, participarea oamenilor muncii la activitatea productivă, social-politică. Influenţe puternice exercită şi succesele deosebite obţinute de patria noastră în dezvoltarea culturii, învăţămîntului, pregătirii profesionale şi ştiinţifice a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naţionalitate, avîndu-se în vedere faptul că toţi sînt cetăţeni ai Republicii Socialiste România, cu drepturi şi obligaţii egale.

Concomitent cu educarea oamenilor muncii din ţara noastră în lumina generoaselor principii ale patriotismului P.C.R. se preocupă în aceeaşi măsură de a cultiva în rîndul oamenilor muncii spiritul solidarităţii internaţionale cu toate ţările socialiste, partidele comuniste şi muncitoreşti, cu popoarele care luptă pentru dezvoltarea lor independentă, cu forţele progresiste, antiimperialiste de pretutindeni, pentru colaborarea cu toate statele lumii fără deosebire de orînduirea socială.

În concepţia P.C.R. principiile solidarităţii internaţionale presupun participarea activă la soluţionarea democratică, corespunzător intereselor fiecărui popor, a tuturor problemelor complexe ale lumii de astăzi, precum şi întărirea solidarităţii militante cu toate forţele progresiste, antiimperialiste. Un exemplu elocvent cu puternice rezonanţe în rîndul oamenilor muncii au reprezentat amplele acţiuni de masă pentru apărarea păcii, organizate la noi în ţară, începînd cu anul 1981. Răspunzînd unanim şi cu însufleţire iniţiativelor de pace lansate de tovarăşul Nicolae Ceauşescu, oamenii muncii de pe tot întinsul ţării, întregul nostru popor şi-au afirmat în cadrul unor mari mitinguri, demonstraţii, adunări populare, marşuri, voinţa şi hotărîrea de a acţiona ferm, împreună cu toate popoarele, pentru oprirea cursei înarmărilor, pentru trecerea la măsuri efective de dezarmare. Pe bună dreptate, cercuri largi ale opiniei publice mondiale, presa din numeroase ţări au apreciat că amplele manifestări pentru pace constituie un factor mobilizator pe plan internaţional un exemplu şi un îndemn la acţiune şi pentru alte state şi popoare. Un alt obiectiv important al activităţii de educare al oamenilor muncii în spiritul patriotismului revoluţionar şi al solidarităţii internaţionale îl constituie ampla activitate desfăşurată de partidul nostru, în vederea combaterii ideologiei burgheze, a mentalităţilor retrograde, idealiste. Ţinînd seama că în etapa actuală, pe plan internaţional se manifestă contradicţii complexe, că omenirea are de rezolvat sarcini vitale, în documentele partidului nostru se subliniază necesitatea sporirii combativităţii şi intransigenţei ideologice faţă de orice manifestări ce vin în contradicţie cu cerinţele dezvoltării lumii contemporane. „Este necesar — sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu în raportul la Conferinţa Naţională din decembrie 1982—să combatem cu hotărîre şi să demascăm, toate mentalităţile retrograde, mistice, să desfăşurăm o luptă ascuţită împotriva influenţelor burgheze în conştiinţa şi viaţa oamenilor, să luăm atitudine hotărîtă împotriva naţionalismului, şovinismului, rasismului, antisemitismului, a oricăror încercări de învrăjbire şi înjosire a omului, ca manifestări ale forţelor reacţionare, care, în actualele împrejurări internaţionale,

apelează din nou la metodele şi practicile vechi pentru a slăbi coeziunea şi unitatea forţelor progresite, a maselor populare"[5].

Generalizarea în viaţa socială a principiilor eticii şi echităţii socialiste, pentru dezvoltarea relaţiilor umane noi, de respect, stimă şi întrajutorare între oameni, caracteristice societăţii socialiste şi comuniste reprezintă o altă direcţie fundamentală a activităţii P.C.R. de dezvoltare a conştiinţei socialiste, de făurire a omului nou.

În spiritul acestei orientări a fost elaborat Codul principiilor şi normelor muncii şi vieţii comuniştilor, ale eticii şi echităţii socialiste, care după ampla lui dezbatere, cu participarea întregului popor a fost adoptat de Congresul al XI-lea al P.C.R. ca parte integrantă a Programului partidului, îndrumar de conduită în activitatea politică şi profesională, în viaţa de fiecare zi, pentru membrii de partid, pentru tineretul revoluţionar, pentru toţi oamenii muncii din patria noastră. Codul etic preia cele mai înalte trăsături morale, virtuţile dezvoltate de poporul nostru în decursul evoluţiei sale istorice, îmbogăţindu-le potrivit condiţiilor şi necesităţilor noi ale construirii socialismului şi comunismului.

De aceea, generalizarea principiilor eticii şi echităţii socialiste nu reprezintă în etapa actuală un simplu deziderat, ci o necesitate obiectivă, o cerinţă legică a dezvoltării societăţii socialiste româneşti. Transpunerea în viaţă a principiilor eticii şi echităţii socialiste — se arată în Codul etic — „va exercita o puternică influenţă asupra tuturor membrilor societăţii noastre, va duce la crearea unui nou umanism, care pune pe primul plan omul şi, totodată, îmbină interesele particulare cu cele ale întregii societăţi, asigură bunăstarea şi fericirea fiecăruia, odată cu a întregului popor. Prin aceasta, omul se va ridica pe o treaptă superioară de cunoaştere, va putea participa cu adevărat conştient la activitatea poporului de făurire a propriului său viitor liber"[6].

Înrădăcinarea în viaţa întregii societăţi a eticii noi socialiste, este strîns determinată, în primul rînd, de ridicarea nivelului de conştiinţă al celor ce muncesc, prin cultivarea trăsăturilor morale înaintate, a atitudinii noi faţă de muncă, a responsabilităţii atît pentru propria muncă, cît şi pentru munca celor din jur. Acţionînd pe baza acestor considerente, partidul, statul nostru se îngrijesc să înconjoare cu toată stima şi onorurile de care dispune societatea noastră pe cei ce se disting în muncă şi constituie exemple de atitudine socialistă faţă de muncă. Fruntaşii în producţie, în muncă, se bucură, în general, de cinstea de-a face parte din forţa politică conducătoare a societăţii noastre — Partidul Comunist Român, ei sînt reprezentanţii de seamă ai societăţii în organele supreme şi locale ale puterii de stat — ca deputaţi în Marea Adunare Naţională, în consiliile populare — precum şi în alte organisme ale vieţii economice, sociale, culturale. Din rîndul fruntaşilor în muncă, cei mai buni dintre cei mai buni sînt decoraţi cu ordine şi medalii, în semn de preţuire din partea societăţii, iar colectivele care se evidenţiază în muncă primesc, pentru rezultatele pe care le obţin, recompense materiale şi morale, gratificaţii, premii, ordine

---

[5] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 25, 1984, p. 49—50.

[6] *Codul principiilor şi normelor muncii şi vieţii comuniştilor, ale eticii şi echităţii socialiste*, Edit. politică, Bucureşti, 1974, p. 10.

şi medalii şi alte stimulente. Concomitent au fost adoptate măsuri— inclusiv de ordin legislativ —ca fiecare cetăţean să depună o muncă socială utilă în domeniul producţiei materiale, în domeniul ştiinţei, culturii, în alte domenii de activitate necesare societăţii noastre combătîndu-se, în acelaşi timp tendinţele de parazitism social şi căpătuială, orice încercare de însuşire prin necinste sau înşelăciune a roadelor muncii altora.

În condiţiile exigenţelor impuse de actualul cincinal — al calităţii şi eficienţei — activitatea de educare a maselor în spiritul cultului muncii s-a concentrat spre antrenarea tuturor oamenilor muncii la creşterea producţiei şi productivităţii muncii, la ridicarea eficienţei economice şi a calităţii produselor, gospodărirea şi valorificarea superioară a combustibililor, folosirea integrală a timpului de lucru şi capacităţilor de producţie, reducerea cheltuielilor materiale şi de producţie, a consumurilor de materii prime şi materiale, promovarea şi aplicarea noului, a cuceririlor ştiinţei şi tehnicii contemporane, lărgirea orizontului profesional şi politic al oamenilor muncii. O puternică forţă mobilizatoare în rîndul maselor de oameni ai muncii o exercită şi teza de o mare valoare practică cuprinsă în documentele de partid a efortului propriu, ca factor care stă la baza tuturor succeselor obţinute în opera de edificare a noii societăţi, a progresului neîntrerupt al societăţii noastre pe multiple planuri. În acest sens, secretarul general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu afirma : „Nimic nu am primit din afară în mod gratuit, nimic nu a căzut din cer ! Stadiul la care am ajuns este expresia muncii eroice a poporului nostru, a hotărîrii şi încrederii cu care toţi oamenii muncii urmează şi înfăptuiesc neabătut politica partidului, a ţăriei şi forţei socialismului, a capacităţii noii orînduiri de a asigura întregii naţiuni un nivel de civilizaţie materială şi spirituală"[7].

În acţiunea sa de dezvoltare a conştiinţei socialiste a maselor şi formare a omului nou, P.C.R. acordă o atenţie majoră activităţii de mobilizare a oamenilor muncii în vederea dezvoltării şi apărării proprietăţii socialiste — temelia orînduirii noastre noi, a bunăstării şi fericirii poporului. Măsurile ce au fost adoptate pentru constituirea organelor de conducere colectivă, instituţionalizarea adunării generale a oamenilor muncii şi perfecţionarea conducerii şi planificării economico-financiare, aplicarea principiilor autoconducerii şi autogestiunii urmăresc, printre altele şi gospodărirea cu maximum de eficienţă a avuţiei naţionale. Un rol important în direcţia formării unei atitudini înaintate a oamenilor muncii în vederea întăririi şi apărării proprietăţii socialiste revine adunărilor generale de partid, precum şi ale organizaţiilor de sindicat, U.T.C. ale membrilor cooperativelor agricole, adunărilor cetăţeneşti pe comune şi cartiere, în cadrul cărora sînt popularizate faptele de dăruire şi, uneori, chiar de eroism pe care le săvîrşesc numeroşi oameni ai muncii în procesul de producţie, în apărarea bunurilor obşteşti şi personale şi se ia atitudine fermă împotriva unor aspecte negative care lovesc în proprietatea socialistă.

Un mare interes teoretic şi practic în munca de educare a maselor în spiritul principiilor eticii şi echităţii socialiste, a grijei pentru necontenita sporire a avuţiei naţionale este determinat de ideile originale formulate de secretarul general al partidului privind perfecţionarea relaţiilor

[7] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 19, Edit. politică, Bucureşti, 1980, p. 185.

de producţie socialiste, în ansamblu, a relaţiilor de proprietate, în particular. În acest context, se arată că în etapa actuală şi la nivelul de dezvoltare atins de societatea noastră este greşit să se mai identifice proprietatea socială a întregului popor, cu proprietatea de stat, tot astfel cum este greşit a se atribui statului socialist rolul de proprietar, în sensul juridic al cuvîntului, în locul rolului său autentic de instrument al clasei muncitoare, al oamenilor muncii în desfăşurarea organizată a procesului de dezvoltare economico-socială a ţării. „Statul, ca reprezentant al întregului popor, trebuie să exercite controlul şi să vegheze ca proprietatea întregului popor să fie mai bine gospodărită, să nu fie risipită şi să se dezvolte continuu, să asigure ca în toate unităţile să se înfăptuiască neabătut, în condiţii cît mai bune, autoconducerea şi autogestiunea, creşterea continuă a eficienţei economice”[8].

În contextul preocupărilor pentru perfecţionarea relaţiilor şi principiilor de proprietate, pentru conştientizarea poziţiei oamenilor muncii ca proprietari ai mijloacelor de producţie din anul 1983 s-a creat posibilitatea ca toţi cei ce muncesc să poată să participe direct, nemijlocit, cu o anumită sumă bănească la dezvoltarea mijloacelor de bază, a mijloacelor de producţie şi a primi, în mod corespunzător, un beneficiu suplimentar, în afara drepturilor generale în cadrul retribuţiei şi participării la beneficiu. Aşa cum arăta secretarul general al partidului, o asemenea reglementare întăreşte răspunderea oamenilor muncii, în calitate de proprietari, preocuparea pentru buna desfăşurare a activităţii economice, pentru autoconducere şi autogestiune.

Cultivarea în gîndirea şi comportarea oamenilor a unor convingeri materialist-ştiinţifice, educarea maselor în spiritul ateismului militant reprezintă un alt obiectiv important al activităţii politico-ideologice desfăşurate de partid, pentru dezvoltarea conştiinţei socialiste, afirmarea poporului ca principalul făuritor al tuturor valorilor materiale şi spirituale.

În concepţia P.C.R., procesul făuririi conştiinţei socialiste şi, implicit, eliberarea omului de influenţele mistico-religioase se desfăşoară treptat şi pe măsură ce sînt create atît premisele obiective cît şi cele subiective. În acest sens, un rol deosebit de important au măsurile de dezvoltare accelerată a forţelor de producţie, de perfecţionare a relaţiilor de producţie şi a relaţiilor sociale în totalitatea lor, de înlăturare treptată a deosebirilor esenţiale dintre sat şi oraş, dintre munca fizică şi intelectuală, de generalizare a principiilor eticii şi echităţii societăţii socialiste, de răspîndire largă a ştiinţei şi culturii în mase ş.a.

În spiritul concepţiei noastre revoluţionare, P.C.R. a dat o soluţie profund democratică problemei religioase în R.S.România. Apreciind că libertatea de a practica o credinţă religioasă sau alta, ca şi libertatea de a fi ateu reprezintă un drept inalienabil al fiecărui cetăţean, drept înscris în Constituţie, partidul şi statul nostru au creat cadrul adecvat de manifestare a libertăţii de conştiinţă. Ca atare cultele religioase se bucură în ţara noastră de deplină libertate, au asigurată funcţionarea lor în cadrul respectării prevederii Constituţiei, a legilor statului şi a normelor de convieţuire socialistă.

---

[8] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 24, 1983, p. 31.

Opunîndu-se oricăror discriminări juridice și administrative față de concepțiile religioase, partidul nostru subliniază, totodată, că aceasta nu presupune coexistența ideologică dintre concepția sa revoluționară și concepțiile religioase. Dimpotrivă, așa cum sublinia secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu „Este necesar să fie combătute cu mai multă fermitate concepțiile mistice, înapoiate. Problema combaterii misticismului trebuie să facă parte din întreaga activitate politico-educativă a partidului, U.T.C.-ului, a organizațiilor noastre. În lupta împotriva concepțiilor înapoiate, a influențelor modului de viață burghez, a tot felul de manifestări retrograde, trebuie să acționeze munca politică, organizațiile obștești, opinia publică. Problema educației ateiste este o problemă de lungă durată, care cere o activitate continuă, permanentă"[9].

Răspunzînd acestor cerințe, sub directa îndrumare a organelor și organizațiilor de partid s-au întreprins o serie de măsuri importante menite să contribuie la formarea conștiinței materialist-științifice a maselor, să le dezvolte convingeri ateiste ferme. În acest scop, ca urmare a hotărîrilor primului Congres al educației politice și a culturii socialiste, din 1976, în fiecare comună, municipiu și oraș au luat ființă comisii pentru răspîndirea cunoștințelor științifice, care asigură coordonarea unitară a organismelor obștești și de stat cu atribuții în acest domeniu. Din inițiativa acestor comisii în întreaga țară se desfășoară, atît în cadrul căminelor culturale la sate, cît și al caselor de cultură la orașe o intensă activitate de combatere a misticismului, sub forma unor conferințe, simpozioane, expuneri, mese rotunde. De asemenea o puternică influență ateistă exercită asupra maselor de oameni ai muncii și diferitele genuri artistice și cultural-educative abordate în cadrul Festivalului național „Cîntarea României" ca și operele de cultură și artă făurite de scriitori, pictori, sculptori și alți artiști profesioniști prin care se combat feluritele manifestări ale misticismului.

Un rol important în dezvoltarea conștiinței socialiste a maselor, în formarea omului nou, îl îndeplinesc învățămîntul, știința și cultura — factori primordiali pentru progresul întregii țări, pentru făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate. Astfel, datorită importantelor măsuri adoptate de Plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1968, precum și a Legii educației și învățămîntului din decembrie 1978, școala românească a înregistrat pași însemnați în dezvoltarea largă a instrucției publice, în pregătirea la un înalt nivel științific a întregului tineret. Este elocvent în acest sens faptul că România a generalizat, începînd cu anul școlar 1974—1975, învățămîntul obligatoriu de 10 ani. S-a dezvoltat și perfecționat învățămîntul liceal și tehnic profesional. O puternică extindere a înregistrat și învățămîntul superior. În prezent, funcționează institute de învățămînt superior în 19 orașe ale țării, față de numai patru în perioada antebelică fapt ce asigură nevoile de cadre pentru toate domeniile de activitate, pregătindu-se în același timp, un număr de studenți străini, îndeosebi din țările în curs de dezvoltare. Datorită preocupărilor permanente manifestate de partid, învățămîntul a fost legat mai strîns cu practica. În același timp, a crescut preocuparea școlii pentru formarea concepției noi despre viață și lume a tinerei generații, în educația comunistă a tineretului. Prin mij-

---

[9] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, 1972, p. 244.

loacele specifice pe care le are la îndemînă şcoala a asigurat cunoaşterea de către tînăra generaţie a strădaniilor poporului nostru pentru emancipare politică şi economică, înţelegerea idealurilor şi aspiraţiilor sale, a luptei progresiste şi revoluţionare pentru eliberarea naţională şi socială, aprofundarea politicii P.C.R., a direcţiilor de dezvoltare a societăţii contemporane. De asemenea, ea pregăteşte tineretul pentru a participa activ la munca eroică desfăşurată de întregul popor pentru edificarea societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi totodată, pentru a duce mai departe această operă, pentru făurirea societăţii comuniste în România.

O contribuţie tot mai activă la întărirea continuă a forţei economice a patriei, la dezvoltarea conştiinţei socialiste o aduce şi ştiinţa. Partidul Comunist Român concepe rolul ştiinţei ca parte componentă indisolubilă a procesului de edificare socialistă şi comunistă a ţării. În perioada de după Congresul al IX-lea cercetarea ştiinţifică s-a desfăşurat planificat şi a cunoscut un proces continuu de instituţionalizare. Caracteristica activităţii ştiinţifice din ţara noastră este strînsa legătură cu practica, cu cerinţele vieţii sociale şi ale progresului cunoaşterii umane, evoluînd în două direcţii principale : fundamentală urmărind progresul intrinsec al diferitelor domenii ştiinţifice şi aplicative, avînd drept scop rezolvarea practică a unor probleme de producţie. Desfăşurarea cu succes a cercetării ştiinţifice este indisolubil legată şi de intensa preocupare a partidului de a stimula şi în acest sector important de activitate schimbul larg de opinii, confruntarea deschisă a punctelor de vedere, animată de spirit constructiv şi de deplină obiectivitate ştiinţifică. Merită, de asemenea, relevată şi însemnătatea relaţiilor care s-au statornicit între oamenii de ştiinţă din ţara noastră şi cei de peste hotare, a colaborării cu savanţii din ţările socialiste şi din alte ţări.

Alături de ştiinţele pozitive care sporesc potenţialul de creaţie al omului modern, o dezvoltare însemnată au cunoscut şi ştiinţele sociale, care aşa cum afirmă tovarăşul Nicolae Ceauşescu „îi ajută pe oameni în cunoaşterea şi interpretarea lumii, în înţelegerea interdependenţei dintre diferitele legi obiective care guvernează societatea, oferă răspuns întrebărilor cu privire la marile schimbări care au loc în dezvoltarea vieţii sociale, atît în ţara noastră, cît şi în întreaga lume"[10].

De mare importanţă în dezvoltarea ştiinţelor sociale, în sporirea influenţei acestora asupra dezvoltării conştiinţei oamenilor muncii, reprezintă hotărîrea Congresului al XI-lea potrivit căreia Comitetul Central, organismele sale de specialitate conduc şi îndrumă nemijlocit întreaga activitate ideologică, teoretică, munca politică şi cultural-educativă, precizîndu-se că ştiinţele sociale constituie parte integrantă a acestei activităţi. „Trebuie să lichidăm cu desăvîrşire — se arată în Raportul la Congres — mentalitatea anarhică, mic-burgheză, că problemele istoriei, ale diferitelor ştiinţe sociale sînt doar probleme de strictă specialitate. Acestea sînt probleme ale teoriei şi ideologiei comuniste şi de ele nu se pot ocupa decît acei care îşi însuşesc şi aplică ideologia şi concepţia comunistă despre lume"[11].

---

[10] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, 1972, p. 191.

[11] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, 1975, p. 95.

Stimulate de activitatea teoretică a partidului, științele sociale și-au adus aportul la îmbogățirea teoriei și practicii revoluționare supunînd unei profunde examinări principalele probleme ale activității interne și internaționale, corectîndu-se erori, înlăturîndu-se teze și aprecieri ce s-au dovedit neconforme cu adevărurile societății noastre, depășite de viață, așezîndu-se pe principii științifice procesul de valorificare a moștenirii filozofice și culturale a trecutului. S-au elaborat soluții noi, adecvate noilor realități, care au deschis largi orizonturi și au generat ample perfecționări în viața politică, economică, socială, au contribuit la dezvoltarea conștiinței socialiste și oamenilor muncii, înțelegerea mai justă de către aceștia a politicii P.C.R., la combaterea unor mentalități învechite, retrograde, la depistarea mai rapidă a noului și sporirea spiritului revoluționar in toate domeniile de activitate.

În activitatea de dezvoltare a conștiinței socialiste a maselor, de formare a omului nou răspunderi deosebite au revenit literaturii și artei, chemate să contribuie la afirmare, în forme specifice a concepției înaintate despre lume și viață. Manifestîndu-și liber talentul, folosind stiluri și maniere de creație variate, creatorii din domeniul literaturii, muzicii, artelor plastice, teatrului, cinematografiei au reușit să înfățișeze, cît mai fidel, în limbajul propriu, realizările, preocupările, aspirațiile, gîndirea și simțirea maselor largi populare, i-au ajutat pe oameni să privească mereu înainte, le-au oferit o imagine înflăcărată a perspectivei istorice, au prefigurat schimbările viitoare ale societății. Literatura și arta au militat, de asemenea, pentru solidaritatea între toate forțele revoluționare, progresiste din lume, pentru idealurile de libertate socială și națională ale poporului, pentru colaborare și prietenie între toate națiunile. Concomitent cu preocuparea sa pentru dezvoltarea creației literar-artistice profesioniste, partidul a depus o activitate intensă pentru a asigura condiții cît mai bune pentru ca și masele populare să-și aducă aportul la dezvoltarea culturii naționale, la creația de artă, la sporirea valorilor spirituale ale societății socialiste, astfel încît civilizația comunistă să exprime plenar geniul artistic creator al poporului nostru. Mijlocul principal prin care se înfăptuiește acest obiectiv îl constituie Festivalul național „Cîntarea României”, care împletește în mod organic activitatea artistică, tehnico-științifică și interpretativă cu munca creatoare în producție pentru realizarea marilor obiective ale dezvoltării patriei.

Un rol de mare importanță în activitatea ideologică și politico-educativă desfășurată de P.C.R. în vederea dezvoltării conștiinței socialiste a maselor, a formării omului nou l-au adus și îl aduc presa și radioteleviziunea precum și celelalte mijloace de informare și comunicare în masă. Ele au contribuit într-o mare măsură la promovarea în rîndul maselor de oameni ai muncii a concepției înaintate despre lume și viață, la combaterea concepțiilor străine, idealiste, retrograde, la răspîndirea cunoștințelor științifice despre natură și societate, militînd consecvent pentru cunoașterea, înțelegerea și înfăptuirea politicii interne și externe a partidului și statului.

Firește că o operă de asemenea amploare cum este dezvoltarea conștiinței socialiste, formarea omului nou nu este concepută de a fi înfăptuită numai de activiștii care lucrează în domeniul propagandei. Așa după cum se subliniază în documentele partidului, activitatea politico-ideolo-

gică este o componentă esențială a conducerii ce către partid a societății și, prin urmare, trebuie să preocupe în cel mai înalt grad întregul partid, activul și cadrele de bază ale partidului, în primul rînd organele conducătoare, atît centrale, cît și locale.

Pornind de la aceste comandamente întărirea rolului conducător al organelor și organizațiilor de partid în acest domeniu s-a concretizat în : conducerea nemijlocită a acestei activități sub multiplele sale forme ; în orientarea ei spre sarcinile majore ale etapei actuale și preocuparea permanentă de a o lega strîns de viață, de realitățile fiecărui loc de muncă, în imprimarea unui puternic spirit militant, combativ, în stimularea inițiativei tuturor factorilor investiți cu răspundere în munca educativă și antrenarea lor, prin intermediul consiliilor de educație politică și de cultură socialistă, la o activitate tot mai bogată, mai diversă și mai convingătoare în rîndul tuturor păturilor și categoriilor sociale. De asemenea, o contribuție însemnată au adus-o și comuniștii care au participat nemijlocit la activitatea politico-educativă, contribuind la cunoașterea, însușirea și aplicarea politicii partidului de către masele largi de oameni ai muncii. În acest fel, munca politico-educativă și-a sporit tot mai mult forța de influențare și mobilizare a maselor în măreața operă de edificare a socialismului și comunismului în România.

L'ACTIVITÉ DÉPLOYÉE PAR LE PARTI COMMUNISTE ROUMAIN À L'ÉTAPE ACTUELLE POUR LE DÉVELOPPEMENT DE LA CONSCIENCE SOCIALISTE DES MASSES ET LA FORMATION DE L'HOMME NOUVEAU

RÉSUMÉ

Au début de l'article on présente l'attention accordée par le P.C.R. à l'activité idéologique, théorique et politico-éducative en vue du développement de la conscience socialiste des masses et à la formation de l'homme nouveau—en tant que partie intégrante du processus d'édification de la société socialiste multilatéralement développée et de marche en avant de la Roumanie vers le communisme.

On présente ensuite les objectifs fondamentaux de l'activité politico-idéologique à l'étape actuelle ainsi que les voies et les méthodes utilisées en vue de leur accomplissement découlant des tâches fixées par le XIIe Congrès du P.C.R. et la Conférence Nationale du parti de décembre 1982, des décisions du plénum élargi du C.C. du P.C.R. du mois de juin de la même année et de la Conférence sur les problèmes du travail organisationnel et politico-éducatif d'août 1983.

On examine également les profondes mutations survenues à l'échelon de la conscience sociale et politique de toutes les catégories de citoyens de la patrie ainsi que les résultats obtenus en ce qui concerne la compréhension scientifique des réalités de la société socialiste roumaine, l'élévation du niveau de connaissances, l'extension de l'horizon culturel, en tant qu'éléments fondamentaux de la formation de l'homme nouveau, bâtisseur conscient de la nouvelle société.

RĂSCOALA ȚĂRĂNEASCĂ DIN 1784 — EXPRESIE A CONTRADICȚIILOR SOCIAL-ECONOMICE DIN TRANSILVANIA

DE

NICOLAE EDROIU

Cînd în urmă cu mai bine de un secol George Bariţiu reflecta asupra „cauzelor pentru care au răsculat românii la an. 1784" şi demonstra originea răscoalei lui Horea în sistemul iobăgiei şi în abuzurile nobilimii maghiare din Transilvania[1], istoriografia evenimentului realiza un însemnat pas înainte. Răspunzînd în acest fel unei istoriografii legată de interesele nobilimii maghiare din Transilvania, lucrării contelui Teleki Domokos în speţă[2], studiul lui G. Bariţiu îndrepta cercetările asupra problematicii răscoalei ţărăneşti înspre raporturile sociale existente în Principat, zugrăvind starea ţărănimii române din acest timp, relevînd totodată profundele contradicţii social-economice care au generat marea răscoală. Cu puţin timp înainte îşi încheiase Alexandru Şterca-Şuluţiu lucrarea sa asupra răscoalei, intitulată *Istoria Horii şi a poporului românesc din Munţii Apuseni ai Ardealului*, rămasă pînă de curînd în manuscris, în care de la început se făcea aprecierea de faţă : „cauzele cele grozave şi crude şi nelegiuirile cele ce strigau — ca sîngele lui Avel — răsplătire în cer şi nu să puteau mai mult suferi şi prin care au silit şi au provocat aristrocraţia maghiară şi domnii pămînteşti pe români a să răscula asupra tiranilor săi asupritori, ca să scuture jugul servituţii sale, cel tiran şi nedrept" au stat la baza mişcării[3].

A urmat ampla demonstraţie a lui Nicolae Densuşianu în monografia istorică a răscoalei publicată la centenarul ei[4], răscoala ţărănească din 1784 fiind aşezată acum în şirul marilor ridicări sociale şi naţionale din trecutul nostru istoric, întreaga documentaţie istorică pe care se sprijinea lucrarea argumentînd cauzele şi sensurile sociale şi naţionale ale mişcării.

---

[1] George Bariţiu, *Cauzele pentru care au răsculat românii la an. 1784*, în „Transilvania", V, 1872, nr. 7, p. 73—75.

[2] Teleki Domokos, *A Hora támadás története*, Pest, 1865, XI + 184 p.

[3] Alexandru Şterca-Şuluţiu, *Istoria Horii şi a poporului românesc din Munţii Apuseni ai Ardealului*, în *Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria B. Izvoare narative. Vol. II. 1786—1860*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1983, p. 333.

[4] Nic. Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horea în Transilvania şi Ungaria, 1784—1785*, Bucureşti, 1884, VI+523 p.

„Revista de Istorie", Tom 37, Nr. 10, p. 954—963, 1984

O abordare materialist-istorică avea să consolideze asemenea încheieri și să afirme rolul maselor țărănești în istoria românească. David Prodan cobora pînă la mentalul țărănesc din vreme de răscoală atunci cînd își cantona cercetarea, cu jumătate de veac în urmă, la dimensiunea comitatelor Cluj și Turda[5]. Pentru ca același istoric român să ofere, în preajma bicentenarului răscoalei, o restituire *ad integrum* a unuia dintre cele mai pline de importanță momente din istoria națională, stăruind în deschidere asupra relativității iobăgiei ardelene[6].

Înțelegerea răscoalei — a demonstrat fără posibilitate de tăgadă cercetarea istorică — nu mai poate fi satisfăcătoare fără cuprinderea dimensiunilor iobăgiei transilvănene. O zugrăvire a acesteia, chiar și în linii foarte generale, conduce la concluzia firească asupra originilor răscoalei țăranilor români din Transilvania, la explicarea contradicțiilor sociale ale societății transilvănene și modalităților de acțiune a răsculaților pe teatrul evenimentelor, la pătrunderea punctelor acelui ultimat adresat nobilimii comitatului Hunedoara, în numele lui Horea, notificat la 11 noiembrie 1784, adevărat program al răscoalei, de un radicalism debordant[7].

Iobăgia atinsese în Transilvania către mijlocul secolului al XVIII-lea dimensiuni greu de imaginat. Mai întîi legislația feudală, așa cum ea a fost impusă de nobilimea maghiară în vremea Principatului după mijlocul secolului anterior, disprețuia țăranul aservit și îndeosebi pe cel român. Despuiat de drepturi, de libertați, socotit doar „tolerat", țăranul iobag român din Transilvania era „apreciat" doar pentru brațele lui de muncă[8], prin care de fapt punca în valoare pămîntul, susținea nobilimea și edificiul statului.

Cucerirea habsburgică la sfîrșitul secolului al XVII-lea și consolidarea regimului austriac în Transilvania după înfrîngerea mișcării racoțiene n-a contrazis sistemul feudal-juridic al Principatului; preluîndu-l pentru a-și atrage colaborarea nobilimii, i-a adăugat elemente noi, care să concorde cu interesele noului regim și pe care să le sprijine. Politica reformistă promovată de Curtea din Viena după mijlocul secolului al XVIII-lea, de împăratul Iosif al II-lea mai ales, urmărea consolidarea regimului austriac, centralizarea imperiului, asigurarea capacității de contribuabil producătorului direct, țăranului îndeosebi. Întreținerea aparatului birocratic austriac și mai ales a armatei imperiale a solicitat Transilvaniei noi contribuții bănești în natură și în muncă, agravînd și mai mult situația țărănimii.

---

[5] D. Prodan, *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*, București—Cluj, 1938, 205 p.

[6] Idem, *Răscoala lui Horea*, Vol. I—II, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 602+766 p.; ediție nouă, revăzută, 1984, 622+774 p.

[7] Idem, *L'Ultimatum des paysans adressé à la noblesse dans l'insurrection de Horea*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XVIII, 1979, nr. 4, p. 687—698.

[8] *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ediția a III-a, Edit. Academiei, București, 1963, p. 197—198.

În spatele legislaţiei oficiale, apărată de nobilimea maghiară şi recunoscută în cadrele ei generale de habsburgi, stătea realitatea apăsătoare a iobăgiei transilvănene, agravată mult în secolul al XVIII-lea. Din punct de vedere juridic, ţărănimea aservită din Transilvania era legată de glie (*glebae adscripti*), măsură luată de nobilime după înfrîngerea războiului ţărănesc din 1514 de sub conducerea lui Gheorghe Doja[9]. Într-un răstimp istoric cum era cel al secolului al XVIII-lea, cu deschiderile spre lumea modernă, în statele şi provinciile din centrul Europei legătura de glie (*Leibeigenschaft*) se desfiinţează, ţăranul aservit reprimind dreptul de strămutare de pe un domeniu feudal pe altul, de a-şi testa bunurile etc[10]. Numai în Transilvania o asemenea măsură nu se poate aplica datorită conservatorismului nobilimii maghiare, care se opune măsurilor de uşurare a regimului şerbiei încercate de Curtea din Viena, de împăratul Iosif al II-lea îndeosebi. Reformismul iozefin urmărea, din raţiuni de stat, să înlăture abuzurile regimului nobiliar, să uşureze situaţia ţăranului aservit, pentru ca acesta să poată deveni un bun contribuabil al statului. Interesele statului austriac se ciocneau aici de interesele şi opoziţia nobilimii maghiare, ceea ce duce nu la uşurarea situaţiei ţărănimii iobage, alcătuită în cea mai mare parte din români, ci la agravarea ei. Juridic, ţărănimea iobagă din Transilvania se găsea într-o stare foarte apăsătoare. Încă în cursul celei de a doua călătorii, întreprinse în 1783 în Transilvania, convingîndu-se o dată mai mult de starea mizerabilă în care se găseau supuşii iobagi, este decis să insiste asupra publicării măsurii de desfiinţare a şerbiei, adresîndu-se încă de la Sibiu cancelariei aulice pentru întocmirea textului patentei prin care să se înlăture „această înjosire la servitute şi sclavie a omenirii"[11].

Răspunsul nobilimii maghiare din Transilvania prin intermediul chiar a menţionatei cancelarii, în fruntea căreia se află contele Pálffy, a fost prompt : asemenea măsură nu e necesară, în Transilvania fiind multe particularităţi, unde se găseau iobagi ereditari şi iobagi de liberă migraţie (jeleri), unde în baza *Tripartitum*-ului din 1517, „lege fundamentală a ţării" argumenta nobilimea, cei care nu sînt nobili nu au drept de proprietate etc.[12] Drept urmare, s-a dat ordinul imperial din iulie 1783, reţinut de patenta imprimată la Sibiu în limba latină, cu data de 9 septembrie acelaşi an, prin care se încerca limitarea abuzurilor nobilimii, fără a desfiinţa şerbia (legarea de glie).

Abia după înfrîngerea răscoalei lui Horea, în vara anului 1785, împăratul Iosif al II-lea va impune patenta imperială în acest sens[13], sub impresia produsă de ampla mişcare ţărănească, ca urmare directă a acesteia.

Obligaţiile ţărănimii iobage faţă de stăpînul de pămînt au înregistrat şi ele o curbă ascendentă pînă la mijlocul veacului al XVIII-lea. Obligaţia în *muncă*, *robota*, ajunge acum la spectaculoasa dimensiune

---

[9] *Ibidem*, p. 156.

[10] Acad. D. Prodan, *Desfiinţarea şerbiei în Transilvania*, în „Studii şi materiale de istorie medie", VII, 1974, p. 9–68.

[11] Idem, *Răscoala lui Horea*, Vol. I, ediţia 1984, p. 78.

[12] Idem, *Desfiinţarea şerbiei în Transilvania*, p. 33.

[13] *Ibidem*, p. 36 şi urm.

de 4 zile pe săptămînă cu brațele și 3 zile cu vitele, documente istorice din epocă edificîndu-ne asupra condițiilor deosebit de grele în care țăranul iobag era silit să presteze stăpînului feudal această obligație[14].

Creșterea dimensiunii rentei în muncă a fost în Transilvania, ca în întregul răsărit al Europei de altfel, rezultatul proceselor economico-sociale din această parte a continentului în cursul evului mediu. Atrasă mai tîrziu în producția pentru piață, în angrenajul relațiilor marfă-bani, economia agricolă de la noi, domeniul feudal în primul rînd, au fost solicitate să producă mai mult. Cerința de bani a nobilimii a sporit și ea, cheltuielile stăpînilor de pămînt fiind mai mari odată cu adoptarea unui nou mod de trai, care de fapt a însemnat mutarea în oraș, unde se ridică adevărate palate nobiliare, precum și petrecerea unei părți a anului în străinătate, la Viena mai ales.

În consecință, asistăm la fenomenul creșterii suprafeței agricole a domeniului nobiliar lucrată în regie proprie (alodiul, rezerva seniorială), de pe care întreaga producție agricolă rămîne în beneficiul stăpînului. Faptul a fost posibil prin extinderea rezervei feudalului în dauna sesiei țărănești, care se divide în mai multe rînduri și ca urmare a succesiunii din familia iobagului, ceea ce reducea dimensiunea productivă a gospodăriei țărănești ; în alt rînd, noile terenuri agricole obținute prin curături și asanări de comunitățile sătești sînt răpite de stăpînii feudali, incluzîndu-le în alodiile lor.

Această mărire a suprafeței rezervei seniorale a avut ca urmare o solicitare mai mare a obligației în muncă de către supușii iobagi, o evoluție inversă decît în feudalismul occidental a relației dintre cele trei forme ale rentei feudale : în natură, muncă și bani. Aici, în Transilvania, fără ca obligația în natură și bani să scadă — în cea din urmă variate alte obligații feudale fiind convertite treptat sau impuse altele noi direct în bani — obligația în muncă, robota, înregistrează o creștere spectaculoasă. Ea greva asupra iobagului, îngreuna mult starea gospodăriei și familiei lui, afectînd capacitatea lui de producție.

Prestațiile în *natură*, cele stabilite după dimensiunea gospodăriei iobăgești, nu țineau, în alt rînd, nici ele evidența posibilităților anului agricol, a producției agricole ce varia de la un an la altul. Ele trebuiau împlinite fără nici un alt considerent și însoțite de fiecare dată de daruri. Acestea din urmă erau ocazionate și de unele sărbători și evenimente din familia stăpînului feudal. Prestațiile în natură puteau fi convertite în bani, dar prețurile nu erau considerate cele de pe piață, ci hotărîte de stăpîn, după bunul lui plac.

Dijma, obligația obișnuită a țăranului aservit în cadrul raporturilor de tip feudal, a zecea parte din producția obținută de gospodăria iobagului, era percepută de multe ori global, pe sate, pentru a asigura răspunderea comunității întregi. Devine cu vremea tot mai împovărătoare, aparatul administrativ domenial pretîndu-se, în numele stăpînului feudal, la abuzuri dintre cele mai extravagante, întotdeauna în dauna gospodăriei iobăgești. Numeroasele plîngeri ale țărănimi, răspunsurile iobagilor la între-

---

[14] Idem, *Despre condițiile în care se făcea robota*, în *Studii și referate privind istoria României*, Partea I-a, Edit. Academiei, București, 1954, p. 841—857.

bările conscriptorilor urbariali, edifică asupra stărilor de lucuri de pe domeniile nobiliare, luarea, cu timpul, a dijmei din orice se producea în gospodăria ţăranului iobag.

Cît privesc dările, din ocazionale devenite acum obligatorii, numărul şi cantitatea lor fiind în permanentă creştere, ele grevau oneros asupra unităţii productive iobăgeşti, fiind solicitate de stăpîn indiferent de situaţia acesteia, de particularitatea anului agricol. Solicitate de curtea nobiliară pentru consum propriu sau în vederea valorificării pe piaţă, dijmele şi daturile constituiau un important mijloc de cîştig, de mărire a veniturilor stăpînului feudal.

La acestea se adăugau interesele funcţionarilor domeniali, a administratorilor, juzilor, arendaşilor etc., în împrejurările extinderii aparatului domenial, a goanei acestuia după cîştig.

Cerinţa sporită de forţă de muncă pentru alodiul domeniului feudal a marcat starea materială şi deopotrivă situaţia juridică a ţărănimii aservite din Transilvania, determinînnd goana nobilimii posesoare de domenii după braţe de muncă, reacţia, conservatorismul acesteia la măsurile reformiste preconizate de Curtea din Viena, care intenţiona să desfiinţeze servitutea personală, legătura de glie (şerbia).

În acest context se menţin aici şi monopolurile feudale (crîşmăritul, morăritul, din vămi etc.), nobilimea şi regimul austriac restrîngînd tot mai mult şi anulînd libertăţile pe care ţăranul aservit din Transilvania le-a mai avut pînă în secolul al XVIII-lea. Aceste monopoluri aduceau venituri în bani deloc neglijabile în beneficiul nobilimii şi statului.

Inovaţiile ce se aduc în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în materie de monopoluri senioriale au drept consecinţă limitarea şi mai mult a capacităţii productive a gospodăriei iobăgeşti şi de agonisire a mijloacelor de subzistenţă de către familia iobagului. Practic sînt restrînse treptat şi — în cele din urmă — anulate unele „libertăţi economice" ale ţărănimii iobage, vechi privilegii ale ţărănimii române îndeosebi, fapt ce înrăutăţeşte şi mai mult situaţia iobăgimii. Tentaculele sistemului feudal, în loc să se restrîngă, cuprind acum noi zone, domenii de activitate, consolidîndu-şi poziţia, controlînd mai strîns gospodăria iobăgească.

Cucerirea Transilvaniei de către Imperiul habsburgic, consolidarea regimului austriac aici, a avut consecinţe importante asupra situaţiei economice a Principatului. Teritorii care pînă atunci au fost domenii princiare sau libere, sînt organizate în domenii camerale, ale statului, care depindeau direct de Curtea din Viena. Regiunile cu bogăţii ale subsolului sînt incorporate în domeniile miniere constituite de statul austriac, a căror exploatare este minuţios concepută şi realizată.

Astfel, în regiunea Munţilor Apuseni, organizarea domeniilor fiscale ale Zlatnei şi Băii de Arieş a avut drept consecinţă supravegherea mai de aproape a aşezărilor moţeşti, creşterea considerabilă a obligaţiilor iobagilor fiscali, anularea treptată a unor libertăţi ale satelor din Munţi. Peste sistemul de obligaţii faţă de stăpînul domeniului, aici Erariul, veneau obligaţiile faţă de stat, comitatele din vecinătate solicitînd şi ele ţăranul iobag din aceste părţi ale Transilvaniei pentru prestarea unor obligaţii în contul lor[15].

[15] Idem, *Răscoala lui Horea*, vol. I, ediţia 1984, p. 105—122.

Toate acestea au dus la împovărarea situaţiei din Munţii Apuseni îndeosebi, la îngreunarea cu tot mai multe obligaţii a gospodăriei iobagului cameral. Aparatul funcţionăresc al domeniilor erariale solicita şi el un şir de obligaţii, pretîndu-se la nenumărate abuzuri care stîrneau nemulţumiri în rîndul locuitorilor.

În deceniul premergător răscoalei se desfăşoară în Munţi procesul dintre iobagi şi domeniu, cu repetate intervenţii la Guberniu şi Curtea din Viena a deputaţilor ţărăneşti. Proces care se desfăşoară pe fondul unei nemulţumiri generale, cu numeroase răbufniri violente chiar; reglementările repetate ordonate de Viena, în încercarea de stabilire a raporturilor de aici, au dus la înăsprirea relaţiilor dintre iobagi şi domeniu, la stări tensionale care au alertat autorităţile domeniale, comitatense, guberniale etc.

Răscoala lui Horea cădea într-o structură socială complexă. Recensămintele ce se efectuează de acum înainte, începînd cu cel iozefin din anii 1785—1786, înregistrează în Transilvania proporţia mare a nobilimii în raport cu numărul total al populaţiei (4,4 %), la care se adaugă numărul celor înnobilaţi în continuare de regimul austriac, în politica de răsplătire a colaboratorilor şi atragere la interesele acestuia. Eliminînd din calcul zonele libere (aşa numitul Pămînt regesc, teritoriul regimentelor de graniţă) şi luînd în discuţie numai comitatele şi scaunele transilvănene, proporţia nobilimii depăşeşte 8 %, fiind cea mai numeroasă nobilime din Europa acelei vremi. În comitate numai, după cum observa acad. D. Prodan, domină marea nobilime, magnaţii, chiar dacă proporţia acesteia este mai redusă[16]; marile domenii feudale însă solicitau mai mult pe ţăranul iobag, datorită fărîmiţării lui, la activităţi de cele mai multe ori la mare distanţă de gospodăria iobagului. În alt rînd, capacitatea organizatorică, represivă a marelui domeniu nobiliar era şi ea mai mare.

La celălalt pol al societăţii transilvănene se găsea ţărănimea iobagă împreună cu jelerii, statisticile din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea dînd proporţia de 60 % pe întregul Principat, iar numai în comitate de 82 % a acesteia din totalul populaţiei ţării[17]. O stratificare socială deci, care polarizează contradicţiile, le detaşează tranşant, aşezînd faţă în faţă două tabere, adverse, ireductibile.

Peste contradicţiile sociale se suprapun cele naţionale, rezultate din structura socială şi demografic-naţională a Transilvaniei. Conform conscripţiei din anii 1760—1762, aprox. 66 % din populaţia Transilvaniei era formată din români (2/3), pentru ca ungurii şi secuii să reprezinte 21 %, iar saşii 11 %[18]. Cea mai mare parte a ţărănimii iobage era formată de români, nobilimea fiind de origine maghiară sau maghiarizată, reprezentînd deci elementul asupritor. Cercul de contradicţii sociale era aici identic cu cel al contradicţiilor naţionale, de unde rezultă sensurile răscoalei din 1784. Căci, aşa cum aprecia cu trei decenii în urmă istoricul maghiar I. Toth Zoltan,

---

16 *Ibidem*, p. 37—38.

17 *Ibidem*, 38.

18 Idem, *Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944, p. 19.

„după cum nobilul maghiar era întruchiparea feudalismului asupritor, tot astfel iobagul român, cu religia lui ortodoxă, fără de care nobilul nici el nu se putea închipui pe sine însuşi, era întruchiparea celeilalte clase de bază a feudalismului, a ţărănimii. Religia ortodoxă era religia ţăranilor, toate celelalte religii erau considerate ca religii ale domnilor. Condiţia lor de ţărani, românitatea lor şi religia lor ortodoxă, iată cei trei factori care s-au împletit în conştiinţa răsculaţilor, constituind un tot organic. Numai aşa pot fi înţelese obiectivele simple ale răscoalei. . . .”[19].

Pe terenul acestor contradicţii sociale şi naţionale ale societăţii transilvănene se intensifică lupta socială a ţărănimii iobage şi a celorlalte categorii sociale asuprite. Documentaţia istorică din regiunea Munţilor Apuseni sau din teritoriile comitatense înregistrează variatele forme ale luptei sociale a ţărănimii, de la fuga de pe domeniu şi pînă la răscoală. Supuşii camerali de pe domeniile miniere din Munţi fugeau înafară, în comitatele învecinate (Bihor, Sălaj, Cluj, Turda, Arad etc), acceptînd starea de jeleri pe domeniile nobiliare. În cazul unora era ţinută, la locul de origine, evidenţa peregrinărilor din afară, solicitîndu-se în continuare obligaţiile iobăgeşti. Ţăranii iobagi din comitate fug de pe domeniile nobiliare în alte comitate, în zonele libere sau în oraşe, foarte mulţi în Ţara Românească. Contrar unor teorii interesate politic, avansate de unii istorici străini într-o anumită perioadă, curentul de trecere peste Carpaţi a fost preponderent, în acest veac, dinspre Transilvania spre celelate două ţări româneşti, spre Ţara Românească îndeosebi, încît documentele de aici ale vremii foloseau expresia *Tota Transilvania ad nos venit*[20].

Mişcarea petiţionară, ca formă a luptei sociale, cunoaşte şi ea o intensificare acum, cu deosebire a ţărănimii de pe domeniile camerale. În unele locuri izbucnesc răzvrătiri locale, revolte deschise împotriva stăpînilor feudali, stîrnind îngrijorarea autorităţilor civile şi militare.

Un semn prevestitor al marii răscoale ţărăneşti din 1784 a fost aşa-numitul „tumult” de la Cîmpeni (24 mai 1782), el însuşi precedat de mişcarea petiţionară a locuitorilor din comunele de pe Arieş, Rîu Mare (Arieşu Mare), Rîu Mic (Arieşu Mic), Cîmpeni, Bistra, care se adresează autorităţilor domeniului fiscal al Zlatnei — de care aparţineau — ale comitatului Albei, Guberniului Transilvaniei şi în cele din urmă chiar Curţii din Viena. Plîngeri după plîngeri ale ţăranilor prezintă greutăţile acestora, silniciile de tot felul pe care funcţionarii camerali şi comitatenşi le săvîrşeau la adăpostul munţilor. Este contextul în care însuşi Horea întreprinde călătoriile sale la Viena, în numele ţăranilor din Munţii Apuseni, în speranţa că plîngerile lor vor fi ascultate, necazurile lor înţelese şi cererile lor rezolvate favorabil[21]. Îşi puneau cu toţii nădejdea, mai ales după călătoriile lui Iosif al II-lea în Transilvania (în cea întreprinsă în anul 1773 primind vreo 19.000 de astfel de plîngeri), în monarhul luminat, care săle

---

[19] I. Toth Zoltan, *Mişcările ţărăneşti din Munţii Apuseni pînă la 1848*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1955, p. 157.

[20] D. Prodan, *Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în veacul al XVIII-lea*, p. 58–59.

[21] Alexandru Neamţu, *Date privind călătoriile lui Horea la Viena*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cl[illegible]–367.

uşureze situaţia, să stopeze abuzurile nobilimii şi funcţionarilor şi să le restituie unele libertăţi mai vechi[22].

Prima călătorie la Viena din 1779 este întreprinsă de Horea, Cloşca, Dumitru Todea Buta şi Gavrilă Onu din Rîu Mare; cea de a doua în 1780 de Horea, Cloşca, Cristea Nicula şi Gavrilă Onu, cea de a treia din 1782 de aceiaşi Horea şi Cloşca, însoţiţi de Simion Todea din Rîu Mare şi Popa Dumitru din Certeje. Deputaţiile ţărăneşti făceau drumul din Munţii Apuseni ai Transilvaniei pînă la Viena, de fiecare dată pe jos, patru săptămîni la ducere şi alte patru la întoarcere. Cererile satelor erau sintetizate într-o petiţie comună şi redactate după formulele diplomatice ale timpului de unii mici nobili sau funcţionari din Abrud şi Cîmpeni şi chiar de la Viena, şi date apoi Curţii imperiale de Horea şi însoţitorii săi. Primeau asigurări că cererile lor fi văzute cu atenţie şi instrucţiuni corespunzătoare vor fi trimise autorităţilor din Transilvania în cauza lor.

Tumultul de la Cîmpeni din ziua tîrgului de primăvară a anului 1782, cu care prilej moţii şi-au afirmat drepturile mai vechi, peste care se introdusese între timp monopol fiscal arendat unor persoane străine, a fost urmat de un proces îndelungat în Munţi, unii dintre ţărani fiind condamnaţi la închisoare şi pedepsiţi; s-au pronunţat chiar pedepse cu moartea, strămutate apoi în închisoare pe viaţă. Cele patru comune de pe Arieş (Rîu Mare, Rîu Mic, Cîmpeni şi Bistra) au fost obligate, drept despăgubire pentru cele întîmplate în ziua tîrgului, la plata unei sume care depăşea cu mult paguba produsă. Sînt supravegheate satele, e urmărit insistent Horea, pe care autorităţile îl denumeau „famosus seductor"[23].

Agitaţiile ţărăneşti din vara anului 1784 prilejuite de conscripţia militară a lărgit considerabil mişcarea ţărănească, de la nivelul domeniului fiscal-minier (cameral), unde s-a produs tumultul de la Cîmpeni, ea trecînd la cel al domeniului nobiliar. Procesul din Munţii Apuseni evolua simultan cu cel al ţărănimii de pe domeniile stăpînilor de pămînt. Aici conscrierea ca soldat voluntar oferea ţăranului iobag aservit şi legat de domeniul pe care se născuse posibilitatea ieşirii din starea de dependenţă faţă de nobil. Ca şi în cazul iobagului cameral, şi aici, împăratul vienez era socotit un posibil „arbitru" în conflictul cu nobilimea şi autorităţile de comitat, persoana de la care putea veni însăşi salvarea ţărănimii aservite. De aceea, în numele împăratului se întreprindeau acţiuni; Horea, ca unul care fusese pentru a patra oară la Viena (toamna anului 1783— primăvara anului 1784), cînd însuşi împăratul îl primise în audienţă (1 aprilie 1784, cu care prilej înmînă petiţia comună a 9 sate din Munţi), era socotit, la rîndu-i, drept purtător al „poruncilor împărăteşti". În spiritul iluminist al deceniului, Iosif al II-lea devine în mentalitatea ţărănească „preabunul împărat".

Răscoala va izbucni pe domeniile nobiliare şi va cuprinde cu iuţeală şi pe cele fiscale. Mişcarea ţărănească se generalizează, în extensiunea ei va anihila orice formă de dependenţă aparţinînd regimului vechi, feudal. Conducătorii înşişi, Horea în primul rînd, agită ţărănimea fără

---

[22] Conrad Heydendorff, *Eine Selbstbiographie*, în *Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria B. Izvoare narative. Vol. I. 1773—1786*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1983, p. 12.

[23] Alexandru Neamţu, *op. cit.*

nici o discriminare, îndemnînd-o pretutindeni la nesupunere și revoltă fățișă. Mișcarea țărănească va izbucni violent la începutul lunii noiembrie 1784, ca urmare a unui i cident produs la Curechiu, lîngă Brad, cînd juzi nobiliari au încercat să împiedice mulțimea de locuitori — țărani iobagi — din satele zărăndene ce se îndrepta, după adunarea țărănească de la Mesteacăn (31 octombrie 1784) spre Alba Iulia, într-o ultimă încercare de a deveni soldați și obține, în consecință, eliberarea. Marea răscoală țărănească din Transilvania de sub conducerea lui Horea va marca începutul ultimei etape a procesului de subminare a feudalismului, de destrămare a vechiului regim, prefațînd epoca revoluțiilor democratice din istoria modernă a României.

Desfășurată în perioada de trecere de la feudalism la capitalism, de la evul mediu la epoca modernă, într-un răstimp istoric cînd procesul de formare a națiunii române se găsea în stadiul final, răscoal lui Horea a avut și un aspect național. Coborînd încă o dată la cauzele care au generat-o, la analiza situației din perioada premergătoare anului 1784, cercetătoru' reține, alături de asuprirea socială și pe cea națională la care erau supuși românii din Transilvania. Nobilimea era în cea mai mare parte a ei maghiară, țăranii iobagi de pe domeniile acesteia erau români, în condițiile în care românii formau populația majoritară a Transilvaniei.

În alt rînd, răscoala țărănească a izbucnit și s-a desfășurat în zona Munților Apuseni, în comitatul Hunedoarei și Zărandului, în părțile învecinate cu acestea ale comitatelor Arad, Bihor, Cluj, Turda, Alba și Sibiu, într-o zonă masiv românească. Țăranii români răsculați vor pune problema desființării nobilimii în totalitatea ei, urmînd astfel, să dispară asupritorul de clasă, reprezentat de nobilul maghiar care era de alt neam și de altă religie. Împilarea socială și de neam la care au fost supuși românii transilvăneni de secole va determina acțiunile violente din cursul răscoalei, cînd țăranii vor ataca pe nobilii maghiari și castelele acestora, împărțind bunurile rezultate din propria lor muncă și incendiindu-le curțile.

În planul afirmării conștiinței naționale românești, al radicalizării programului luptei politico-naționale a românilor din Transilvania, momentul răscoalei lui Horea se înscrie ca unul ce a marcat dezvoltarea ulterioară a luptei românilor pentru eliberare socială și deopotrivă națională.

LA RÉVOLTE PAYSANNE DE 1784 — EXPRESSION DES CONTRADICTIONS SOCIO-ÉCONOMIQUES DE LA TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

La reprise de la problématique des origines de la révolte de Horea, des contradictions socio-économiques de la Transylvanie du XVIIIe siècle, au moment où s'achèvent deux siècles depuis l'événement, est à même de clarifier les causes sociales et nationales de celle-ci. L'exploitation du paysan assujetti par le maître de la terre, dans les zones où l'on comptait des domaines nobiliaires, ou du paysan assujetti par l'Etat, dans

les domains fiscaux, a connu une ascension aggravante dans les décénnies qui ont précédés la révolte. Les remous des paysans dans les Monts Apuseni, provoqués par l'annulation succesive des quelques vieilles libértées des habitants de cette zone conduiront à ce tumulte de mai 1782 de Cîmpeni et plus tard à la révolte paysanne de l'automne 1784. Dans les autres zones, sur les domaines de la noblesse, les obligations féodales en céréales, en argent et en travail ont enregistré une croissance spectaculaire jusqu'à l'année de la révolte, 1784, lorsque les paysans asservis de Tr'nsylvanie ont préféré se faire inscrire comme militaires, essayant ainsi d'échapper à la servitude.

L'aspect national du mouvement est défini par le fait que la majorité des paysans asservis de la Transylvanie ont été roumaine, et les nobles contre les quels ils se sont révoltés ont été d'origine magyare ou magyarisés.

SEMNIFICAȚIA NAȚIONALĂ A RĂSCOALEI LUI HOREA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN

DE

POMPILIU TEODOR

Izbucnirea răscoalei lui Horea la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în amurgul feudalității și în plină epocă de afirmare a lumii moderne, a prilejuit în societatea Transilvaniei procese istorice de mare complexitate. Prin dimensiunile fenomenului și implicațiile lui în viața imperiului habsburgic, precum și datorită răsunetului european, răscoala țărănimii a fost încă din epocă un motiv de puternice controverse[1]. Confruntarea țărănimii în marea ei majoritate românească, cu o aristocrație și nobilime maghiară a fost de natură să învedereze alături de contradicțiile din sfera socialului și implicații puternice politice și naționale. Evoluția societății Transilvaniei la sfîrșitul secolului mărturisește afirmarea treptată a unui nou tip de solidaritate, națională, care tinde să ia locul solidarității feudale[2]. Procesul de elaborare a lumii moderne în spațiul central-sud—est european se învecinează, deci, cu evoluția tot mai accentuată spre național.

1. Împrejurarea nu a fost lipsită de repercusiuni în planul dezbaterilor istoriografice care, încă din anii răscoalei, au evidențiat coloratura ei națională. În acest sens accentele din memoriile redactate de nobilime și cele dintîi scrieri istorice au atribuit răscoalei un caracter național, socotind-o o vie expresie a națiunii române, „icoana" acesteia[3]. Raportate aceste aprecieri la evoluția de ansamblu a societății transilvănene spre național, într-o epocă de criză a regimului de Stări, ele mărturiseau stadiul de afirmare a conștiinței naționale. Cu atît mai mult dezvoltarea istoriografiei romantice cu puternicul ei spirit național a influențat hotărîtor precizarea caracterului răscoalei. În acest sens întreaga istoriografie romantică, de la Alexandru Sterca—Suluțiu, pe urmele lui Nicolae Bălcescu, pînă la Nicolae Densușianu și George Barițiu nu face decît să proclameze caracterul național al ridicării țărănimii române de

---

[1] David Prodan, *Răscoala lui Horea*, Ediție nouă, revăzută, vol. II, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 222—345.

[2] Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 235—246.

[3] Benkö József, *Erdélyi oláh nemzet képe*, în *Izvoarele Răscoalei lui Horea, Seria B, Izvoare narative*. Vol. I, 1773—1785. Sub redacție acad. prof. Ștefan Pascu. Publicat de Nicolae Edroiu, Ileana Bozac, Ladislau Gyémánt, Volker Wollmann, Alexandru Neamțu, Costin Feneșan, Edit. Academiei, București, 1983, p. 397—409.

la 1784. Dacă Nicolae Bălcescu o socotea în rîndul revoluţiilor naţionale[4], Densuşianu, în amurgul romantismului, afirmă în termeni fără echivoc caracterul ei naţional. „În scurt — scria istoricul — revoluţiunea de la 1784—1785 voia să distrugă sistemul politic al celor trei naţiuni privilegiate din Transilvania, şi pe ruinele sale să întemeieze un sistem politic român"[5]. Considerînd răscoala în şirul luptelor de emancipare naţională, în sensul mişcării politice şi intelectuale ale românilor din Ardeal, Densuşianu atribuie acţiunii ţărăneşti un indubitabil caracter naţional. În viziunea lui socialul, reprezentînd efectul expansiunii politice a regatului maghiar, devine de fapt o urmare a cuceririi din afară. Iar în dreaptă consecinţă, ridicarea ţărănimii îi apare o luptă „pentru libertate şi naţionalitate; pentru libertate din jugul sclaviei feudale şi pentru naţionalitate în contra sclaviei politice"[6]. Interpretarea naţională a răscoalei a pătruns şi în istoriografie maghiară, în prelungirea viziunii nobiliare, în lucrările unor istorici ca Teleki[7] sau Szilàgyi. Chiar la acest ultim istoric, căruia îi datorăm o temeinică investigare a cauzelor răscoalei, fapta ţărănimii se confundă cu atitudinea neamului, astfel că răsculaţi şi români devin sinonimi. Szilàgyi a dat o interpretare naţională ultimatului de la Deva, socotit a fi conţinut cererile naţiunii române, fiind convins totodată despre existenţa unei conspiraţii a românilor, menită să înlăture naţiunile politice şi mai cu seamă nobilimea maghiară[8].

Caracterul naţional al răscoalei a fost reafirmat şi de către A.D. Xenopol în sinteza lui istorică, în pagini care alătură indiscutabilului spirit critic viziunea încă rezistentă a romantismului. Potrivit interpretării istoricului cauzele răscoalei sînt deopotrivă sociale şi politice, pentru a conchide însă în cele din urmă că Transilvania a fost „aprinsă de un război între două popoare, între asupritori şi asupriţi"[9]. El a considerat că ridicarea la luptă a ţărănimii „era o revoluţie socială", dar în aceeaşi vreme avea şi un caracter politic naţional[10]. Marele istoric subliniază dublul caracter al răscoalei pe care l-a explicat prin condiţiile specifice ale Transilvaniei[11]. Istoriografia română şi am putea să spunem că, în general, istoriografia a afirmat, pe urmele interpretării romantice, caracterul naţional al răscoalei. Cu excepţia lui N. Iorga, care vedea în răscoală un *tumultus rusticus*[12], istoricii, în majoritatea lor, au menţinut la suprafaţa interpretării caracterul naţional. El poate fi regăsit la Ioan Lupaş printre factorii care au prezidat la geneza răscoalei[13], în majoritatea scrierilor consacrate evenimentului.

---

[4] Nicolae Bălcescu, *Mişcarea românilor din Ardeal la 1848*, în Nicolae Bălcescu, *Opere II*, Editura Academiei Bucureşti, 1982, p. 114.

[5] Nicolae Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria. 1784—1785*, Tipografia „Românul", Bucureşti, 1884, p. 4.

[6] *Ibidem*, p. 5.

[7] Teleki Domokos, *A Hóra támadás története*, Pest, 1865, passim.

[8] Szilágyi Ferencz, *A Hóra világ Erdélyben*, Pest, 1871, p. 143.

[9] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. X, Cartea Românească, Bucureşti, 1930, p. 251.

[10] *Ibidem*, p. 256.

[11] *Ibidem*.

[12] Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. II, Edit. Casei Scoalelor Bucureşti, 1915, p. 44.

[13] Ioan Lupaş, *Răscoala ţăranilor din Transilvania la 1784*, Tipografia Astra, Cluj, 1934, p. 4.

Apariţia lucrării profesorului David Prodan, *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*, aduce în ambianţa istoriografiei româneşti o nouă viziune materialist-istorică, care accentuează caracterul social al răscoalei. Pentru istoric mişcarea nu era „altceva decît o răscoală a iobăgimii împotriva nobilimii în special şi împotriva tuturor asupritorii lor ei în general,— pornită de români, fiindcă ei trăiau cele mai grele şi mai supărătoare variaţii ale vieţii iobăgeşti"[14]. Istoricul a menţionat participarea ţăranilor maghiari la răscoală, în zonele de interferenţă, acolo unde satele româneşti se amestecau cu cele maghiare. El a acordat prioritate socialului, socotindu-l hotărîtor în determinaţiile fenomenului. „Realitatea iobăgiei comune era, afirmă, el mult mai puternică, decît să se mai respecte, în asemenea momente, liniile de despărţire naţională"[15]. După eliberare, istoriografia accentuează interpretarea socială a răscoalei, respingînd *de plano* interpretarea naţională, cazul lui Gh. Georgescu—Buzău care anulează diferenţierile de ordin politic şi constituţional din istoria Transilvaniei, pentru a aşeza pe acelaşi plan pe români alături de naţiunile constituţionale[16]. Răscoala nu este decît o ridicare a iobăgimii în general împotriva nobilimii. Să remarcăm că în aceeaşi perioadă, I. Tóth Zoltàn, atent la nuanţele interpretării şi mai cu seamă la realităţile istorice ale Transilvaniei observa şi contradicţiile de ordin naţional care le dublau pe cele sociale. „După cum nobilul maghiar era întruchiparea feudalismului asupritor, tot astfel iobagul român, cu religia lui ortodoxă, fără de care nobilul nici nu se putea închipui pe sine însuşi, era întruchiparea celeilalte clase de bază a feudalismului, a ţărănimii. Religia ortodoxă era religia ţăranilor, toate celelalte religii erau considerate ca religii ale domnilor. Condiţia lor de ţărani, romanitatea lor şi religia ortodoxă, iată cei trei factori care s-au împletit în conştiinţa răsculaţilor, constituind un tot organic"[17].

În sfîrşit, interpretarea caracterului răscoalei a suferit o modificare de optică în noile lucrări ale acad. David Prodan, publicate în ultimele două decenii. Esenţializînd încheierile la care a ajuns în monografia pe care i-a dedicat-o şi revenind asupra interpretării din 1938 a subliniat implicaţiile ei naţionale. *A socotit răscoala şi acum în fondul ei socială dar a remarcat implicaţii corespunzătoare vremii, complexităţii specifice momentului istoric, Transilvaniei.* „Are adînci şi inseparabile implicaţii naţionale, se confundă în problematica poporului român din Transilvania, de pretutindeni. Răscoala ţinteşte la ridicarea întregii iobăgimi, dar în genere e făcută de iobagii români. O răscoală a românilor o socoteau înainte de toate iobagii înşişi: simplificînd, răscoala românilor se îndreaptă împotriva nobililor şi ungurilor. Cele două noţiuni se confundă, se implică reciproc şi cînd apar în lozinci singuratici"[18]. În concluzie a considerat că istoric problema poporului român din Transilvania e una

[14] David Prodan, *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*, Bucureşti, 1938, p. 15.

[15] *Ibidem.*

[16] Gh. Georgescu-Buzău, *Răscoala de la 1784 a iobagilor din Transilvania*, Edit. politică, Bucureşti, 1962, passim.

[17] Tóth Zoltán, *Mişcările ţărăneşti din Munţii Apuseni pînă la 1848*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1955.

[18] David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. II, p. 716.

şi aceeaşi, nu însă modalităţile de rezolvare a ei. În timp ce intelectualitatea concepe lupta de la naţional, ţărănimea încearcă rezolvarea de la social, întregind astfel programul naţiunii cu dimensiunea lui socială[19]. Cu aceste încheieri interpretarea caracterului răscoalei îşi asociază noi repere, care orientează cercetarea spre semnificaţia faptelor în marginile posibilului.

2. Interpretarea caracterului răscoalei lui Horea în mod necesar trebuie să aibă ca punct de plecare abandonarea apriorismului romantic în avantajul examinării surselor documentare şi narative ce pot lumina înţelesul acţiunilor ţărăneşti. Desigur abundenţa informaţiilor reprezintă un incontestabil punct de sprijin, dacă ne gîndim la diversitatea acestora comparativ cu epocile precedente. În cazul însă al interesului nostru, încercarea de a descifra rostirea ţărănească şi sensul acţiunilor ţărăneşti, cantitativul izvoarelor nu satisface decît parţial. Încă Nicolae Iorga atrăsese atenţia asupra caracterului mediat al transmiterii faptelor conţinute de documente, întotdeuna trecute prin optica acelora ce le-au redactat. „În această privinţă nu trebuie să ne înşele cîtuşi de puţin anumite izvoare. Izvoarele sînt date totdeuna ca să fie interpretate, şi prin urmare este o greşală a le lua aşa cum se prezintă, fără să se cerceteze starea de sprijin specială, de multe ori influenţată de prejudecăţi, a acelora care au redactat aceste izvoare"[20]. Or, în cazul răscoalei lui Horea documentele în majoritatea lor, provin din surse oficiale sau oricum din sfera reprezentanţilor regimului de Stări, astfel că numai arareori sîntem în faţa unor texte care să transmită autenticul mentalităţii sau gîndirii ţărăneşti. Cu atît mai mult, prezintă dificultate încercarea de a surprinde manifestările conştiinţei naţionale pornind de la izvoarele pe care ni le oferă chiar un eveniment de amploarea răscoalei lui Horea. Ca atare, demersul nostru se îndrumă cu deosebire spre acele texte care au înregistrat afirmaţiile ţărăneşti în forma lor genuină sau atitudini numai atribuite, uneori, în chip exagerat. În primul rînd stau memoriile nobilimii care sînt ilustrative pentru viziunea acestei structuri sociale. Potrivit acestora răscoala este opera românilor, rodul unei conspiraţii care şi-a propus stingerea întregului neam unguresc şi distrugerea nobilimii[21]. Nobilimea acuza grav preoţimea pentru incitarea plebei, socotind-o fermentul agitaţiilor ţărăneşti[22]. Lovită de ţărănime, nobilimea dă expresie naţionalismului feudal atunci cînd vedea în răscoală rodul firii înăscute a românilor[23]. Cauzele, în opinia nobilimii sînt de căutat în ura neîmpăcată naţională şi religioasă a românilor faţă de nobilime şi întregul neam unguresc. Nobilimea, aşa cum scria acad. David Prodan a accentuat caracterul naţional al răscoalei, nesocotindu-i caracterul ei social.

La nivelul imediat următor al scrierilor de conţinut istoric, bibliografia răscoalei oferă din abundenţă numeroase referinţe considerate în rîndul izvoarelor narative, memorii, autobiografii, jurnale, relatări, descrieri, însemnări, istorii, etc. aparţinînd desigur şi acestea în marea lor

[19] *Ibidem*, p. 718.
[20] Nicolae Iorga, *loc. cit.*, p. 37.
[21] David Prodan, *op. cit.*, vol. II, p. 320.
[22] *Ibidem*, p. 320—321.
[23] *Ibidem*.

majoritate aceloraşi reprezentanţi ai regimului de Stări[24]. Scrise sub imperiul evenimentelor, aceste preţioase surse pentru o istorie neevenimenţială, aduc în lumină opiniile diferenţiate ale Stărilor, nobilime, patriciatul săsesc şi, desigur, atitudinile birocraţiei imperiale. A le vedea comparativ, în ceea ce au ele mai reprezentativ despre răscoală este de covîrşitoare însemnătate pentru interpretarea coloritului ei naţional. De remarcat că în totalitatea lor ele consideră răscoală ca românească, rodul conspiraţiei românilor. „Astfel, în anul 1784, Horea şi Cloşca împreună cu alţi cîţiva conspiratori români în domeniul de sus al Zlatnei, pe lîngă voinţa şi gîndul lor, mai degrabă dintr-o scînteie, au declanşat incendiu în comitatul Alba Superioară..."[25]. „Conspiraţie ţărănească şi românească" o consideră şi nobilimea maghiară în scrierile ce i le a consacrat[26].

Există însă şi diferenţe notabile, deoarece în timp ce reprezentanţii Stării nobiliare, perpetuează viziunea plîngerilor nobilimii din cursul evenimentelor, scrierile aparţinînd funcţionărimii imperiale tratează fenomenul la nivelul unei tonalităţi atenuate, fără accente xenofobe. Din prima categorie, unul din jurnalele păstrate, exprimînd opinia curentă a nobilimii vizavi de români, amintea despre o adunare a soborului de la Blaj, convocată de episcopul Grigore Maier, la care au participat Horea şi alţi conducători ai ţărănimii, în vederea declanşării răscoalei împotriva stăpînilor de pămînt şi maghiarilor[27]. „Este lucru de remarcat că mişcarea naţiunii române a cuprins întreaga Transilvanie — scria autorul acestei descrieri — deoarece Horea prin emisarii săi, ţinînd corespondenţă cu protopopii şi preoţii români, prin numeroasele sale scrisori trimise ca... la termenul respectiv, in întreaga ţară, toţi iobagii sau jelerii români să se răscoale şi atacîndu-i pe stăpînii de pămînt, să-i omoare pe toţi maghiarii[28]". Încorporînd motivul complotului revoluţionar, atît de răspîndit în secolul al XVIII-lea, fără acoperire în cazul de faţă, autorul jurnalului lasă să se întrevadă atmosfera de idei a timpului, în care naţionalul îşi face treptat loc. Cea mai concludentă, poate, replică a regimului de Stări la răscoala ţărănească o dă polihistorul Benkö Jozsef în *Icoana naţiunii române din Transilvania*. Este evident că proporţiile răscoalei au determinat această scriere dedicată naţiunii române. Şi în acest caz sînt interesante nu atît semnificaţiile istorico-culturale, cît reacţia la naţiunea română în sine, expresie evidentă a naţionalismului feudal. Autorul se referă constant la răscoala românească, ca îndreptată împotriva „nobililor şi maghiarilor", la „stingerea focului românesc care se întinde cu iuţeală pentru mistuirea naţiunii maghiare" sau la legea românească în care au fost botezaţi nobilii maghiari[29]. Cu atît mai interesantă apare în aceste istorii noua noţiune de *naţie*. „Corifeul răscoalei a fost un oarecare român de naţie cu numele Nicola Hora....", care a „aţîţat neamul românesc împotriva stăpînilor de pămînt şi împotriva tuturor ungurilor"[30].

---

[24] *Izvoarele Răscoalei lui Horea*. Seria B, *Izvoare narative*, vol. I—II, passim.
[25] *Ibidem*, vol. I, p. 48.
[26] *Ibidem*, p. 61.
[27] *Ibidem*, p. 353.
[28] *Ibidem*, p. 373—374.
[29] *Ibidem*, p. 397—409.
[30] *Ibidem*, vol. II, p. 71.

Ideea dominantă a acestor scrieri este fără îndoială aceea a unei răscoale românești, orientată împotriva nobilimii și maghiarilor în general. Desigur o idee care exagerează sensul luptei țărănimii, căreia îi atribuie valori ce se dovedesc disproporționate față de intențiile țărănimii. Exagerată este desigur ideea conspirației și mai cu seamă a colaborării dintre intelectualitatea romanesacă și capii răscoalei. Însemnat este, aici, însă, nu adevărul sau neadevărul, cît faptul că în epocă solidaritatea națională era considerată posibilă în mediul românesc. Mai mult, ni se pare că trebuie să relevăm această proiecție națională exagerată asupra răscoalei ca pornită de la reprezentanții regimului de Stări. În ordinea imediat următoare a opiniilor exprimate de reprezentanții regimului de Stări sînt de cel mai mare interes judecățile emise de cercurile sătești, de patricienii sași, în calitatea lor, unii de înalți funcționari ca Michael Conrad von Heydendorff, sau de intelectuali deveniți funcționari în cadrul birocrației iosefine. Dacă Heydendorff dă expresie indubitabilă resentimentului și prejudecăților specifice mentalității de Stare privilegiată[31], Johann Friederich Seiwert încearcă să consemneze cu acuratețea necesară faptele, desigur așa cum ele fuseseră comunicate la guberniu, fără însă ca să asocieze considerații personale ostile[32]. Aceeași tonalitate o regăsim în relatările lui Ludovicus Siess care seriază faptele, fără prea multe intervenții personale[33]. Reprezentativă pentru punctul de vedere al birocrației iosefine este, fără îndoială, cronica lui Iohann Theodor Hermann, în care sînt detaliate, într-o manieră tipică raționalist-iluministă, cauzele ridicării țărănimii. Acest funcționar gubernial într-un veritabil text de critică iluministă la adresa iobăgiei, motivează, de fapt, răscoala țărănimii prin iobăgie și abuzuri[34]. Cronica la care ne referim se plasează la antipodul celor de expresie nobiliară, care stabiliseră o legătură între răscoală și caracterul națiunii române. Împărtășind întru totul principiile reformismului iosefin, Hermann dezvăluie starea de asuprire îndurată de supușii domeniului minier și din comitate. El vede în răscoală efectul firesc al apăsării și abuzurilor, în ultimă analiză anacronismul dezvoltării sociale a Transilvaniei.

Între izvoarele narative există și alte exemple, revelatoare ca optică vizavi de țărănime, cazul unui ofițer Egermann, care în observațiile lui menționează cauzele sociale ale răscoalei românilor cît și pe cele naționale. „Atît domnul de pămînt cît și slujbașii comitatensi sînt maghiari și aceștia nu sînt binevoitori față de națiunea română, ei nu îi consideră pe țăranii români supuși ai stăpînului căruia îi aparțin, ci îl socotesc ca sclavi proprii"[35]. Concluzia lui este revelatoare"... și deoarece nici unul din națiunea lor nu este luat în slujba comitatului — așa cum s-ar cuveni — bietul român nicidecum nu poate aștepta nici de la acest loc mult sprijin"[36] Textul este revelator pentru viziunea unui ofițer care privind din unghiul unor experiențe din afară, situația socială și politică a românilor, emite

---

[31] *Izvoarele răscoalei lui Horea.* Seria B., *Izvoare narative,* vol. I, p. 37.
[32] *Ibidem,* p. 208 și urm.
[33] *Ibidem,* p. 297 și urm.
[34] *Ibidem,* p. 448—458.
[35] *Ibidem,* p. 324.
[36] *Ibidem.*

judecăţi de valoare ce aruncă o lumină asupra inechităţilor naţionale dintr-un secol ce începe să gîndească, în termenii acestui tip de solidaritate.

Izvoarele narative aduc însă şi alte fapte ce mărturisesc neliniştea Stărilor privilegiate în faţa dimensiunilor răscoalei românilor. Scrierile cu caracter istoric înregistrează pericolul reprezentat de decretarea, în spirit iosefin, a concivilităţii pentru români. „Nu este — scrie Heydendorff — intenţia mea să judec potrivit legilor omeniei şi ale patriei această hotărîre regească. Dar vremurile care vor veni vor dovedi urmaşilor dacă primejdia care îngrijorează celelalte naţiuni ale Transilvaniei pe pe urma acestui fapt se va împlini"[37]. Intrarea în scenă politică a problemei româneşti în perioada reformismului, asaltul împotriva autonomiilor medievale, la care s-a asociat răscoala, a sensibilizat în termeni naţionali pe reprezentanţii regimului de Stări. Dovadă că în vremea răscoalei încep să circule idei despre constituirea unei Stări româneşti : „În primul rînd naţiunea ungară, să fie sau total exterminată sau înrobită românilor, ori românii să fie primiţi şi socotiţi ca a patra Stare, asemenea cu ungurii, secuii şi saşii"[38]. Evident că atribuirea acestor idei ţărănimii răsculate, programului ţărănesc, nu se verifică şi nici nu se pot presupune. Ceea ce rămîne însă adevărat pe deplin este soluţia problemei româneşti, gîndită pe seama românilor ca posibilă de reprezentanţii oficialităţii şi ai regimului de Stări. Această interpretare a sensului răscoalei nu este singulară, ea intervine şi într-o istorie intitulată semnificativ *Despre naţiunea română. Revoluţia lui Horea din 1784 şi cauzele acesteia.* Socotind scopul românilor răsculaţi desfiinţarea naţiunii maghiare, astfel ca „naţiunea română să fie naţiunea dominantă în ţară", precum şi convertirea la legea ortodoxă considerată o trecere la naţiunea română, aceasta exprimă clar sentimentul pe care îl trăiau naţiunile dominante[39]. Teama de pătrunderea românilor în viaţa constituţională, desigur un reflex al acţiunii politice româneşti din vremea lui Inochentie Micu sau a urmaşului său Grigore Maier, face să circule şi alte interpretări a sensului răscoalei lui Horea, dspre Horea ca restitutor Daciae. În scrierea lui Iohann Seiwert se reproduce un text semnificativ din acest punct de vedere, potrivit căruia Horea a încercat să sugereze tovarăşilor săi că „Transilvania sau Vechea Dacie ar fi o ţară dăruită românilor încă de un vechi rege dac..."[40]. Deşi aceste idei contemporane răscoalei nu se adeveresc pe terenul faptelor riguros restituite, ele fac parte dintr-o altă istorie a fabulaţiei secolului al XVIII-lea specifică unor atari momente, care vorbesc despre însemnătatea elementului românesc. Răscoala indubitabil a prilejuit, prin şocul provocat regimului de Stări, o meditaţie fără precedent despre români şi rosturile lor posibile. Incontestabil că de la Mihai Viteazul, domnul unificator, niciodată reprezentanţii sistemului de guvernămînt ardelean nu au înregistrat cu atîta simţ politic problema românească.

Pentru conturarea mai limpede a ideologiei ţărăneşti, versurile contemporane de sorginte maghiară îşi au însemnătatea lor particulară. Nu pentrucă în registrul lor ideatic pot să fie depistate elemente noi în

---

[37] *Ibidem*, p. 37.
[38] *Ibidem*, p. 300.
[39] *Ibidem*, vol. II, p. 110—111.
[40] *Ibidem*, p. 237.

comparaţie cu ceea ce cunoaştem din sfera scrierilor menţionate, ci pentru că în ele găsim o confirmare a motivelor viziunii maghiare despre răscoală închegată încă în timpul evenimentelor. Autorii versurilor menţionate, cuprinse sub titlul *Descriera primejdiei din Zarand*[41] sau *Versuri jeluitoare despre soarta maghiarilor din părţile Crişului, din Abrud şi Roşia Montană*[42], etc., mărturisesc aceleaşi motive constante în scrierile reprezentanţilor regimului de Stări. În această concepţie a versificatorului „Horea pune să se adune românii furioşi..." cărora li se adresează în formule evident naţionale. „Naţiunea mea dragă, tare te jeluieşti. Pe sub mîna domnilor de-abia te chinuieşti..."[43]. Pentru această categorie de izvoare răscoala ţăranilor capătă un evident caracter naţional, de răscoală împotriva maghiarilor, a unei ţărănimi pătrunsă de sentimente antimaghiare. În aceste producţii istorice versificate apar toate motivele din plîngerile nobilimii şi în general al scrierilor cu caracter istoriografic. Desigur şi în acest caz, accentele xenofobe, tenta deliberat naţională, sînt evidente, exagerate, prilejuite de şocul suferit de nobilime şi orăşenime, de funcţionari, din partea unei ţărănimi româneşti. Ele însă confirmă, odată mai mult, că opoziţia antifeudală îmbrăca în munţi, în condiţii specifice o haină naţională. Dar şi aici nu „prelucrarea" în sine a atitudinilor ţărăneşti este de luat în considerare *tale quale*, ci sensul lor care indică noile înţelesuri pe cale de a deveni naţionale în mediul ţărănesc. Versurile atestă, prin conţinutul lor atribuirea unor idei naţionale acţiunilor ţărăneşti. Este însă tot atît de adevărat că răscoala a determinat catalizarea unor aspiraţii în devenire naţională, şi la membrii Stărilor privilegiate.

Pentru deslușirea semnificaţiei naţionale a răscoalei nu poate lipsi din analiză examinarea textelor care ne aşează în imediata apropiere a rostirii ţărăneşti, a autenticului acesteia. Văzută întreaga problemă dinspre informaţia de factura aceleia analizate, procedura ni se pare unilaterală, deformantă chiar, în orice caz exagerată. De aceea socotim util să evocăm cîteva din aserţiunile ţărănimii în forma în care ele ne-au fost transmise. Şi în acest caz sîntem confruntaţi de texte transmise de actele oficiale, care însă uneori citează, chiar în româneşte, afirmaţiile ţărănimii. Există însă şi unele texte ce pot fi considerate ca sigure în ceea ce priveşte rostirea gîndului ţărănesc, de covîrşitoare însemnătate pentru precizarea caracterului răscoalei. Inventariate parţial de Nicolae Densuşianu şi prezentate sistematic de către ultima monografie, aceste texte merită să fie asociate cu precădere la orice interpretare a caracterului răscoalei.

Cel mai important din textele interesînd cauzele răscoalei văzute în propria motivaţie ţărănească este desigur aportul lui Piuariu Molnar, socotit de profesorul David Prodan ca o „mărturie istorică a mobilelor răscoalei lor şi a revendicărilor lor"[44]. Molnar înregistrînd în rostirea ţără-

---

[41] Bibl. Filialei din Cluj-Napoca a Acad. R.S.R., Mss. 116, Collectio minor manuscriptorum historicarum C. J. Kemény, t. XVI. f. 183–207. Mulţumim colegului L. Gyémánt care ne-a pus la dispoziţie transcrierile şi traducerile versurilor.

[42] Bibl. Széchenyi., Budapesta, Fol.Hung. 79, f. 79^v–84^r.

[43] *Ibidem*, versurile 6–10.

[44] David Prodan, *Misiunea lui Ioan Piuariu-Molnar în cursul răscoalei lui Horea (Textul românesc al raportului)*, în „Apulum". VII, 1968, p. 561.

nimii revendicările ei, ne transmite formulele sub care ţăranii designaseră nobilimea. Reprezentanţii ţăranilor se referă la „nemeşi”, dar şi la „domnii ungureşti”. Formulele cu care operează ţărănimea sînt: „domnii ţării Ardealului”, simplu „domnii”, „domnii ungureşti”, „nemeşii”. Raportul conţine însă şi una din revendicările lor fundamentale: „De nu va vrea împăratul să fim cătane, noi şi poroncii împărăţii sale vom fi supuşi, numai iobaji să nu mai fim şi să ne dea tisturi de nemţi, de legea împăratului, numai să nu dea din unguri”[45].

Acestor informaţii li se asociază încă multe altele, care sînt transmise prin actele oficiale sau prin membri ai naţiunilor privilegiate. Acestea vorbesc despre planul românilor iobagi de a-şi omorî domnii şi pe toţi ungurii, pînă la unul[46]. Într-un raport către contele Jankovich se spune că Horea a proclamat că pe el împăratul l-a încredinţat să se îngrijească ca toţi ungurii să fie omorîţi şi şterşi de către neamul românesc[47]. Din acelaşi Zarand se afirmă că românii adunaţi la Mesteacăn s-au conjurat să nimicească neamul unguresc şi nobilimea[48]. Un izvor din Zlatna inserează în cuvintele care le-ar fi rostit Horea „Fiii mei, îi poruncă de la împăratu să omorîţi toţi ungurii”[49]. Asemenea îndemnuri apar şi în alte acte, cu deosebiri de formulare, dar păstrînd sensul esenţial, reductibil la formula ungurii trebuie omorîţi pînă la unul[55]. Ideea intervine şi în alte medii decît cele strict ţărăneşti, între soldaţii din graniţa militară, din care unul afirma că „Dumnezeu să ajute săracilor, că mult ne-au căznit ungurii şi pe noi”[51].

Acestei atitudini ostile faţă de nobilime şi maghiari în genere îi corespund afirmarea solidarităţii general româneşti. În mediul ţărănesc prin preoţime încep să circule „ştiri” despre o posibilă intervenţie din Ţara Românească sau, pur şi simplu, despre scrisori ale lui Horea menite să cheme pe românii din Ţara Românească şi Moldova în ajutorul celor din Ardeal[52]. Chiar dacă faptele relatate de izvoare nu s-au petrecut aievea sau au suferit o proprie interpretare ţărănească, ele atestă, fără îndoială, existenţa unei solidarităţi de neam în societatea românească, care în împrejurările evenimentelor provocate de răscoală prinde contururi naţionale. În cursul confruntărilor cu nobilimea şi cu puterea constituită a regimului de Stări, ţărănimea era firesc să se orienteze în condiţiile represiunilor nobiliare spre fraţii de acelaşi neam. În deceniul răscoalei intelectualitatea românească iluministă cristalizase, în termeni tot mai precizaţi, ideologia naţională, cu istorismul ei clădit pe realitatea etnică a întregii naţiuni. Nu este nici o mirare că tocmai preoţimea, trecută de acum prin şcolile româneşti, este şi ceea care colportează idei de factură naţională.

Astfel dintr-o parte sau din alta asupra răscoalei sînt proiectate înţelesuri naţionale, care, pornite evident de la o realitate pe cale de afirmare în secolul al XVIII-lea, cîştigă valori naţionale. La opoziţia *nobil-*

---

[45] *Ibidem*, p. 265.

[46] David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, p. 299.

[47] *Ibidem*, p. 303.

[48] *Ibidem*, p. 304.

[49] *Ibidem*, p. 307.

[50] *Ibidem*, p. 314.

[51] *Ibidem*, vol. II, p. 219.

[52] *Ibidem*.

iobag, răscoala asociază contradicţiile de ordin naţional, *domn ungur — ţăran român*. Violenţa confruntărilor şi desigur a represiunilor au impus aceste motive naţionale circulaţiei europene. Înscrierile răscoalei în opinia şi istoria europeană va determina o meditaţie asupra condiţiei poporului român, asupra originilor sale, a marilor probleme ale naţiunii. Răscola a fost văzută ca o luptă de emancipare a naţiunii, a autohtonilor, iar pe Horea drept conducător conştient de unitatea şi originile naţiunii[53]. „Răscoala intră deci în istoria generală ca o luptă legitimă a poporului român în sensul propriilor aspiraţii, tălmăcite săltate la nivel apusean”[54].

3. Răscoala, aşa cum am văzut, a provocat în societatea Transilvaniei efecte imediate în raporturile dintre clasele sociale, dintre iobăgime şi stăpînii de pămînt, dintre români şi celelalte naţiuni o exacerbare a „naţionalismului feudal”, reacţii la ţărănime faţă de nobilimea maghiară, disensiuni între ortodocşi şi confesiunile neortodoxe. În aceeaşi vreme răscoala a prilejuit o criză acută în raporturile dintre Stările privilegiate şi împărat, ameninţînd să deterioreze compromisul dintre nobilime mai cu seamă şi curtea vieneză. Dar mai presus de toate răscoala a reactivat problema românească, scoţînd-o la suprafaţa vieţii politice, de astă dată prin mişcarea revoluţionară a ţărănimii. Dacă într-o perioadă precedentă lupta politică de emancipare naţională, concepută de Inochentie Micu în termenii regimului de Stări şi fără atingerea bazelor raporturilor sociale, se menţinuse după 1744 la nivelul politicii reformiste, răscoala a pus sub semnul întrebării alcătuirea societăţii feudale. Programul cristalizat de ţărănime şi exprimat de-a lungul întregii mişcări în termenii soluţiilor antifeudale radicale, precum şi lozincile naţionale ameninţau să deterioreze ordinea statornicită în cadrul regimului de Stări.

Deci răscoala a demonstrat că dincolo de asperităţile tradiţionale dintre Curte şi nobilime, de neînţelegerile dintre confesiuni, de contradicţiile dintre mişcarea politică a intelectualităţii române şi Stări, principatul era măcinat de tare, abia relevate de evenimente. În fapt criza regimului de Stări era de acum dublată de opoziţiile naţionale care vor străbate constant societatea transilvăneană. Răscoala aduce prin forţa dezlănţuită a ţărănimii definitiv problema românească în prim planul vieţii politice. Se poate remarca că problema naţională la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi-a lărgit sfera prin intrarea în scenă a ţărănimii care totdeodată a demonstrat realele dimensiuni ale problemei naţionale româneşti. Ţărănimea, în ultima analiză, a arătat aristocraţiei şi nobilimii, Stărilor, că o nouă epocă bate la porţile istoriei. În consecinţă ei vor fi obligaţi să accepte politica de reforme şi să discute situaţia românilor. Chiar dacă soluţiile ei vor fi conservative şi pornesc dinspre o platformă reacţionară, nu e mai puţin adevărat că datorită răscoalei şi mai apoi în urma impactului Revoluţiei franceze şi a reluării luptelor politice în vremea mişcării Supplexului, ea a sesizat sensul unor evenimente care anunţau şi în această parte a continentului o epocă de adînci mutaţii ideologice şi politice.

---

[53] *Ibidem*, p. 708.
[54] *Ibidem*.

Răscoala prin efectele ei a venit, pe de o parte să demonstre ineficienţa politicii despotismului luminat, iar pe de alta îndemnînd totuşi la continuarea cursului reformator, la desfiinţarea dependenţei personale în Transilvania. Conducerii imperiului, mişcarea ţărănimii i-a semnalat, odată mai mult, dimensiunile şi gravitatea problemei româneşti. Intelectualităţii române, elitei, rămasă în afara participării la răscoală, nu însă neimplicată ca parte a naţiunii, i-a învederat imensul potenţial ţărănesc. Traversînd politica de reacţiune feudală care s-a deslănţuit şi împotriva intelectualităţii, a românilor în genere, elita conducătoare este confruntată de efectele politice ale naţionalismului feudal. Deşi epoca postiosefină cu programul ei reformist decantat de valorile intransigenţei doctrinare şi excesiv centralizatoare a trezit pentru moment noi nădejdi, compromisul dintre imperiu şi nobilime pune capăt pentru mult vreme acţiunii politice deschise a românilor. În contextul vremii lui Leopold al II-lea şi în condiţiile desfăşurării Revoluţiei Franceze intelectualitatea se fixează în faza iniţială a mişcării în sensul petiţionalismului reformist, afirmînd necesitatea drepturilor constituţionale. În atmosfera restituţiilor, de reflux politic, ce anunţa o epocă de reacţiune, conducători politici ai românilor se menţin în strictele limite ale revendicărilor politice. Ei continuă tradiţia opţiunilor constituţionale, lăsînd în afară socialul, problemele ţărănimii.

Respingerea revendicărilor primului Supplex a constituit un real şoc pentru elita conducătoare care îşi vedea năruite nădejdile în soluţiile absolutismului monarhic. Respingerea postulatelor mişcării naţionale, organizată în jurul Supplexului, s-a soldat însă cu o veritabilă mutaţie intervenită în orientarea politică şi ideologică a românilor. În perioada imediat următoare, în intervalul dintre primul şi al doilea Supplex, se remarcă o evoluţie semnificativă a oamenilor politici români spre ţărănime, într-o vreme în care în dietă se dezbătea problema iobăgiei[55]. Combaterea notelor critice ale lui Eder redactate pe marginea Supplexului, a fost un prilej de a evoca starea ţărănimii, iobăgia românilor din comitate. Analiza socială întreprinsă în cel mai autentic spirit iluminist încerca să dovedească caracterul abuziv al iobăgiei şi să arate posibilele căi de ameliorare a condiţiei iobagului român. Combaterea dezvăluie o orientare spre examinarea condiţiei sociale a ţărănimii, de critică la adresa feudalităţii. Al doilea Supplex se deschide problemelor ţărănimii căreia i se atribuie un posibil rol politic în concordanţă cu vîrsta revoluţiei democratice.

În aceste împrejurări politice interne şi internaţionale, de expansiune a Revoluţiei Franceze mişcările ţărănimii iscate în jurul dezbaterilor dietale devin argumente în favoarea continuării cursului reformator şi a ameliorării condiţiei ţăranului[55]. Aşa se explică că la 1 iulie 1792 cei doi episcopi români evocă „tulburările cele nou iscate" în urma respingerilor postulatelor naţionale[57]. Aluziile erau transparente, ele se refereau la starea de nemulţumire care străbătuse în societatea românească la vestea refuzului recunoaşterii politice a naţiunii suplicante. În aceste împreju-

[55] Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 174—200.
[56] *Ibidem*, p. 179—180.
[57] Ioan Lupaş, *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici şi Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792*, Sibiu, 1912, p. 34.

rări intelectualii angajați în mișcare și covîrșiți de valul resentimentelor față de națiunea română, se orientează de acum spre straturile țărănești ale societății, cu gîndul la potențarea mișcării politice. Ei dezvoltă în scrierile lor argumente în favoarea ameliorării statutului social al țărănimii române, pe care o integrează în conceptul de națiune română. Evident că răscoala lui Horea ale cărei proporții le observase din aproape o fac să dezvolte ideea pe care o formulaseră intelectualii încă la sfîrșitul răscoalei, de reglementare a obligațiilor iobăgești și de propagare a culturii în lumea satului românesc[58].

Ceea ce fusese exprimat de vicarul Ioan Popovici într-un moment de dificultate, după respingerea postulatelor mișcării naționale se va amplifica într-o orientare ce va cuprinde atît gîndirea socială românească, cît și mișcarea culturală. De-a lungul deceniilor următoare noua sensibilitate pentru social se asociază ca element complementar atitudinilor politice, stimulînd activitatea culturală de factură ilumistă direcționată precumpănitor spre lumea țărănească. Așa se face că protagoniștii scenei culturale românești exprimă mai limpede noul crez iluminist în raport cu societatea, cu lumea rurală. Încă din primii ani ai deceniului zece, intelectualii adaugă la elementele de compasiune pentru soarta neamului românesc, o meditație semnificativă despre iobăgie considerată robie[59]. În epoca expansiunii ideilor revoluției democratice, răscoala lui Horea amintită de Samuil Micu, dar fără s-o aprobe, este justificată de istoric prin gravitatea iobăgiei, înfățișată ca „robie păgînească”[60]. Istoricii salută în operele lor desființarea dependenței personale și regretă că întreruperea firului procesului reformator nu a îngăduit „stricarea iobăgiei”. Privite din unghiul gîndirii iluministe contribuțiile de istorie socială românească se integrează orientării politice care încerca să restituie prin desființarea iobăgiei demnitatea umană a comunității rurale.

Scriind de pe pozițiile iluminismului, intelectualitatea românească a încercat în noile condiții istorice să aducă prin noile sale soluții culturale ridicarea socială a țărănimii. Progresul societății românești, după experiența răscoalei, îl văd posibil prin ameliorarea condiției sociale. Așa se explică că un Supplex din 1804 acordă a atenție precumpănitoare stărilor sociale, „grutăților oamenilor de sub nemeși”, prilej pentru invocarea răscoalelor țărănești medievale alături de răscoala lui Horea[61]. Mișcarea revendicativă românească la începutul secolului al XIX-lea, cu experiența rolului deținut de marile mase în procesele revoluționare europene, în propria istorie trăită, cazul răscoalei lui Horea, nutresc de acum convingerea că țărănimea putea să confere mișcării de emancipare națională consistența socială necesară.

Elementul nou pe care îl aduce gîndirea socială românească este accentuarea ideii posibilității izbucniri răscoalelor țărănești în condițiile în care reformele sociale nu vor aduce îndreptările necesare. Aluziile evidente la influența Revoluției Franceze și la necesitatea ușurării „acestui neam asuprit” erau de natură să convingă despre oportunitatea reformelor.

---

58 David Prodan, *op. cit.*, vol. II, p. 341–343.

59 Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, București, 1963, p. 44.

60 *Izvoarele răscoalei lui Horea*. Seria B, *Izvoare narative*, vol. I, p.

61 David Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc, 1804*, Cluj, 1970, p. 42.

Autorul actului exprimă clar posibilitatea izbucnirii nemulţumirilor, de astă dată cu argumente dinspre fenomenul revoluţionar european şi din sfera fondului doctrinar democratic, „Pentru că greutatea norodului, niciodată nu vesteşte bucurie. Dar uşurarea şi dreptatea norodului este temeiul stăpînirii”[62]. Argumentul posibilităţii ridicării poporului la luptă avea însă şi puternice temeiuri interne, răscoala lui Horea, pe care o invocaseră autorii sau autorul actului din 1804. Pentru această turnură în gîndirea social-politică românească este relevantă observaţia celor doi episcopi români din 1792 cînd fac aluzie la posibila revoltă a poporului. „În astfel de împrejurări ne este teamă, prea Auguste principe, că nu ne vor fi de ajuns puterile noastre spre a putea opri de la orice exces, după cum ni s-a impus, sub proprie răspundere un popor atît de mare şi răspîndit în toată provincia”[63].

Deşi aceste idei nu depăşesc limita soluţiilor reformiste, este totuşi de observat că la începutul secolului al XIX-lea, în gîndirea generaţiei iluministe răscoalele ţărăneşti, inclusiv răscoala lui Horea, începea să fie încadrată în argumentaţia politică. Este desigur un pas înainte spre integrarea răscoalei în patrimoniul naţional, o primă breşă în gîndirea iluministă, reformistă. Deceniile ce urmează, sub influenţa romantismului şi liberalismului timpuriu vor aduce argumentele necesare considerării răscoalei lui Horea în termeni naţionali. Noul spirit democratic care îşi face loc treptat în gîndirea politică românească va argumenta istoric şi ideologic semnificaţia naţională a răscoalei lui Horea. Istoricii români sub semnul romantismului, aplecaţi asupra elementelor naţionale din desfăşurarea răscoalei vor sublinia, accentuînd, în opoziţie cu istoriografia Stărilor privilegiate, inegalitatea politică-constituţională, temeiurile istorice ale interpretării naţionale a răscoalei.

4. Incursiunea în problematica naţională a răscoalei învederează complexitatea şi dificultatea unei atari cercetări. Este de remarcat faptul, nu lipsit de însemnătate, că textele de care dispune istoriografia nu reprezintă, în pofida abundenţei lor, mărturii sigure despre mentalitatea ţărănimii ca expresie a unui nou tip de solidaritate. Cele aduse la lumină de istoriografie timp de un secol învederează hotărît evoluţia spre conştiinţa de sine etnică a ţărănimii, ostilitatea vizavi de o nobilime şi în general de o oficialitate de alt neam. În mentalitatea ţărănească asuprirea era exercitată de nobilime în primul rînd, astfel că nobilime şi maghiar se confundă, dovadă convoiul semantic în care nobil sau domn se asociază cu cel ungur. Faptul ne apare firesc atîta vreme cît nobilimea alcătuia principala Stare privilegiată şi era nu numai deţinătoarea domeniilor feudale ci şi a puterii administrativ-politică în regimul principatului.

Privite astfel lucrurile dinspre ţărănime putem să înţelegem motivaţia ţărănească a resentimentelor ei vizavi de o nobilime de alt neam. Fenomenul trebuie privit însă şi dinspre procesele ce le suferă nobilimea în societatea transilvăneană, Stările în ansamblul lor, care se metamorfozează în sens naţional în secolul al XVIII-lea. Nobilimea se colorează naţional, devine maghiară, căutînd solidarităţi în cadrul propriei comunităţi naţionale. Procesele petrecute în societatea transilvăneană sub impul-

---

[62] *Ibidem*, p. 81.

[63] I. Lupaş, *Misiunea episcop*[illegible]

surile luminilor, dezvoltarea culturii naționale, lupta pentru limba națională, dezvoltarea naționalismului feudal sporesc separațiile între iobagul român și nobilul maghiar. Procesului de disoluție a regimului de Stări îi corespunde firesc evoluția spre național. Ca atare Starea încetînd să mai fie o alcătuire medievală, capătă esențial un conținut național. În aceste împrejurări țărănimea în timpul răscoalei s-a ridicat împotriva dublei asupriri, politice și sociale, exercitată de beneficiarii regimului, în mare majoritate nobilimea stăpînitoare a domeniilor; în epoca imediat următoare, a reacțiunii nobiliare îndreptate împotriva țărănimii și românilor în întregul lor. Stările tind să confunde răscoala lui Horea cu răscoala națiunii române. În aceste condiții nobilimea mică și intelectualitatea românească în funcție de experiența răscoalei și a urmărilor ei se orientează prima spre propria ei națiune, a doua spre țărănime pe care o integrează în noul concept de națiune modernă. La începutul secolului cele două sensuri a luptei de emancipare a națiunii române, politică și socială, tind să se apropie într-o unică problemă a națiunii române[64]. De-a lungul unui proces istoric care a durat mai bine de o jumătate de veac se pregătesc condițiile pentru considerarea în termeni naționali a răscoalei lui Horea. Cu alte cuvinte societatea românească în întregul ei realizează sensul național al răscoalei. În funcție de conținutul real al epocii răscoalei, istoriografia modernă este astăzi în măsură să sesizeze semnificația națională a ridicării țărănești, în raport cu societatea secolului al XVIII-lea, cu efectele răscoalei în istoria socială a Transilvaniei și cu evoluția procesului de afirmare a națiunii moderne. Or, în acest proces fapta țărănimii române a îmbogățit conceptul de națiune română cu componenta lui socială.

LA SIGNIFICATION NATIONALE DE LA RÉVOLTE DE HOREA CLOȘCA ET CRIȘAN

RÉSUMÉ

L'étude se propose d'analyser les significations nationales de la révolte de Horea dans une Transylvanie où l'on voyait s'affronter la masse des serfs d'origine roumaine et une noblesse hongroise. Partant des conclusions sur quelles a abouti l'historiographie au long de deux cent ans, l'auteur a retenu la continuation, dans l'historiographie, de la vision nationale spécifique aux historiens romantiques, conservée dans ses lignes essentielles, dès A.D.Xenopol et Ioan Lupaș lesquels reprennent les thèses de N. Densușianu. Dans l'historiographie de la révolte une place de premier plan est détenue par l'interprétation matérialiste-historique de David Prodan qui, en 1938, dans l'ouvrage *La révolte de Horea dans les comitats de Cluj et Turda* affirme le caractère social de la révolte. Pendant la période d'après-guerre, l'historien associe à la vision ci-dessus une nouvelle interprétation des idées politiques du siècle sous le signe de la Réforme et des Lumières. En 1979 on publie la monographie *La révolte de Horea*, où le national apparaît comme une expression de la masse

---

64 David Prodan, *Ră*[illegible] 5.

majoritaire roumaine qui, par sa lutte, essaie de solutionner la question de la nation roumaine depuis ses basse.

L'investigation proposée par l'auteur a suivi la signification nationale de la révolte à la lumière des réactions contemporaines exprimée par les mémoires de la noblesse, dans les écrits des représentants du régime d'états et la paysannerie roumaine. L'investigation a conclu que la noblesse a accentué le caractère national au détriment de celui social, confondant la révolte à la nation roumaine, la bureaucratie officielle s'appliquant soit à consigner avec exactitude les rapports des comitats, etc., soit à essayer d'expliquer les causse de la révolte, parfois en des termes propres aux Lumières.

L'auteur a étudié encore deux catégories de sources, des versions contemporaines, hostiles à la révolte où se font jour de puissants accents nationaux ; les attitude de la paysannerie roumaine, la raison qui répondait aux aspirations de la révolte. Il en a résulté : 1) Les états privilégiés ont attribué un rôle essentiel, en forçant la note, aux manifestations nationales, la révolte devenant l'oeuvre de la nation ; 2) Les attitudes des représentats des Lumières qui soulignent elles-aussi, certes, le caractére roumain et légitime de la révolte en rapport avec l'oppresion féodale, La paysannerie a motivé la révolte par l'oppression féodale accablante, mais en même temps elle a vu dans la noblesse une noblesse étrangère, hongroise, ce qui a imprimé aux actions une nuance nationale.

Enfin, l'auteur a interprété le caractère national de la rèvolte en tant qu'expression de l'oppression exercée par une noblesses étrangère, maîtresse mais aussi bénéficiaire du système politique d'états. Par conséquent, on a relevé également la réaction de la paysannerie au nationalisme féodal qui exprimait l'évolution des états vers le national au XVIIIe siècle. Ainsi, la signification nationa'e de la révolte de Horea a été le résultat d'une complexe évolution historique du XVIIIe siècle vers le moderne et le national dans le cadre de laquelle l'événement de 1784 a exprimé l'attitude de la paysannerie envers le régime d'états et la réaction de la noblesse à la question roumaine.

RĂSCOALA DE LA 1784 A ȚĂRANILOR DIN TRANSILVANIA; CONTEXT POLITICO-DIPLOMATIC ŞI ECOU EUROPEAN

DE

MARIAN STROIA

Pentru istoria modernă în general, ultimul sfert al veacului al XVIII-lea[1] capătă o semnificaţie aparte. O scurtă enumerare a momentelor de vîrf ale acestei perioade este, credem, suficient de sugestivă în acest sens.

Într-adevăr, acum se declanşează şi totodată se încheie cu succes războiul revoluţionar pentru independenţă al coloniilor engleze din America de Nord cu urmări asupra raportului de forţe european, izbucneşte şi se desfăşoară marea revoluţie burgheză din Franţa, urmată apoi de începutul ascensiunii la putere a generalului Bonaparte, viitorul împărat al Franţei. În răsăritul continentului european asistăm la declinul treptat al Imperiului otoman sub loviturile tot mai puternice ale Rusiei aflate în expansiune; în fine, tot acum se înregistrează dispariţia de pe harta politică a Europei a statului polonez, rezultat al creării unui vacuum de putere în această zonă şi al tendinţelor expansioniste ale puternicilor săi vecini.

Sînt tot atîtea motive care justifică complexitatea deosebită a acestei perioade, care a atras de-a lungul timpului atenţia şi preocupările a numeroşi istorici, jurişti sau politologi.

În ceea ce ne priveşte, scopul investigaţiei noastre este ceva mai limitat; ea urmăreşte doar în datele sale esenţiale, deceniul care a precedat răscoala lui Horea de la 1784, încercînd să descifreze, liniile majore de forţă ale contextului politic internaţional dat. Aşa cum o arată şi titlul, în partea a doua a studiului ne propunem o selectivă trecere în revistă a unor mărturii europene asupra răscoalei, punînd în evidenţă atît gradul lor de redare exactă a realităţii, cît şi proporţiile deformatoare ale informaţiei.

În Europa centrală situaţia politică este caracterizată de opoziţia ireconciliabilă dintre Rusia şi Austria, al căror antagonism politico-militar a determinat crearea unui anumit echilibru de forţe în această parte a continentului.

---

[1] Pentru cadrul general al perioadei ni se par mai utile de consultat, printre altele: A. Lavisse, E. Rambaud, *Histoire générale du IVeme siècle a nos jours*, Paris, 1888, vol. VII–VIII; R. Mousnier, E. Labrousse, *Le XVIIIeme siècle*, P.U.F., Paris, 1967; Mathew Anderson, *L'Europe au XVIIIeme siècle*, 1968, Paris, René Remond, *Introduction dans l'histoire de notre temps*, I, *Le XVIIIe siècle*, Editions du Seuil, Paris, 1977, A. Fugier, *La Revolution et l'Empire napoleonien*, Paris, 1954.

Revista de Istorie, Tom 37, Nr. 10, p. 979–994, 1984.

În apus, ciocnirea de forțe opunea iremediabil cele două eterne rivale (Anglia și Franța), confruntarea desfășurîndu-se acum pe un teren neutru, cel al Americii de Nord. Așa cum remarca R. Mousnier, ieșită victorioasă din confruntarea cu Anglia, la începutul deceniului 9, Franța „își restabilise creditul, prestigiul și asigura securitatea Europei[2]”.

În răsăritul continentului, eșichierul politic opunea o Rusie aflată în plină expansiune politică și militară unui Imperiu otoman ce intrase treptat pe poarta unui iremediabil declin.

Odată cu urcarea Ecaterinei II-a pe tronul Rusiei (1762) politica externă a Imperiului țarilor a căpătat un dinamism deosebit. Unul din obiectivele importante ale orientării politice a ambițioasei țarine a fost obținerea ieșirii și accesului la Marea Neagră, pînă atunci aflată sub controlul deplin a otomanilor. Pentru a avea mînă liberă în problema poloneză și a obține neintervenția Austriei în sprijinul turcilor, ea încheie cu Prusia tratatul de alianță din 1764, care a jucat un rol important în relațiile internaționale din Europa răsăriteană [3]. Asigurată din punct de vedere diplomatic, Rusia nu a ezitat de a interveni activ în Polonia, a cărei situație internă se deteriorase grav în urma încercării lui Stanislav Poniatowski de a reforma constituția politică internă a acestei țări.

Considerînd pătrunderea armatei ruse în Polonia ca o imixtiune în afacerile sale interne, Poarta, sfătuită și de ambasadorii Franței și Austriei, a cerut retragerea trupelor ruse din Polonia. La refuzul acesteia, ea a declarat război Rusiei la 6 octombrie 1768 [4].

După o confruntare îndelungată și epuizantă pentru ambele părți, Imperiul otoman, care a suferit o serie de severe înfrîngeri în ultima sa parte, a fost constrîns să încheie pacea în condiții grele pentru el, la Kuciuk-Kainargi, în nord-estul Bulgariei în 10/21 iulie 1774 [5]. Marea majoritate a istoricilor consideră astăzi acest episod ca una din cele mai mari victorii diplomatice pentru Rusia, in acea epocă, „o pace glorioasă” (Isabel de Madariaga), un „Carlowitz rus” (Barbara Jelavich) etc. Rumianțev însuși, în corespondența către țarină, menționa că a fost o pace obținută *manu militari* și fără prea multe formalități diplomatice. La rîndul ei, conștientă de valoarea acestui acord, Ecaterina II-a îi răspundea la

---

[2] R. Mousnier, E. Labrousse, *op. cit.*, p. 229.

[3] *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei R.P.R., București, 1964, p. 477.

[4] Stanford I. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. I, 1280—1808, Cambridge University, Press, 1976, p. 248.

[5] În ceea ce-i privește pe istoricii sovietici, unul din specialiștii problemei consideră că „tratatul din 1774 a contribuit la creșterea ponderei internaționale și a importanței Rusiei”, dînd ca exemplu încheierea păcii de la Teschen (13 mai 1779) unde intervenția ei a fost extrem de eficientă (E. I. Drujinina, *Kiuciuk-Kainardjiiskii mir. 1774 goda*, Moskva, 1954, p. 335). Aceeași autoare sublinia că „această pace a asigurat dezvoltarea social-economică a Rusiei, în special a zonelor ei sudice... a ușurat soarta popoarelor balcanice, contribuind la creșterea conștiinței lor naționale și la intensificarea luptei lor de eliberare” (Idem, *200 cetie Kiuciuk-Kainardjiiskogo mira*, în „Etudes Balcaniques”, 1975, nr. 2, p. 96). La rîndul său I. S. Dostian, ajunge la concluzia că „din 1774 — momentul încheierii acestui acord — își marchează începuturile sale acest nod al contradicțiilor internaționale, cum a fost numită problema orientală” (cf. *Znacenie Kiuciuk-Kainardjiiskogo dogovora 1774 r. v. politikue Rossiina Balkanah konța XVIII; XXv.* v. în *Ibidem*, p. 98).

1 august 1774, remarcînd : „cursul evenimentelor vor arăta curînd foloasele crescînde ale acestei păci în toată importanţa lor [6].

Care erau în esenţă principalele prevederi ale acestui act? Ambele părţi recunoşteau independenţa Crimeii, Rusia admiţînd în plus să-l considere pe sultan drept conducător suprem religios al musulmanilor, cu titlul de calif. În schimbul acestei concesii, Imperiul rus urma să ocupe teritoriul dintre Bug şi Nipru, ca şi porturile Kinburn şi Oceacov care controlau gurile Niprului, la vărsarea acestuia în Marea Neagră. Rusia urma să evacueze Principatele române, ca şi o serie de insule pe care le cucerise în Marea Egee [7].

În compensaţie, sultanul Abdul Hamid I acorda Ecaterinei a II-a dreptul de a construi şi proteja o biserică ortodoxă la Constantinopol, fapt ce avea să fie interpretat ca semn al protecţiei ruse acordată creştinilor din Imperiul otoman, precum şi celor din Moldova şi Ţara Românească. Este de remarcat că de-a lungul a mai bine de un secol Rusia avea să utilizeze această prevedere drept bază juridică a justificării intervenţiei sale în treburile interne ale Imperiului Otoman.

Rusia obţinea de asemeni, prin prevederile tratatului privilegii comerciale extensive şi, cel mai important — dreptul de liberă trecere pentru navele sale comerciale în Marea Neagră şi chiar prin strîmtori. Aceasta marca, după cum remarcă istoricii problemei, prăbuşirea secularei exclusivităţi maritime a turcilor în Marea Neagră [8].

Din punct de vedere al compensaţiilor financiare Turcia era supusă la plata unei despăgubiri de război de 7,5 milioane akçele (eşalonată pe o perioadă de 3 ani), oricum o povară apăsătoare pentru o vistierie, şi aşa secătuită, cum se găsea cea a Imperiului în acel moment [9].

O prevedere importantă sub raport diplomatic, cu repercusiuni ulterioare în istoria relaţiilor politice ale ţărilor române era aceea potrivit căreia Rusia primea dreptul de a avea consuli în oraşele otomane. Prevalîndu-se de acest drept, după o îndelungată luptă diplomatică, Rusia va reuşi, în 1782, să-şi instaleze primii reprezentanţi diplomatici în ţările române [10].

---

[6] G. S. Grosul, *Dunaiskie Kniajestva v politike Rosii 1774—1806*. Izd. Ştiinţa, Kisinev, 1975, p. 68.

[7] Vezi pentru textul tratatului G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, tom II, Leipzig, Neuchâtel, 1900 ; Ghenadie Petrescu, Dim. A. Sturdza, şi Dim. C. Sturdza, *Acte şi documente relative la istoria renaşcerei României*, vol. I, Tip. Carol Göbl, Bucureşti, 1888, p. 125 — 139; ca şi în monografia E. L. Drujinina, *Kuciuk-Kainardjiiskii mir (1774) goda*, Moskva, 1955, p. 349—360.

[8] Barbara Jelavich, *History of the Balkans. Eighteenth and Nineteenth Century*, Cambridge University Press, 1983, p. 69.

[9] Stanford I. Shaw, *op. cit.*, p. 250.

[10] După Nicolae Iorga, la 20 iunie 1780 Serghei Lascarov solicitase autorităţilor otomane acreditarea sa în calitate de „consul pentru Moldova, Muntenia şi Basarabia" (Cf. Prefaţă la vol. *Rapoarte consulare prusiene din Iaşi şi Bucureşti, 1763—1814* (vol. X din Colecţia Hurmuzaki), Bucureşti, 1897, p. XVIII. Afirmaţia pare plauzibilă, căci patenta de numire a lui Serghei *Loşcarev* (acesta e numele său exact) în calitate de „consul general în Moldova, Ţara Românească şi Basarabia", emanată de la Colegiul de stat pentru Afaceri Externe al Rusiei şi semnată de Nikita Panin şi Ivan Osterman, datează din 10 februarie 1780 şi este confirmată de împărăteasă 10 zile mai tîrziu (Vezi Direcţia Generală a Arhivelor Statului, fond Microfilme U.R.S.S., rola 91, c. 1344—1345). Această nouă sursă se corelează astfel în chip plauzibil cu data *decembrie 1779*, în genere utilizată pînă acum ca moment al înfiinţării oficiale a consulatului rus în P[illegible] C. Şerban, *Înfiinţarea consulatelor ruse în Moldova şi Ţara Românească*, în SMIM, II, 1951 şi Hurmuzaki (serie nouă), *Ra-*

În ceea ce priveşte situaţia Ţărilor române, stipulaţiile referitoare la ele erau conţinute în art. XVI al tratatului. Printre prevederile acestui paragraf se înscriau amnistierea acelor români care luaseră parte la război alături de trupele ruseşti, libertatea exercitării cultului religios, scutirea de achitarea dărilor restante din timpul războiului şi suspendarea pe doi ani a plăţii haraciului, dreptul domnilor români de a avea însărcinaţi cu afaceri pe lîngă Poartă, ca şi dreptul de intervenţie a Rusiei în favoarea ţărilor române [11].

În ce măsură şi cu cîtă rigurozitate au fost respectate de către turci prevederile referitoare la ţările române[12] o dovedesc cu prisosinţă numeroasele acte ulterioare (hatişeriful din 1774, senedul din 1783, actele de privilegii din 1784, 1791, 1792 ca şi hatişeriful din 1802), care au căutat să pună capăt abuzurilor şi arbitrariului autorităţilor otomane în Principate.

Cît priveşte soarta Ţărilor române, devenite teatru de operaţiuni şi supuse vicisitudinilor deselor războaie din această perioadă, deosebit de pertinente sînt aprecierile dintr-un recent studiu axat pe acest aspect : „... judecate în ansamblu, războaiele ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea au influenţat negativ dezvoltarea societăţii româneşti. Prin ocupaţiile apăsătoare pe care le-au generat, prin dislocările de populaţie şi cortegiul de ravagii pe care le-au antrenat, prin jafurile şi siluirile ce le-au însoţit, prin obligaţiile împovărătoare ce le-au introdus, prin epidemiile pustiitoare pe care le-au declanşat, prin stagnarea generală pe care au provocat-o în toate domeniile de activitate, aceste războaie au stînjenit procesul de trecere de la feudalism la capitalism, ele au agravat dominaţiile străine asupra teritoriului românesc şi au avut drept consecinţă răşluiri teritoriale din aria locuită de români" [12 bis]. Puţinele urmări cu adevărat pozitive sînt din păcate umbrite de cortegiul, aşa cum s-a văzut mai sus, mult mai numeros, al pagubelor şi frînelor aduse dezvoltării lor.

---

poarte consulare ruse 1770—1796), I, Bucureşti, Edit. Academiei, 1962. p. 20). Avatarurile recunoaşterii noului consul şi a localităţii sale de reşedinţă (în speţă Bucureşti), sînt bine surprinse la V. A. Urechia, *Istoria românilor*, seria de volume pentru anii 1774—1786, tomul I, Bucureşti, Carol Göbl, 1891, p. 181—187. Odată cu înlocuirea la Constantinopol a contelui Stahiev cu noul ambasador Bulgakov, (mult mai energic), ca şi a intervenţiilor diplomatice franco-austriece (Saint-Priest şi H. Rathkeal), în decembrie 1781 Loşcarev — primeşte beratul de investitură şi la 2 februarie 1782, pleacă spre postul său diplomatic fiind astfel pînă în decembrie 1782, primul consul general rus în Ţările Române.

[11] D. A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic ş.a., *op. cit.*, p. 131—133.

[12] Evenimentul politic de la 1774 nu putea să scape atenţiei istoriografiei noastre mai vechi şi mai noi. Reflectat în sintezele lui V.A. Urechia, A.D. Xenopol, C.C. Giurescu, în cîteva articole ale lui Nicolae Iorga. El a format, după 1944, obiectul unor preocupări mai atente şi mai ales, mai bine susţinute de noi descoperiri de izvoare. Menţionăm astfel vol. III al *Istoriei României*, Bucureşti, 1964, p. 481 ; *Istoria poporului român* (sub redacţia A. Oţetea, I. Nestor, I. Popescu-Puţuri, V. Maciu), Bucureşti, 1970; Const. C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Bucureşti, 1975. Dintre studii trebuie amintite aici contribuţiile lui M. M. Alexandrescu-Bulgaru, *Rolul hatişerifurilor, de privilegii în limitarea obligaţiilor către Poartă* în „Studii", t. XI (1958), nr. 6; A. Vianu, *Aplicarea tratatului de la Kuciuk Kainargi cu privire la Moldova şi Ţara Românească (1775—1783)*, în „Studii", t. XIII (1960), nr. 5; Idem, *Cu privire la hatişerifurile de privilegii acordate Principatelor Române în anul 1774*, în „Romanoslavica", V, 1962; mai recent Gabriel Bădărău, *Consideraţii privind raporturile româno-otomane între 1774 şi 1802* (I), în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" t. XX (1983), p. 135—151).

[12bis] Constantin Căzănişteanu, *Urmările războaielor ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea asupra ţărilor române*, în „Revista de istorie", tom. 34, 1981, nr. 2, p. 269.

În ceea ce priveşte Austria, cel puţin în acest moment, poziţia sa faţă de situaţia creată a fost destul de ambiguă. Sub raport diplomatic ea constituia parte contractantă în tratatul încheiat cu otomanii în 1771, pe care nu-l ratificase. Deşi una din prevederi stipula intervenţia în sprijinul aliatului în caz de război, Austria nu a sprijinit militar Imperiul în conflictul său cu Rusia. Pe de altă parte, nedorind o extindere prea mare a Rusiei în această parte a continentului, ea a mediat între cele două părţi beligerante urmărind, desigur, să împiedice o prea masivă dezmembrare a Imperiului otoman.

Ca urmare a acestei politici oscilante, Austria a fost şi ea o beneficiară indirectă a tratatului amintit; în mai 1775, avînd consensul marilor puteri vecine şi acceptul final al otomanilor, a anexat Bucovina [13], străvechi teritoriu românesc, asupra căruia nu avea nici un drept, după cum nici Turcia dreptul de a-l înstrăina. Toate protestele domnului Grigore al III-lea Ghica şi ale boierilor moldoveni la Poartă împotriva acestei amputări teritoriale au fost fără rezultat. Şi astfel în stăpînirea Austriei, care motiva această nouă anexiune prin necesitatea de a avea o legătură directă cu Galiţia (anexată de la Polonia în 1772), a intrat un teritoriu de 10.000 km^2 şi 75.000 locuitori, cu 233 localităţi, inclusiv vechea capitală a ţării Suceava. Avea să treacă aproape un secol şi jumătate pînă cînd acest străvechi ţinut românesc să reintre în chip firesc în trupul ţării, la 1918.

După Kuciuk-Kainargi, în arena politică central şi est-europeană sînt sesizabile o serie de tendinţe manifeste din partea principalilor promotori. Pe de o parte, în ceea ce priveşte Austria asistăm la tentative de ameliorare a relaţiilor cu Franţa, în vederea creării unei contraponderi în faţa ameninţării potenţiale prusiene. Acest din urmă aspect, al creşterii tensiunii în relaţiile pruso-austrice e vizibil mai ales în ultima parte a deceniului.

În ceea ce priveşte Rusia aceasta e preocupată acum de chestiunea respectării de către turci a clauzelor amintitului tratat, şi cu tot mai multă acuitate, de problema creşterii influenţei sale în Crimeea [14], profitînd de stipulaţiile care o avantajau în acest sens. În această politică, Ecaterina a-II-a este favorizată şi de noul curs al diplomaţiei franceze,

---

[13] Vezi foarte semnificativ pentru poziţia puterilor străine faţă de anexiune, N. Iorga, *Acte şi fragmente referitoare la istoria românilor...*, II, p. 113. Textul convenţiei în D.A. Sturdza, Ghenadie Petrescu şi D. C. Sturdza, *op. cit.* În 1875, M. Kogălniceanu, unul dintre cei dintîi istorici ai noştri care au descris acest tragic episod a publicat *Raptul Bukovinei*, dezvăluindu-i cauzele şi contextul în care s-a produs. Amintim apoi pe A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruşi şi turci şi urmările lor asupra ţărilor române,* Iaşi, 1880; N. Iorga, *Histoire des Roumains de Bucovine à partir de l'annexion autrichienne (1775—1914)*, Jassy, 1917, (cap. I); Mai recent semnalăm tratarea acestui aspect în monografia *România în relaţiile internaţionale. 1699—1939* (coord.: L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon), Edit. Junimea, Iaşi, 1980, p. 44 şi mai detaliat la N. Adăniloaie, *Despre suveranitatea otomană şi nerespectarea de către Poartă la 1775 şi 1812 a obligaţiilor de apărare a teritoriului Ţărilor române*, în „Revista de istorie", t. 35, 1982, n. 8, p. 950—955.

[14] Cf. Tamara Stoilova, *Za russko-turskite otnosenia sled voinata ot 1768—1774*, în „Istoriceski pregled", 1982, nr. 1, p. 59—68; Alan Fisher, *The Crimean Tatars. Stanford University*, 1978, p. 220—238.

inițiat de Vergennes, care urmărea tot mai insistent o treptată dar efectivă apropiere de marea putere a nordului.

O tentativă de reapropiere austro-franceză, este încercată și de Iosif al II-lea în vara lui 1775, prin trimiterea la curtea franceză a fratelui său Maximilian. Vizita acestuia se soldează fără un rezultat politic concret. O a doua tentativă, efectuată în anul următor, înregistrează la rîndu-i aceeași soartă. Alianța austro-franceză, propusă de emisarul austriac baronul Thugut lui Vergennes, cu vădită orientare antirusă și evidentă direcție prootomană, nu convenea însă vederilor ministrului de externe francez, preocupat, după cum am văzut în acea perioadă, de ameliorare relațiilor țării sale cu Imperiul rus [15]. Nici călătoria personală a lui Iosif al II-lea în Franța, în 1777, cu aceleași obiective, deși a adus multă popularitate suveranului habsburg, nu s-a încheiat cu vreun rezultat politic mai palpabil.

Ultimii ani ai deceniului marchează o relativă încordare a relațiilor internaționale ale vremii. În apusul continentului Anglia aflată și așa într-o situație dificilă în războiul cu statele americane (suferise înfrîngerea de la Saratoga la 1777), primește o nouă lovitură avînd acum în față o puternică coaliție, formată din coloniile americane, cărora li se alătură din 1778 Franța și ulterior Spania [16].

În centrul Europei relațiile pruso-austriece și așa încordate, se deteriorează de această dată mult mai grav, ajungîndu-se la o confruntare directă în războiul pentru succesiunea la tronul Bavariei [17]. Urmărind să se ralieze politicii de creșteri teritoriale preconizată de Maria Tereza și de cancelarul conte Kaunitz, Iosif al II-lea a încercat în 1778 să profite de deschiderea succesiunii la tronul Bavariei în urma morții electorului Maximilian-Joseph și să adauge și acest teritoriu provinciilor ereditare ale Habsburgilor. El s-a izbit însă de opoziția fermă a lui Frederic al II-lea, care a declanșat operațiile militare, declarîndu-se în favoarea menținerii moștenitorilor legitimi. Austria nu a găsit în această spinoasă problemă nici sprijinul Franței, care prin nota lui Vegennes din 5 februarie 1778 nu recunoștea formal pretențiile austriece asupra teritoriului bavarez.

În ceea ce o privește pe Ecaterina a II-a, aceasta recomandă Austriei să-și retragă pretențiile, amenințînd în caz contrar cu intervenția armată. Nedorind totuși să se ajungă la o conflagrație de anvergură, Ecaterina II-a, de conivență cu cercurile conducătoare franceze, înclină spre un compromis și consimte la proiectul propus de Vegennes — al unui tratat de pace între Prusia și Imperiul austriac. Încheierea convenției ruso-turce de la Ainali-Kavac, care lăsa Rusiei mîinile libere în centrul Europei, determină pe Iosif al II-lea și Kaunitz să cedeze.

---

[15] Vezi în acest sens, E. Zollner, *Histoire de l'Autriche, des origines à nos jours*, Paris, 1966, p. 328—330; A. Lavisse, E. Rambaud, *Histoire générale du IVème siècle, à nos jours*, vol. VII, Paris, 1902, p. 570—571; Fr. Fejto, *Joseph II, un Habsbourg revolutionnaire*, Perrin, 1982, p. 158—165.

[16] N. Ciachir, Gh. Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 219.

[17] Cf. Karl A. Royder, *Maria Tereza*, Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, N. I., 1973, p. 68—69; Const. Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II (1775—1792)* în Melanges de l'école roumaine [illegible] t. II, p. 123—130.

Acestea au fost deci împrejurările în care s-a parafat tratatul de la Teschen (13 mai 1779) — prin care Austria, Prusia şi Saxonia erau compensate cu cîteva avantaje, dar Bavaria rămînea pe mai departe în stăpînirea electorului palatin.

Tratatul avea să reprezinte unul din ultimele succese diplomatice pentru Franţa. Principala beneficiară era Rusia, ea devenind una din statele garante ale Imperiului german, reuşind să impună beligeranţilor condiţiile sale şi cele franceze.

Venirea anului 1780 marchează un moment de cotitură în raporturile internaţionale din centrul şi sud-estul continentului: prin moartea Mariei Tereza, Iosif al II-lea devine singurul stăpînitor al Imperiului Habsburgic. Personalitate aparte a epocii luminilor, adept convins ai politicii despotismului luminat, el a încercat în plan intern punerea în practică a principiilor acestei noi atitudini în raporturile statului cu supuşii [18].

În această acţiune reformatoare se înscriu şi încercările sale de a rezolva sau măcar atenua spinoasa problemă a iobăgiei. Tulburările din Ungaria din 1765—1766, faimoasele „răscoale ale foametei" din Slovacia şi Boemia i-au întărit convingerea asupra necesităţii adoptării unor decizii adecvate. Astfel, prin patenta din 1 noiembrie 1781 (urmată de cea din 12 iulie 1782) se desfiinţa şerbia în Boemia şi Moravia, respectiv Carintia, măsura extinzîndu-se la 20 decembrie 1782 în toate ţările ereditare ale Imperiului [19].

Intenţii similare manifesta Iosif II şi faţă de Transilvania, însă opoziţia înverşunată a nobilimii maghiare de aici şi în chip logic şi a autorităţilor administraţiei provinciale la aprobarea şi aplicarea proiectului de reglementare urbarială, vor face ca abia după răscoală lui Horea măsura să poată fi legiferată într-un context în care amintirea recentelor evenimente şi teama stîrnită de ele era mult prea proaspătă în minţile potentaţilor din regiune.

Politica externă a Imperiului Habsburgic, care pînă atunci fusese înrîurită de abilitatea politică a cancelarului Kaunitz şi de orientarea net antiprusiană a împărătesei, capătă din acest moment o nouă orientare [20].

După o încercare, nereuşită, de conciliere cu Frederic al II-lea, noul împărat habsburg, ajunse pînă la urmă, de conivenţă cu Kaunitz, la concluzia că singura soluţie care se impunea era o apropiere şi, respectiv, o alianţă cu Rusia, noua mare putere, aflată acum în plină expansiune spre sud. În acest context s-au desfăşurat astfel convorbirile sale cu Ecaterina a II-a (în mai 1780) la Moghilev (pe Nipru), în Ucraina.

---

[18] Pentru acest aspect a se vedea mai pe larg la Fr. Fejto, *op. cit.*; R. W. Harris, *Absolutism and Enlightement*, London, 1964; Fr. Bluche, *Le despotisme eclairé*, Paris, 1968; I. C. W. Blanning, *Joseph II and Enlightened Despotism*, London, 1970; Albert Soboul, *Sur la fonction historique de l'absolutisme eclairée*, în „Annales historique de la Revolution française", nr.238, 51e Année, Octobre-Décembre 1979, p. 519—534; H. M. Scott, *Whatever happened to the Enlightened Despots?* în „History, The Journal of the Historical Association", vol. 68, number 223, June, 1983, p. 245—257. Vezi în literatura românească de specialitate A. Magyari, *Unele consideraţii privind despotismul luminat* în „Acta Universitatis Babeş-Bolyai", Historia, t. XXVIII, 1983, p.8—23.

[19] David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, Bucureşti, 1976, p. 73—74.

[20] Robert A. Kann, *History of the Habsburg Empire (1536—1918)*, Berkeley, 1974, p. 210.

Ele au fost urmate de o călătorie a acestuia prin Rusia și o ședere la St. Petersburg. Ideea principală a întrevederii se întemeia pe principiul ca fiecare din părţi să evite orice alianţă unilaterală cu Poarta şi să-şi garanteze reciproc cuceririle făcute pe seama Imperiului otoman. Ca atare, înţelegerea de principiu cu Iosif II avea să fie confirmată ulterior de un tratat secret de alianţă, încheiat un an mai tîrziu (mai 1781).

Din discuţiile cu ţarina, monarhul austriac şi-a dat seama că in vederile acesteia, problemele orientale ocupau primul loc. De altfel, schimbările pe care aceasta avea să le opereze în ierarhia politică rusă în 1781 aveau să reflecte, evident, această nouă opţiune politică. Astfel, în septembrie 1781, Nikita Ivanovici Panin a fost înlocuit la conducerea colegiului Afacerilor Străine cu vicecancelarul conte I.A. Osterman, în timp ce A.A. Bezborodko, pînă atunci simplu membru al Colegiului, a devenit efectiv principalul consilier al Ecaterinei II-a în problemele de politică externă [21]. Aceasta însemna deja o prevalare a interesului pentru problemele expansiunii sudice, căci în timp ce Panin fusese adeptul politicii de hegemonie asupra Nordului, atît Osterman, cît mai ales Bezborodko erau partizanii noii orientări.

În 1782, în condiţiile înăspririi crizei Crimeii, Ecaterina a II-a a încercat să vadă care ar fi fost reacţia lui Iosif al II-lea la un posibil război cu Poarta otomană. Planul pe care, în scrisoarea sa din 10 septembrie 1782, ţarina îl propusese noului său aliat consta în crearea din Moldova, Ţara Românească şi Basarabia, a unui stat tampon independent, sub numele de „Dacia", sub conducerea unui principe creştin. Rusia nu dorea decît cîteva mici rectificări de frontieră, districtul Oceacov şi cîteva insule în Marea Neagră; împăratul Iosif al II-lea putea să ocupe nordul Serbiei. Acesta era un „program minimal", care putea fi realizat chiar fără război. Dacă, în schimb, Poarta nu arăta înţelegere pentru aceste revendicări, cele două state aliate urmau să elimine definitiv pe turci din Europa. Acesta era, în liniile sale mari celebrul plan aşa-zis „dacic", sau proiectul grec, cum a mai fost numit, elaborat de către Bezborodko și cneazul Grigori Potemkin şi însuşit fără rezerve de Ecaterina II-a [22].

De acord, în principiu, cu proiectul rus, suveranul austriac, care enumera în scrisoarea de răspuns propriile sale revendicări teritoriale (Hotinul, Vidinul, Belgradul, Istria şi Dalmaţia (de la Veneţia), era, împreună cu cancelarul Kaunitz, conştient şi de consecinţele care puteau decurge în cazul punerii sale în practică [23]. Cursul evenimentelor şi în special pacea de la Versailles, avea însă să ducă la căderea proiectului

---

[21] Isabel de Madariaga, *Russia in the age of Catherine the Great*, New Haven and London, Yale University Press, 1981, p. 377; D. L. Rassel, *The Politics of Catherinian Russia. The Panin Party*, New-Haven, 1975, p. 245—258.

[22] Vezi pentru detalii Ioan I. Nistor, *Restaurarea Daciei în sintezele diplomaţiei europene*, în „Analele Academiei Române", Seria III-a, t. XXI (1939), p. 337—355; * * * ARNETH (Alfred von) ed., *Joseph II und Katharina von Russland, ihr. Briefwechsel*, Wien, W. Braumüller, 1869; Fr. Fejto, *op. cit.*, p. 267—270; L. Boicu, *Considérations sur la genèse de la „question roumaine" en tant que problème international*, în „Revue roumain d'histoire", t. XIV (1975), 1, p. 9—14; G. S. Grosul, *vol. cit.*, p. 72—73.

[23] În acest sens revelatoare este scrisoarea sa din 7 decembrie 1782 către ambasadorul austriac la Paris Mercy d'Argenteau (cf. *Correspondance secrète du Comte de Merçy-Argenteau avec l'empereur Joseph II et le prince de Kaunitz*, Paris, 1889, vol. I, p. 143), (în continuare Merçy d'Argenteau, *Correspondance*).

grecesc, abandonat definitiv după dispariţia autorilor lor şi susţinătorilor săi. Anul 1783 a adus după sine şi tranşarea spinoasei chestiuni a Crimeii, prin încorporarea acesteia la Rusia. Reinstalînd acolo în toamna lui 1782 pe hanul Şahin Ghirei care îi era favorabil, Rusia s-a folosit în aprilie 1783 de rivalitatea pentru putere dintre facţiunile tătăreşti şi a ocupat militar peninsula.

Cu excepţia Franţei, care a reacţionat activ faţă de eveniment [24], atitudinea celorlalte puteri europene a fost nesemnificativă [25]. Ecaterina II-a ştia că se putea bizui pe sprijinul Austriei, astfel încît Convenţia de la Constantinopol din 8 ianuarie 1784, avea să consfinţească situaţia faptului împlinit. În principal aceasta stipula faptul că Crimeea, Cubanul (în cea mai mare parte) şi peninsula Taman, urmau să devină definitiv provincii ruse, căpătînd acum numele de Taurida şi Caucaz [26]. Pentru moment Rusia obţinea un substanţial cîştig de cauză în faţa Imperiului otoman. De altfel, dorinţa recuperării Crimeii şi a luării unei revanşe militare (din partea turcilor), presiunile Prusiei şi Angliei aveau să ducă în 1787 la izbucnirea unei noi confruntări militare care avea să opună Rusia (şi din 1788 şi Austria) Imperiului otoman.

Îngrijorat de succesele Rusiei, din dorinţa de a nu rămîne nici el mai prejos, împăratul Iosif II a urmărit la sfîrşitul anului 1784 şi începutul celui următor, realizarea unui alt proiect ambiţios, obţinerea în schimbul Ţărilor de Jos — provincie socotită ca „îndepărtată şi populată cu supuşi rebeli şi nemulţumiţi" — a Bavariei, mult mai aproape de inima imperiului. În acest scop îşi asigurase sprijinul Ecaterinei a II-a. Însă Franţa, temîndu-se de puterea crescîndă a Habsburgilor, după o serie de ezitări, s-a opus acestei intenţii. Perspectiva unui război între Austria—Rusia pe de o parte, Franţa şi Prusia pe de alta, ca şi eventualitatea ruperii fragilului echilibru pe care îl garanta pacea de la Teschen — au determinat-o pînă la urmă pe ţarină să-şi revizuiască opiniile, iar pe Iosif al II-lea să recunoască imposibilitatea punerii lui în practică. Aproape concomitent, Austria a fost confruntată şi de un potenţial conflict cu Olanda. În paralel cu aceste ultime două evenimente (proiectul bavarez şi conflictul cu Olanda) s-a produs şi răscoala ţăranilor români din Transilvania şi e de înţeles reacţia imperială în această situaţie. De altminteri, răscoala condusă de Horea şi conflictul austro-olandez polarizează în aceste ultime două luni ale lui 1784 şi începutul anului 1785, atenţia cercurilor diplomatice europene.

Avînd ca sîmbure iniţial episodul atăcării, de către olandezi la 8 octombrie 1784 a unui vas, navigînd sub pavilion austriac la Suftingen, confruntarea diplomatico-politică dintre cele două puteri a fost pe punctul de a ajunge la o ciocnire militară[27]. Lezat în orgoliu şi prestigiu, Iosif al II-lea a dispus concentrarea unei armate de cca 80.000 soldaţi la graniţele

---

[24] Hurmuzaki, *Documente*..., Suplim. I, vol. II, doc. XLVI (Saint Priest către Afacerile Străine, despre ocuparea Crimeii de către Rusia).

[25] M. S. Anderson, *The Great Powers and the Russian Annexation of Crimeea 1783—1784*, în „The Slavonic and East European Review", nr. 88, December 1958, p. 768—769.

[26] Textul acordului la Ghenadie Petrescu ş.a., *Acte şi documente*..., I, p. 209—211.

[27] Vezi Lavisse-Rambaud, *op. cit.*, p. 577; Fr. Fejtö, *Joseph II*, p. 268—274; Merçy d'Argenteau, *Correspondance*, I, doc. 153, 160, 161.

Ţărilor de Jos [28]. După numeroase manevre diplomatice, conflictul a fost aplanat prin medierea Franţei, abia în septembrie 1785, printr-un aranjament încheiat la Paris. Austria era nevoită să recunoască dreptul de liberă navigaţie pe fluviul Escaut, olandezii obligîndu-se în schimb la plata unei compensaţii băneşti de 10 milioane de florini şi la prezentarea formală de scuze pentru incidentul produs [29]. Totodată, în chip firesc, urmau să fie retrase trupele austriece concentrate la graniţa olandeză. Acesta este deci contextul în care la finele anului 1784 a izbucnit, s-a desfăşurat, fiind apoi înăbuşită prin forţa armelor marea răscoală a ţăranilor din Transilvania. Ea se încadrează într-un climat de evidentă efervescenţă revoluţionară a ţărănimii europene, în această perioadă înregistrîndu-se tulburări în Ungaria (1765—1766), războiul ţărănesc condus de Emilian Pugaciov în Rusia (1773), puternicele răscoale antifeudale din Boemia şi Slovacia (1775) etc. Răscoala a tulburat profund ordinea internă a unei părţi a Imperiului hasburgic, tocmai într-un moment cînd acesta avea nevoie mai mult ca oricînd de linişte în interior. Academicianul David Prodan surprinde foarte bine reacţia „monarhului luminat" Iosif al II-lea, la 12 noiembrie 1784, la aflarea acestei ştiri : „veste neplăcută" [30]. Cum s-au desfăşurat evenimentele este astăzi în cea mai mare parte cunoscut, graţie monografiilor care i s-au dedicat de către O. Densuşianu, D. Prodan, G. Georgescu-Buzău şi C. Şerban, Ştefan Pascu şi nici nu este în intenţia noastră să reluăm chestiunea. Dar o serie de noi surse, unele incluse în circuitul ştiinţific abia în ultimii ani, altele inedite, ne îndeamnă la o încercare de judecată valorică asupra potenţialului informativ al relatărilor care au difuzat-o în cele mai depărtate colţuri ale Europei [31] (după unele opinii nu este exclus să fi trecut şi Oceanul).

Nu este lipsită de interes, pentru început, durata necesară veştii, să ajungă la destinatar. De regulă, focarul în care se concentrau ştirile, era, cum era şi firesc, capitala Imperiului, Viena. În condiţiile lipsei unor mijloace rapide de informare, de transmitere a ştirilor, ele nu ajungeau din Transilvania în capitala Imperiului, mai devreme de 10 zile, mergînd chiar pînă la două săptămîni. De aici, colportarea pînă în statele vecine

---

[28] Kaunitz către Merçy la 21 oct. 1784 (cf. Merçy-d'Argenteau, *Correspondance*, I, p. 308—310).

[29] *Ibidem*, doc. 195, 209, 210. Cf. şi G. Zeller, *Les temps modernes. II, De Louis XIV à 1789*, Paris, 1955, p. 308—310.

[30] David Prodan, *Răscoala lui Horea*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, vol. II, p. 5.

[31] Pentru cunoaşterea ecoului internaţional al mişcării, fundamentală rămîne pînă în momentul de faţă, monografia lui Nicolae Edroiu, *Răsunetul european al răscoalei lui Horea*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1976. Se adaugă aici Mihail Dan, *Ecoul european al răscoalei populare conduse de Horea, Cloşca şi Crişan* în *Lucrările ştiinţifice*, Seria B. (Istorie). Institutul Pedagogic Oradea, 1969, p. 263—275 ; M. Sânzianu, *Revoluţia lui Horea în rapoartele ambasadorilor regelui Sardiniei*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, Bucureşti, 1944, p. 473—482 ; Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din archivele din Simancas*, Bucureşti, 1940 ; Ştefan Pascu, *Ştiri noi privitoare la revoluţia lui Horia* în „Anuarul Institutului de istorie naţională", IX, 1943—1944, p. 356—403 ; C. Şerban, *Ştiri despre răscoala lui Horea într-un ziar spaniol*, în „Revista de istorie", t. 27, 1974, nr. 10 ; Ileana Bozac, *Semnificaţia europeană a răscoalei lui Horea în comentariul lui W.L. Wekhrlin*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie", 17, Cluj, 1974, p. 237—246. Camil Mureşan, *Răscoala lui Horea în corespondenţa diplomatică britanică*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Historia, XXV (1980), t. 1, p. 14—25.

mai dura încă o săptămînă, iar sosirea la extremităţile continentului (Suedia, Rusia, Portugalia sau Anglia), prin canale diplomatice sau presă, contribuia la deformarea, exagerarea, alteori la amplificarea lor.

Nu trebuie să ne mai mire, aşadar, că ştirea despre declanşarea răscoalei era cunoscută la Lisabona la sfîrşitul lunii noiembrie 1784 iar cea despre executarea conducătorilor răscoalei ajungea la Paris abia la 5 aprilie 1784.

În ansamblu, pentru acest aspect al studiului nostru am selecţionat cu precădere informaţiile furnizate de rapoartele diplomatice ale ambasadorilor diverselor puteri din capitala austriacă sau cele difuzate prin organele de presă ale vremii, evident subiective unele din ele, în primul rînd datorită poziţiei celor care le scriau, în al doilea rînd datorită orientării periodicului respectiv.

În ceea ce priveşte sursele de informare ale diplomaţilor acreditaţi la Viena, Camil Mureşan presupune, cu justeţe, că ele erau cam aceleaşi : ştirile constau în indiscreţii ale demnitarilor de la curte şi ale slujbaşilor de cancelarie şi în zvonuri colportate prin capitala Imperiului [32].

Pentru o mai bună sistematizare a materialului, ni s-a părut oportună o firească grupare a mărturiilor pe probleme : cauzele răscoalei, desfăşurarea şi înăbuşirea ei, conducătorii şi soarta lor.

Acad. David Prodan remarca pe bună dreptate că în ce priveşte *cauzele*, acestea, în genere sînt căutate în „domnii pămînteşti, în dregătorimea lor, în asuprire, în abuzuri, în servitute, în sarcinile fiscale, în dorinţa de libertate, indiferent dacă atitudinea e favorabilă, neutră sau ostilă răscoalei'' [33]. Din acest punct de vedere marea majoritate a rapoartelor diplomatice pun accentul, fie pe exploatarea nobiliară, fie pe dorinţa ţăranilor de a se înrola în regimentele de graniţă şi a fi astfel supuşi doar împăratului. În fond ambele explicaţii corelate corespunzînd adevărului. Aflat, evident mult mai aproape de teatrul evenimentelor decît colegii săi de la Viena, consulul Rusiei la Bucureşti, în raportul său din 9 noiembrie 1784 informa autorităţile ţariste asupra faptului că „poporul s-a ridicat, în acele locuri ... (Transilvania) împotriva nobililor, dorind să se elibereze de sub puterea lor şi să aparţină de acum înainte însuşi împăratului ...'' [34].

La rîndul său, raportul întocmit la 17 decembrie 1784, de ambasadorul spaniol la Viena, Domingo de Iriarte, consemna superiorului său ierarhic, ministrul de externe, marchizul de Floridablanca ştirea că răscoala, după informaţiile sale era îndreptată împotriva nobilimii (sesizînd foarte nuanţat prin formula „nu împotriva împăratului'', credinţa naivă a maselor în „bunul'' împărat) ; la 26 ianuarie 1785 el adăuga că pretenţiile lor sînt acelea de a fi soldaţi de margine (în regimentele grănicereşti — n.n.), cunoscînd avantajele care decurgeau de aici [35].

O opinie oarecum asemănătoare, întîlnim în consemnările avocatului Rossi, ambasadorul regelui Sardiniei, către ministrul lui Victor Amedeu

---

[32] Camil Mureşan, *art. cit.*, p. 15.

[33] D. Prodan, *op. cit.*, vol. II, p. 659.

[34] Hurmuzaki, *Documente* (serie nouă). *Rapoarte consulare ruse* (1770—1796), Edit. Academiei, Bucureşti, 1962, p. 298.

[35] Al. Ciorănescu, *doc. cit.*, doc. [illegible] CCLVIII, p. 335.

al III-lea, contele de Hauteville. „Scopul răsculaţilor este — reda el la 15 noiembrie 1784 — după cum se spune (sursa, aşadar, un zvon — n.n.) să fie puşi în situaţia de grăniceri; să nu asculte decît de colonelul lor sau de împărat, fără a depinde nici de nobili, nici de autorităţile comitatului" [36].

Ceva mai amănunţită este relatarea pe care o transmite ambasadorul venețian Sebastian Foscarini către dogele Veneției despre evenimentele din Transilvania. Pe lîngă detaliatele ştiri despre activitatea răsculaţilor, el menţiona în raportul său, datat „Schönbrunn 27 noiembrie 1784", patenta recent promulgată de împărat pentru Boemia şi Moravia" [37] (e vorba de abolirea iobăgiei în aceste provincii în 1781 — n.n.).

Cam pe aceeaşi linie se înscrie şi concluzia care se degajă din depeşa de la 17 noiembrie 1784 a ambasadorului britanic la Viena, sir Robert Murray Keith. Cauza răscoalei rezidă — după el — în convingerea ţăranilor că stăpînii lor nemijlociţi le sînt tirani şi asupritori. Ei (ţăranii — n.n.) doresc să fie eliberaţi de sub dependenţa nobililor şi să fie aşezaţi pe aceeaşi treaptă cu locuitorii de la hotarele turceşti care trăiesc sub un regim militar [38].

O interpretare ceva mai îndepărtată de realitate o întîlnim — în această problemă — la agentul diplomatic portughez Agostino Neri către ministrul portughez al relaţiilor străine. Cauza — susţine diplomatul portughez fiind o lege a împăratului (Iosif II — n.n.) care dă libertate ţăranilor de a plăti corvoada în produse sau bani (?) la cei care sînt supuşi şi interpretarea arbitrară de către ei a acestei dispoziţii [39].

Nu lipsite de interes ca sursă de informare sînt şi ziarele vremii, cu menţiunea că veştile înserate în periodicele europene trebuie privite cu circumspecţia de rigoare, date fiind modul de transmitere al ştirilor de care aminteam anterior. „Toţi aceşti oameni, dintr-un neam deosebit de frumos, puternic şi prolific, care nu-şi ascund sîngele roman, tînjesc sub crunta oprimare a blestematului sistem feudal (care în Transilvania nu a fost încă moderat şi făcut suportabil ca în Ungaria) şi de pe urma nesiguranţei şi a brutalităţilor care decurg din el" — scria la sfîrşitul anului 1784, în numărul său „Politisches Journal" din Hamburg. Simpatia ziarului faţă de situaţia şi cauza ţăranilor români răsculaţi, sînt aici mai mult decît evidente [40].

Extrem de concise se arată a fi „Gazete de Pays-Bas" din Bruxelles, editată de I.V.Berghen şi respectiv „Gazette de France" organ politic al regalităţii franceze. „Românii s-au răsculat împotriva domnilor lor de pămînt" îşi informează amîndouă cititorii, cea dintîi la 13 decembrie, iar a doua la 17 decembrie 1784, operînd amîndouă cu o sursă identică, după cum o reflectă izbitoarea similitudine a formulării [41]. Concluzia

[36] M. Sânzianu, *op. cit.*, p. 476.

[37] Hurmuzaki, IX, p. II-a, p. 133.

[38] Public Record Office, London, Foreign Office, fond 7, dosar 9, nr. 11 (cf. Camil Mureşan, *art. cit.*, p. 16).

[39] Arh. St. Bucureşti, fond microfilme Portugalia, rola 12, c. 535. Aducem pe această cale mulţumirile noastre lui Eugen Denize pentru sprijinul acordat la descifrarea acestui izvor.

[40] *„Politische Journal" din Hamburg. Horea a hotărît să-i elibereze pe ai lui*, în „Magazin istoric", VIII, nr. 5(86) 1974. Trad. aparţine Georgetei Bolomey, Vezi şi N. Edroiu, *op. cit.*, p. 79.

[41] N. Edroiu, *op. cit.*, p. 97; Idem, *Ecoul răscoalei lui Horea în presa franceză*, în „Apulum", VIII (1970), p. 131.

de mai sus e valabilă în egală măsură şi pentru presa olandeză („Gazette d'Utrecht" din 17 decembrie 1784, „Gazette de Leyda" din 7 decembrie acelaşi an)[42]. Nu putem încheia fără a aminti şi menţiunea făcută în numărul din 30 noiembrie 1784 al periodicului german „Real—Zeitung" din Erlangen, unde se consideră că tratamentul inuman la care ţărănimea a fost supusă de către feudali („mici tirani") a fost cel care a dus la izbucnirea răscoalei [43].

Desfăşurarea răscoalei este şi ea prezentă, evident în forme diferite în izvoarele amintite. În timp ce unele se remarcă prin exactitatea datelor şi informaţiilor, altele păcătuiesc dimpotrivă prin exagerări, deformaţii şi denaturări ale faptelor. În prima categorie se înscriu, de pildă, rapoartele ambasadorului veneţian Foscarini, amintit mai sus. El ştie de adunarea de la Curechiu („Kurety") de atacarea satului Crişcior („Krissor"), a localităţilor Brad şi Ribiţa („Ribitge"), la 3 noiembrie 1784. La fel este consemnată şi ridicarea iobagilor asupra curţii nobiliare din Baia de Criş (Kerosbalnya) şi Mihăleşti (Mihaljesd) precum şi refugierea marei majorităţi a nobililor în oraşele întărite care oferă siguranţă şi adăpost (Sibiu, Braşov, Alba Iulia). Este redată foarte sugestiv atmosfera de teamă şi panică care a cuprins rîndurile reprezentanţilor clasei asupritoare [44].

Distrugerea a numeroase castele şi proprietăţi ale nobilimii maghiare este de asemenea sesizată şi în „Gazetta de Madrid" din 1 martie 1785, deşi dimensiunile, amploarea, ni se par evident exagerate (62 de sate şi 132 de castele atacate numai în comitatul Hunedoarei) [45].

Peste „o sută" de curţi nobiliare au căzut pradă furiei românilor rebeli — pare a şti la rîndul său consulul rus Severin, în amintitul raport din 9 noiembrie 1784 [46].

În ceea ce priveşte numărul răsculaţilor, datele oferite de relatările contemporane sînt contradictorii. Dacă pentru ambasadorul britanic Robert M. Keith, ei nu par să fie mai mult de „două—trei mii", ei devin vreo 18 mii la Ivan Severin, ajungînd la aproape „treizeci de mii" în raportul ambasadorilor veneţian şi portughez [47].

Marea majoritate a rapoartelor diplomatice sînt de asemenea la curent cu schimbările operate de împărat în conducerea administrativă şi militară a Transilvaniei, de asemenea cu înlocuirea generalului Preiss cu Fabris[48], trimiterea forţelor de represiune[49]. Bine informat, în raportul său din 4 decembrie 1784, agentul diplomatic portughez Neri este la curent cu armistiţiul încheiat de vicecolonelul Schultz cu răsculaţii (este vorba,

---

[42] Idem, *Răsunetul european*. . ., p. 102—103.

[43] Ileana Bozac, Nicolae Edroiu, *Un ziar german („Real Zeitung Erlagen) despre răscoala lui Horea*, în „Studia Historica", XVIII (1973), fasc. 2, p. 53.

[44] Hurmuzaki, *Documente IX*, p. II, p. 134—135; 133.

[45] C. Şerban, *art. cit.*, p. 1532.

[46] Hurmuzaki, *Rapoarte consulare ruse (1770—1796)*. . ., p. 299.

[47] Hurmuzaki, IX, p. II, p. 136; Arh. St. Bucureşti, Microfilme Portugalia, rola 12, c. 536.

[48] M. Sânzianu, *art. cit.*, p. 477; Hurmuzaki, IX, p. II, doc. CLXIV, p. 135; Microfilme Portugalia, aceleaşi date (Într-adevăr generalul Dominic de Fabris pleacă din Viena pe 24 noiembrie fiind prezent la Sibiu la 13 ale lunii următoare).

[49] Raportul lui Rossi din 18 noiembrie 1784 (patru regimente, cf. M. Sânzianu, *art. cit.*, p. 477); „s-a dat ordin să fie trimise 4 regimente — raportul lui Ag. Neri din 27 noiembrie 1784. Microfilme Portugalia, rola 12, c. 548.

evident, de acordul de la Tibru, din 12 noiembrie, încheiat de acesta cu Cloșca).

Înăbușirea răscoalei, în prima jumătate a lunii decembrie, în urma ocupării Abrudului și Cîmpenilor, ca și a înfrîngerii definitive a răsculaților la Mihăleni, sînt și ele semnalate, chiar dacă la date diferite, în mărturiile contemporane menționate.

Acest eveniment e adus la cunoștința cititorilor la 27 decembrie 1784 de „Gazette des Pays-Bas" din Bruxelles (deși e evident că în mod cert știrea înăbușirii reale a răscoalei nu putea parveni pînă la acea dată în marele oraș belgian. Mult mai firească mi se pare înserarea sa la 25 ianuarie 1785 în „Gazette de France" existînd astfel timpul necesar străbaterii știrii de-a lungul continentului.

În ceea ce privește canalele diplomatice, cel dintîi se pare că este portughezul Neri („știrile cele mai recente din Transilvania confirmă că este în întregime potolită răscoala valahilor") — 4 decembrie 1784 [50], ambasadorul britanic Murray Keith („Horea a fugit în munți cu cîțiva prieteni ai săi" (5 ianuarie 1785)[51], urmat apoi de sardul Rossi („ceata lor a fost risipită" la 13 ianuarie)[52] și mijlocul lunii probabil la consulul rus Severin („se aude că au reușit să-i scoată deja din munți)[53].

Cît privește pe conducătorii răscoalei, este normal ca ei să fi constituit unul din subiectele de mare interes ale momentului.

Cel mai des apare în izvoarele, la care am făcut apel, cum e și firesc, Horea, cel pe care atît de sugestiv și favorabil l-a descris, printre alte izvoare „Politisches Journal" din Hamburg [54]. Numele său cunoaște cele mai diferite forme de redare: „Horat ... arhidiacon al satelor valahe" (Severin); „căpetenia lor un anume Orech (Neri); „șeful rebelilor e un anume Orekiades, ofițer de stat major într-un regiment de artilerie" (Rossi); „conducătorul lor este un anume Hornieck, care a scăpat din închisoare" („Gazeta de Madrid"), „Horiac și principialul său complice au fost prinși" („Murray Keith"). Ceva mai rar apar și numele celorlalți conducători ai răscoalei, tovarăși de luptă ai lui Horea, și ele de multe ori deformate, („Klotschka", „Gloska", „Krisan", „Krisanghiers", „Krishan" etc.).

Prinderea conducătorilor [55], judecarea și executarea lor, sînt unele din ultimele știri care provin din sursele amintite. La 9 martie o comunica (ambasadorul spaniol)[56], la 12 martie ambasadorii portughez și britanic, la 17 martie

---

[50] Arh. St. București, microfilme Portugalia, rola 12, c. 552.

[51] C. Mureșan, *art. cit.*, p. 20.

[52] M. Sânzianu, *op. cit.*, p. 479.

[53] Hurmuzaki (serie nouă), *Rapoarte consulare ruse...*, p. 300.

[54] „Acest om pare născut pentru a domni și în timpul în care și-a jucat rolul a dovedit cu adevărat că era la înălțime" (cf. „Magazin istoric", 1974, nr. 5, p. 8).

[55] „Cele mai recente relatări din această regiune arată că al treilea cap al rebelilor și anume Krisanghiers (Crișan Giurgiu — n.n.), a fost prizonier la Carlsburg (Alba Iulia — n.n.), și că, întrucît mulți români se îndoiau că primul conducător, Horia, a fost efectiv prins, acesta sub pază armată, a fost dus din loc în loc prin satele vecine cu rîul Maros (Mureș — n.ns), ai căror locuitori se considerau a fi români (Hurmuzaki, IX, p. II, p. 137—138).

[56] „Sentința împotriva rebelilor din Transilvania a fost pronunțată luna trecută de către tribunalul de justiție din această Capitală și a cerut ca șefii Hora și Kloshka să fie rupți de vii; se pare că sentința a fost deja executată la Carlsburg (Alba Iulia — n.n.), Cf. Microfilme Portugalia, rola 12, c. 578).

cel sard, la 30 martie cel veneţian, iar abia la 5 aprilie o găsim în „Gazette de France". S-ar părea că odată cu aceasta răscoala îşi secătuise forţele dar observatori mai lucizi îşi dădeau seama că reprimarea mişcării nu dusese nici la înlăturarea cauzelor care o generaseră, nici la înăbuşirea voinţei de luptă a ţărănimii române căci, aşa cum releva trimisul papal Garampi în relatarea sa bazată pe o corespondenţă din Transilvania din ianuarie 1785 : „Tulburările, *care au stîrnit atîta vîlvă dincolo de ţările imperiului* (subl. ns. S.M.) sînt potolite într-un chip căruia totuşi îi mai lipseşte mult ca prin înfrîngerea cîtorva mii de răzvrătiţi să fie complet nimicit spiritul revoltei care domină în toate inimile românilor..." [57].

Nu putem încheia fără a menţiona un amănunt ce ne relevă însemnătatea puneri în circuitul ştiinţific a noi izvoare documentare. Ne referim aici la faptul că după cum relata M. Auner, preluînd o ştire a ambasadorului francez Choiseul—Gouffier, informaţiile despre răscoală ar fi parvenit la Poartă, mai ales prin intermediul domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti [58]. Or, intrarea în circuitul ştiinţific a noi documente depistate în arhivele turceşti a scos la iveală arzul din 23 noiembrie 1784 al domnului Ţării Româneşti, Mihail Şuţu, către sultan, în care acesta furniza ştiri şi informaţii destul de precise despre răscoală [59].

E neîndoielnic astfel, că cercetarea sistematică în continuare a arhivelor şi bibliotecilor de peste hotare va scoate la iveală, într-un viitor apropiat, noi mărturii completînd tezaurul documentar al marelui eveniment de la 1784.

Mărturiile prezentate mai sus constituie, credem, suficiente argumente pentru ilustrarea faptului că, asemeni multor altor momente de seamă din istoria patriei noastre şi răscoala de la 1784 a iobagilor români din Transilvania s-a integrat în fluxul istoric european al epocii, a polarizat atenţia cercurilor diplomatice, a ziarelor vremii, a numeroşi martori străini mai mult sau mai puţin importanţi.

Prin obiectivele îndrăzneţe pe care şi le-a propus, prin curajul şi eroismul participanţilor, prin amintirea de neşters pe care a lăsat-o în memoria generaţiilor care s-au scurs, ca şi prin contribuţia sa la cristalizarea conştiinţei de sine a naţiunii române din Transilvania ea justifică aprecierea plină de profunzime, succintă caracterizare istorică făcută de secretarul general al P.C.R. şi preşedintele României socialiste, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, care sublinia recent că „... marea răscoală ţărănească, dar şi răscoală naţională a lui Horia, Cloşca şi Crişan ... a demonstrat forţa şi hotărîrea de luptă a ţărănimii împotriva stăpînirii grofilor, precum şi unirea iobagilor în lupta pentru independenţă naţională" [60].

---

[57] I. Dumitriu-Snagov, *Românii în arhivele Romei* (secolul XVIII), Bucureşti, 1973, p. 446—447.

[58] Michael Auner, *Zur Geschichte des rümanischen. Bauernaufstandes in Siebenbürgen 1784*, Sibiu, f.a., p. 7; vezi şi N. Edroiu, *Răsunetul european...*, p. 36. Vezi pentru context şi V. Mihordea, *Les lignes du developpement de la diplomatie roumaine du XVIIIe siècle*, în „Revue roumaine d'histoire", 1970, nr. 1, p. 48.

[59] Documente turceşti privind istoria României, vol. II (1774—1791), întocmit de Mustafa A. Mehmet, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1983, p. 54, doc. 34.

[60] Nicolae Ceauşescu, *Cuvîntare la marea adunare populară din Municipiul Alba Iulia*, în „Scînteia", nr. 13022 din 6 iulie 1984.

LA RÉVOLTE DE 1784 DES PAYSANS DE TRANSYLVANIE; CONTEXTE POLITICO-DIPLOMATIQUE ET ÉCHO EUROPÉEN

RÉSUMÉ

Il y a deux siècles, l'impressionnant soulèvement à la lutte des paysans roumains de Transylvanie dirigés par Horea (1784) a puissamment secoué les fondaments de l'anachronique systéme féodal, constituant un sérieux signal d'alarme pour les hiérarchies politiques de l'époque.

Dans la première partie de l'étude on examine de manière succincte les relations européennes durant la décennie qui a précédé la révolte, une attention spéciale étant accordée aux actions de la Russie des tsars et de l'Empire des Habsbourg, les deux grandes puissances en évidente ascension politique et militaire au cours de cet intervalle.

Dans la seconde partie, l'auteur se propose, en utilisant des rapports diplomatiques (pour la plupart inédits), des correspondances de journaux et d'autres témoignages de l'époque, de brasser un tableau de l'écho européen energistré par la révolte de Horea, les causes de celle-ci, son déroulement et la présentation de ses dirigeants.

En relevant, d'une part, les lacunes d'information, les dénaturations (fortuites ou non) des événements de 1784 et, d'autre part, l'exactitude de certaines relations qui nous sont parvenues, l'auteur tente un suggestif examen de la mentalité collective d'une société européenne en plein processus de transformation de ses structures sociales, économiques et politiques.

Sur cette toile de fond se dessine la grande révolte des paysans roumains du XVIIIe siècle, qui a polarisé environ quatre mois durant l'attention de larges milieux de l'opinion publique européenne, mettant en évidence en même temps le caractère légitime de la lutte et la justesse de la cause des Roumains de Transylvanie.

ACADEMICIAN PROFESOR ŞTEFAN PASCU LA 70 DE ANI

DE

ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

În discursul de recepţie la Academie, un emoţionant omagiu adus marilor istorici, care au ilustrat celebra instituţie între anii 1866—1918, acad. Şt. Pascu arăta : „Acestor mari bărbaţi le aduc, cu toată pioşenia şi recunoştinţa, omagiul meu respectuos în aceste clipe solemne, pentru tot ce au gîndit şi creat, pentru bogata lor învăţătură, pentru credinţa lor nestrămutată în progresul ştiinţei, înălţarea ţării şi fericirea poporului Mai presus de toate şi de toţi, omagiu de închinare, respect şi recunoştinţă se cuvine poporului meu, pe care m-am străduit din toate puterile, din tot cugetul să-l slujesc cu statornică credinţă de cînd mi-am înţeles rosturile în lume şi pînă în clipa de faţă, legîndu-mă şi cu acest prilej să-l slujesc cu toate puterile şi de aici înainte"[1].

Se definea astfel modelul omului de ştiinţă, a istoricului cetăţean căruia sărbătoritul de azi a înţeles să-i rămînă fidel şi pe care a reuşit să-l întruchipeze. Nu poate fi, într-adevăr, om de ştiinţă, demn de acest nume, decît cel care cunoaşte şi preţuieşte valorile din trecut, cultivă şi promovează spiritul de continuitate, generator de progres ştiinţific, înţelege idealurile vremii sale şi caută să pună ştiinţa lui în slujba intereselor şi năzuinţelor societăţii în care trăieşte.

Născut la 14 octombrie 1914 în comuna Apahida, nu departe de Cluj, Şt. Pascu şi-a trăit copilăria într-un mediu social căruia, mai tîrziu, ca istoric, i-a consacrat o bună parte din opera sa. Studiilor liceale, făcute la Gherla, le-au urmat cele universitare la Cluj, unde avea să întîlnească dascăli de înaltă clasă din generaţia ce şi-a legat numele de realizarea Marii Uniri. I. Lupaş, Silviu Dragomir, Al. Lapedatu ş.a., cunoşteau perioada celebrităţii lor şi ei aveau să-l influenţeze pe Şt. Pascu în formaţia sa ştiinţifică. Din anii studenţiei şi din îndemnul lui Silviu Dragomir datează, de altfel, — după propria mărturisire a lui Şt. Pascu — contactul lui cu Bibioteca Academiei şi prima sa descoperire ştiinţifică, volumul III al lucrării inedite a lui Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*[2].

---

[1] Şt. Pascu, *Gîndirea istorică în Academia Română (1866—1918)*, Academia Republicii Socialiste România. Discursuri de recepţie. Serie nouă, 2. Edit. Acad. R. S. România, Bucureşti, 1975, p. 3.

[2] *Ibidem*. Lucrarea avea să fie publicată sub titlul : Al. Papiu-Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia superioară*, Schiţa tomului 3. Introducere şi note de Ştefan Pascu, Sibiu, Tip. Dacia Traiană, 1943, 172 p.

„Revista de istorie", Tom 37, Nr. 10, p. 995—1003, 1984.

Remarcat pentru calitățile sale avea să beneficieze după terminarea studiilor universitare de o bursă în Italia, în anii 1940—1942, ca membru al vestitei Școli române din Roma. Munca asiduă în arhivele și bibliotecile din „Cetatea eternă" i-a oferit bucuria unor însemnate descoperiri documentare privind istoria românilor în evul mediu. Una din aceste descoperiri din Biblioteca Vaticană, *Memorialul* genovezului Sivori, fost secretar al domnitorului român Petru Cercel, a constituit obiectul valoroasei sale teze de doctorat, susținută în 1942 și publicată în 1944 sub titlu : *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul sec. XVI*[3].

În anii care au urmat, Șt. Pascu a îmbinat o strălucită carieră universitară cu o foarte fecundă și variată activitate de cercetare în domeniul istoriei medii și moderne a României, ca și în cel al editării izvoarelor. Asistent în 1943, el a ajuns conferențiar în 1948 și în 1962 profesor la catedra de istorie medie a României a Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj. Doctor docent în 1963, Șt. Pascu a fost ales decan în 1962 al Facultății de istorie și filozofie a Universității clujene iar din 1969 pînă în 1976, ca rector al acestei Universități i-a ridicat prestigiul și asigurat un larg sistem de relații internaționale, ce s-a răsfrînt pozitiv în formarea și creșterea calificării tinerelor cadre didactice.

Aria preocupărilor științifice ale lui Șt. Pascu, deși concentrată îndeosebi asupra istoriei Transilvaniei, cuprinde problematica de bază a întregii istorii a României cu extensiuni și asupra unor aspecte de istorie universală, care au influențat realitățile românești. Tematica abordată, impresionantă prin diversitatea ei, a fost înnoită, atît ca informație documentară, cît și ca interpretare, fie că este vorba de fenomene social-economice, de studiul instituțiilor, de structuri politice, lupta pentru apărarea ființei statale, problema națională, istorie culturală, demografie istorică etc.*.

O direcție de cercetare, ilustrată de Șt. Pascu cu primele sale studii și pe care a cultivat-o cu consecvență privește *mișcările țărănești*. Lucrării publicată de el în 1943, *Știri noui privitoare la revoluțiunea lui Horea*[4] i-a urmat în 1947 sinteza *Răscoalele țărănești în Transilvania I. Epoca voevodatului*[5], edificatoare pentru formația și orientarea științifică a autorului. El ținea să sublinieze de la început că masele populare „prin numărul și, deci, prin importanța lor economică și socială, constituie însăși baza vieții de stat"... Istoria Transilvaniei „e în primul rînd istoria satelor și prin urmare a țărănimii din aceste sate"...„adevărata istorie este numai aceea a poporului de la sate"...[6]. Țărănimea

---

[3] Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul sec. al XVI-lea*, Sibiu, Cartea Românească, 1944, 313 p.

* Vezi Nicolae Edroiu, Iolanda Károlyi și Maria Tecușan, *Bibliografia operei acad. Ștefan Pascu (1936—1974)* în *„Sub semnul lui Clio" Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974 (f.e.) p. 17—61; Nicolae Edroiu, Iolanda Károlyi și Maria Tecușan, *Bibliografia operei acad. Ștefan Pascu (1974—1979)* în *„Academician profesor doctor docent Ștefan Pascu la vîrsta de 65 de ani"*, Cluj-Napoca, 1979 (f.e.), p. 3—22.

[4] Idem, *Știri noui privitoare la revoluțiunea lui Horea*, Sibiu, Tip. Cartea Românească din Cluj, 1943, 51 p. Extras din „Anuarul Institutului de Istorie Națională", (Cluj), 9, 1943—1944, p. 356—403.

[5] Idem, *Răscoalele țărănești în Transilvania. I. Epoca voevodatului*, Cluj, Cartea Românească, 1947, 144 p.

[6] *Ibidem*, p. 1.

era văzută în dubla ei ipostază : creatoare de bunuri materiale şi spirituale şi, totodată, luptătoare pentru libertate socială şi statală. „Dacă din cuprinsul acestor pagini — se scria în introducerea lucrării — va putea ieşi la iveală ţărănimea transilvană viguroasă, tenace şi cu o spiritualitate sănătoasă, aşa cum de fapt era, capabilă să-şi apere, pretindă şi cucerească drepturile în chip energic, cu supremul sacrificiu, atunci aceste pagini îşi vor fi atins scopul principal[7].

În prezentarea cauzelor şi a desfăşurării răscoalelor ţărăneşti se formula necesitatea principiului istorismului şi a viziunii de istorie generală. „Pentru înţelegerea deplină a faptelor înfăţişate, am căutat să le aşezăm în cadrul vremii în care s-au desfăşurat", starea „politică şi socială europeană, explicînd în parte fenomenele identice din Transilvania. Am crezut important acest lucru deoarece ţărănimea transilvăneană a putut fi influenţată, măcar sub raport psihic, de faptele similare sau identice petrecute aiurea"[8].

Printre cauzele care au generat răscoalele ţărăneşti din Transilvania, în afara celor de ordin general, economic şi social, sînt prezentate şi cele de ordin politic şi spiritual. „La provocarea răscoalelor din Transilvania, mai ales româneşti, au mai contribuit cauze de ordin spiritual şi politic : prozelitismul religios al oficialităţii, amestecul tot mai mare în organizaţiile tradiţionale româneşti şi legăturile dintre fraţii de pe cele două versante ale Carpaţilor"[9]. În preocuparea de o surprinde fenomenul studiat în contextul mai larg, al întregii ţări, o atenţie specială este acordată legăturilor interromâneşti, peste frontierele statale ale vremii. „Legăturile permanente între cele două versante ale Carpaţilor, care nu formau o graniţă politică de netrecut, constituiau un imbold la mişcări de răzvrătire pentru ţăranii din Transilvania în general şi pentru cei români în special. De aceea cele mai frecvente răscoale se observă în regiunile unde contactul cu „Ţara" era mai intens"[10].

Un raport se stabileşte între mişcările social-politice din Transilvania şi importante mutaţii politice intervenite la sud şi est de Carpaţi. Încheierea procesului de formare a statelor româneşti de sine stătătoare, Ţara Românească şi Moldova, a beneficiat de aflux de populaţie şi de căpetenii politice din Transilvania. „Întemeierea celor două voevodate româneşti transcarpatice, înfăptuite tot ca urmare a unor răscoale ţărăneşti transilvane împotriva ştirbirii vechilor libertăţi politice şi sociale"[11].

Participanţii la răscoalele din Transilvania au fost masele populare exploatate, români, dar şi maghiari, în unele cazuri şi saşi. Ei şi-au ridicat conducătorii, exponenţi ai năzuinţelor lor. „Alături de căpitanii români se găseau totdeauna şi căpitani unguri, reprezentînd comunitatea iobagilor unguri şi români din Transilvania"[12].

Problematica abordată în această primă sinteză, consacrată răscoalelor ţărăneşti din Transilvania, avea să fie lărgită prin cercetări ulterioare,

---

[7] *Ibidem*, p. 3.
[8] *Ibidem*.
[9] *Ibidem*, p. 134.
[10] *Ibidem*, p. 26.
[11] *Ibidem*, p. 3.
[12] *Ibidem*, p. 91.

autorul, pe lîngă permanentul efort de teoretizare a fenomenului, consacrînd studii speciale marilor răscoale din Istoria României. În 1955 a publicat „*Contribuțiuni noi privitoare la răscoala țăranilor din 1514 în Transilvania*”[13]; în anul următor, 1956, *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*[14], aspect al domniei lui Mihai Viteazul pentru prima dată cercetat în istoriografie. În 1957 a apărut monografia *Bobîlna*[15], care avea că cunoască o nouă ediție în 1963[16]. Tot în anul 1957 a văzut lumina tiparului lucrarea *Războiul țăranilor din 1784 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan*[17]. Un studiu de sinteză „*Les caractéristiques principales des révoltes paysannes de Transylvanie au Moyen-Âge*” apărea în 1964 în „Revue Roumaine d'Histoire”[18].

În 1965, la cel de-al XII-lea Congres internațional de științe istorice, organizat la Viena, se încredința istoricului român, ca semn al recunoașterii valorii cercetărilor sale, realizarea unuia din marile rapoarte prezentate în Congres cu titlul: *Mouvements paysans dans le centre et le sud-est de l'Europe du XVe au XXe siècle*[19].

Preocuparea pentru cercetarea acestei teme majore a continuat și după 1965, între publicațiile autorului înscriindu-se și articole consacrate ridicării țăranilor sub conducerea lui Tudor Vladimirescu[20], care a prefațat epoca modernă în istoria României sau marii răscoale din 1907[21].

Marcarea în acest an a 200 de ani de la răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan găsește în Șt. Pascu unul din istoricii evenimentului, numele lui fiind legat de publicarea corpus-ului de documente privind această răscoală, din care au apărut pînă acum 6 volume[22].

O altă direcție de cercetare în care Șt. Pascu s-a impus ca autoritate este *studiul instituțiilor medievale.* Lucrarea sa *Voievodatul Transilvaniei* în 2 volume [23] este una din lucrările reprezentative ale istoriografiei românești actuale. Important capitol din istoria civilizației României în evul mediu, lucrarea și-a propus și a reușit să reconstituie tabloul societății transilvănene din secolul al IX-lea pînă în secolul al XVI-lea. În

---

[13] Șt. Pascu, *Contribuțiuni noi privitoare la răscoala țăranilor din 1514 în Transilvania*, în „Studii”, nr. 5–6, 1955, p. 91–113.

[14] Idem, *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I, 1956, p. 123–154.

[15] Idem, *Bobîlna*, Edit. Tineretului, București, 1957, 237 p.

[16] Idem, *Bobîlna*, ediția a 2-a, Edit. Științifică, București, 1963, 190 p.

[17] Șt. Pascu, *Războiul țăranilor din 1784 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan*, Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii”, București, 1957, 58 p.

[18] Idem, *Les caractéristiques principales des révoltes paysannes de Transylvanie au Moyen-Âge*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1, 1964, p. 5–31.

[19] Idem, *Mouvements paysans dans le centre et le sud-est de l'Europe du XVe au XXe siècle* (în colab. cu V. V. Mavrodin, B. F. Porchnev, I. G. Antelava din U.R.S.S.) în *XIIe Congrès International des Science Historiques*, Vienne, 29 Août — 5 Septembre, 1965, *Rapports. IV, Methodologie et histoire contemporaine*, p. 211–235.

[20] Șt. Pascu, *Mișcarea revoluționară din 1821 de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu. La un secol și jumătate de la desfășurarea ei*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, 14, 1971, p. 13–18.

[21] Idem, *Răscoala din 1907 și intelectualitatea satelor*, în „România Liberă”, nr. 6957, 1967, p. 1, 2.

[22] *Izvoarele răscoalei lui Horea*, sub redacția acad. prof. Ștefan Pascu, Edit. Acad. R. S. România, București, 1982–1984.

[23] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, Ed. Dacia, 1971, 595 p.; Ediția 2-a 1972, 595 p.; vol. II, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1979, 614 p. + 36 pl. + 2 hărți.

preocuparea de a evidenţia dimensiunile creaţiei medievale româneşti, aşa cum ea s-a exprimat în instituţii specifice, autorul a realizat o temeinică analiză a procesului intern de dezvoltare, privit în strînsă legătură cu prefacerile ce se petreceau în spaţiul geografic mai larg, european. „S-a urmărit — afirmă Şt. Pascu — acel triplu fascicol de forţe în acţiune: tradiţiile, influenţele şi experienţele: tradiţiile, care înseamnă o dinamică internă, forţele ce urcă din adîncul vremurilor pentru a îmbogăţi istoria; influenţele, care reprezintă schimbările, „irigările" prin care popoarele comunică între ele; experienţele, stîrnite de nevoia căutării şi a creaţiei, îmbogăţesc şi înnoiesc istoria"[24].

Rod al unor îndelungate cercetări, lucrarea ţine pas cu înnoirile de metodă şi concepţie pe plan universal; o atenţie deosebită se acordă raportului între mediul geografic şi factorul uman, reconstituirii evoluţiei demografice în Transilvania pînă în secolul al XVI-lea, organizării socio-politice şi teritorial-administrative, apte să potenţeze rezistenţa populaţiei autohtone în faţa presiunilor externe, să dezvolte valori materiale şi spirituale, să întărească conştiinţa entităţii etnice româneşti.

Paralel cu studiul monografic de instituţii, Şt. Pascu a cultivat şi sinteza. În 1967 în „Buletinul Facultăţii de Litere din Strasbourg" sub titlul *Les institutions centrales des pays roumains à l'époque féodale*[25], a prezentat într-o formă concentrată trăsăturile caracteristice ale ansamblului instituţional central din ţările române.

Un alt domeniu, ilustrat de Şt. Pascu este *studiul naţiunii şi problemei naţionale*. În anii în care o parte a Transilvaniei cunoştea o dureroasă înstrăinare, tînărul istoric pe aceea vreme, Şt. Pascu, încrezător în forţa de reîntregire a naţiunii publica studiul „*L'unité de la terre et du peuple roumain*"[26]. Acestui studiu i-au urmat altele consacrate modului în care în decursul vremii, îndeosebi în marile momente istorice, s-a manifestat unitatea ţărilor române şi masele populare au impus sentinţa istoriei. Dintre lucrările publicate în ultima vreme reţin atenţia *Formarea naţiunii române*[27] şi *Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia*[28], care a cunoscut în anul 1983 o nouă versiune, mult mărită, în 2 volume, sub titlul: *Făurirea statului naţional unitar român 1918*[29]. În *Prefaţa* la această din urmă lucrare, referindu-se la triumful, în 1918, a voinţei întregii naţiuni române Şt. Pascu făcea observaţia de ordin general: „Evenimentul istoric şi mai ales cel important nu este decît finalul unui şir de fenomene şi procese istorice evolutiv ascendente, care-şi au începuturile în trecutul îndepărtat, se dezvoltă mereu pînă la maturizare, pentru a se împlini atunci cînd forţele progresiste, dinlăuntru în primul rînd, învingînd piedicile şi împotrivirile forţelor retrograde, ies biruitoare[30].

---

[24] *Ibidem*, vol. I, p. 7.

[25] Şt. Pascu, *Les institutions centrales des pays roumains à l'époque féodale*, în „Bull. Fac. Lett. Strasbourg", 45, nr. 5, 1967, p. 389—404.

[26] Idem, *L'unité de la terre et du peuple roumain*, în „Revue de Transylvanie" (Cluj), 7—9, 1941—1943, p. 325—343.

[27] Idem, *Formarea naţiunii române*, Bucureşti, Edit. Didactică şi Pedagogică, 1967, 55 p. (Ediţie bilingvă româno-franceză).

[28] Idem, *Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia, încununarea ideii, a tendinţelor şi a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, Intrepr. Poligrafică, 1968, 510 p.

[29] Idem, *Făurirea statului naţional unitar român 1918*, Bucureşti, Edit. Acad. R. S. România, 1983, vol. I, 432 p.; vol. II, 408 p.

[30] *Ibidem*, p. 7.

În afara domeniilor amintite, activitatea științifică a lui Șt. Pascu a îmbrățișat alte aspecte ale vieții noastre istorice. Ele privesc *fenomene social-istorice, formele proprietății feudale*[31], *orașul medieval și producția meșteșugărească*[32], *lupta pentru apărarea ființei de stat împotriva expansiunii marilor imperii, otoman, habsburgic sau țarist*[33], evocarea, în unele cazuri în lucrările monografice, a unora dintre *marile personalități ale istoriei naționale*. În afara tezei de doctorat *Petru Cercel și Țara Românească la sf. secolului al XVI-lea*[34], amintim pe cele despre *Avram Iancu. Un erou și un martir*[35], *Mihai Viteazul. Unirea și centralizarea țărilor române*[36] sau articolele despre *Ștefan cel Mare*[37] și *Alexandru Ioan Cuza*[38]. În aceste cazuri, în redarea atmosferei în care au trăit și acționat cei care s-au identificat cu aspirațiile de libertate și independență ale poporului, autorul îmbină informația științifică largă cu un stil literar ales, lectura cărților sale cultivînd sentimentul patriotic în sensul lui cel mai înalt. Iată, de pildă, cum este descrisă înfrățirea între om și sol în monografia *Avram Iancu* : „În cetatea de piatră a munților Apuseni, din vremuri imemoriale, trăiau oamenii pămîntului, crescuți din acest pămînt, legați prin toate fibrele de acest pămînt, pe care l-am udat cu lacrimi și cu sînge în curgerea nesfîrșită a vremurilor. Oameni și locuri s-au contopit aici mai trainic poate decît oriunde în alte părți. S-au contopit moții cu munții într-o asemenea măsură, încît nimeni și nimic nu i-a putut despărți : nici lipsurile, nici opresiunea, nici nedreptățile și nici răutățile"[39].

Acțiunea lui Avram Iancu în conștiința românească este văzută ca înscriind „Un capitol glorios pentru întreaga națiune română care a știut, în momente cruciale, să se înfățișeze în fața lumii civilizate matură, sobră, dîrză, vitează, unită, înscriindu-și pe flamurile drapelului cele mai înaintate principii de dreptate și echitate : „libertate, umanitate, naționalitate și frățietate"[40].

---

[31] Șt. Pascu, *La struttura della proprietà fondiaria e di rapporti agrari nella Transilvania al inizio del XX secolo*, în „Annali Universita degli Studi di Napoli", 5, 1968, p. 1–20; Idem, *La question agraire dans les pays roumains à l'époque moderne (jusqu'a la reforme de 1864)* în „Revue Roumaine d'histoire". 4, 1970, p. 661–677.

[32] Șt. Pascu, *Clujul medieval*, București, Ed. Meridiane, 1969, 91 p. (in colab.); Șt. Pascu, *Cluj-Napoca 1850 Jahre seit seiner Erhebung zum Munizipium*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia, Philologia, Œconomica", 1974, p. 7–14; Idem, *Timișoara în istoria României*, în „Timișoara în istorie și contemporaneitate", Timișoara, (f.e.), 1970, p. 31–26; Idem, *Din trecutul istoric al orașului Bistrița*, în „File de istorie", Culegere de studii, articole și comunicări, Bistrița, I, 1971, p. 11–12; idem, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1954, 379 p.

[33] Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta anti-otomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie" (Cluj) 8, nr. 1–4, 1957, p. 25–67; Idem, *Lutte de Roumains de la monarchie des Habsbourg contre le dualisme* în „Revue Roumaine d'Histoire", 1, 1968, p. 39–55.

[34] Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul sec. al XVI-lea*, Sibiu, Cartea Românească, 1944, 313 p.

[35] Idem, *Avram Iancu. Viața și faptele unui erou și martir*, Edit. Meridiane, București, 1972, 256 p.

[36] Idem, *Mihai Viteazul. Unirea și centralizarea țărilor române*, București, Edit. Politică, 1973, 93 p.

[37] Idem, *Ștefan cel Mare*, în „Steaua", nr. 5, 1957, p. 7–13.

[38] Idem, *Alexandru Ion Cuza (1820–1843)* în „Steaua", 5, 1958, p. 107–108.

[39] Șt. Pascu, *Avram Iancu*, p. 11.

[40] *Ibidem*, p. 191.

Istoria înțeleasă ca mijloc de mai bună cunoaștere și apropiere între popoare și-a găsit expresia în scrisul lui Șt. Pascu în mai multe *studii consacrate relațiilor dintre poporul român și alte popoare*[41].

Se cuvine subliniat de asemenea faptul că în preocuparea de a examina fenomenul istoric în totalitatea aspectelor sale, Șt. Pascu a simțit nevoia dezvoltării cercetărilor cu caracter interdisciplinar. Realizări științifice însemnate a înscris el îndeosebi în *Arheologia medievală*[42] *și demografia istorică*[43].

Vechea cultură românească, *istoriografia* și *istoria învățămîntului românesc* ocupă și ele un loc însemnat în opera științifică a lui Șt. Pascu. Merită amintite în această privință studiile despre umanism și vechea cultură română, despre Papiu-Ilarian, Simion Bărnuțiu, Nicolae Iorga, I. Lupaș, ca și faptul că lui i se datorește cea mai completă monografie de pînă acum consacrată Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca"[44].

Printre *sintezele pe domenii*, realizate sub îndrumarea lui Șt. Pascu se cuvin menționate *Istoria gîndirii și creației științifice și tehnice românești*, vol. I (1982)[45], o premieră în istoriografia noastră și *Istoria învățămîntului din România*, vol. I (1983)[46], care dezvoltă o frumoasă tradiție în tratarea acestei teme. Evoluția instituțiilor de învățămînt și educație este văzută ca parte integrantă a dezvoltării economico-sociale și politico-culturale; este arătată contribuția școlii la dezvoltarea culturii și științei românești, la progresul general al societății, rolul ei în educarea patriotică și internațională a tineretului, pentru apărarea independenței și libertății, a formării conștiinței continuității și unității poporului român pe teritoriul său național; este subliniată ideea că în acest domeniu, ca și în altele, am știut recepta din experiența altor popoare și am împărtășit, la rîndul nostru, popoarelor vecine sau mai îndepărtate din ceea ce noi înșine am realizat.

---

[41] Șt. Pascu, *Relazioni culturali tra la Romania e l'Italia*, în „La Rassegna Italo-Romena" (Roma-Milano), 20 Marzo 1942 și în Extras; Milano, Tip. Combi, 1942, 39 p.; Idem *Relations roumano-slovaques à la dernière décennie du XXe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 3, 1958, p. 385—396; Idem, *Interferențele culturale româno-austriace* în „Memoriile secției de științe istorice", Seria IV, Tomul I, 1975—76, 1978, p. 215—222.

[42] Șt. Pascu, *Cetatea Dăbîca*, în „Acta Musei Napocensis", 5, 1968, p. 153—202 (în colab.).

[43] Șt. Pascu, *Die mittelalterlischen Dorfsiedlungen in Siebenbürgen (bis 1400)* în „Nouvelles Etudes d'Histoire", 2, 1960, p. 135—148; Idem, *Les sources et les recherches démographiques en Roumanie (Période préstatistique)*, în „Les Congrès et Colloques de l'Université de Liège", vol. 33, Liège, l'Université de Liège 1965, p. 283—303; Idem, *Demografie istorică*, în „Populație și Societate. Studii de demografie istorică", vol. I, Cluj, Edit. Dacia, 1972, p. 11—74.

[44] Șt. Pascu, *L'humanisme et la culture roumaine ancienne*, Cluj (f.e.), 1971, 36 p.; Idem, *Însemnătatea activității lui Al. Papiu-Ilarian în lupta politică a românilor*, în „Omagiu lui Alexandru Papiu-Ilarian", Zalău, Comitetul Județean pentru Cultură și Artă, Sălaj, 1969, p. 39—52; Idem, *Viața și activitatea lui Simion Bărnuțiu*, în „Studia Universitatis „Babeș-Bolyai", Series Historia (Cluj), fasc. 1, 1964, p. 7—17; Idem, *Nicolae Iorga, savant și gînditor* în „*Anuarul Institutului de istorie din Cluj*", 9, 1966, p. 43—61; Idem, *Profesorul Ioan Lupaș*, în „Transilvania", 1976, nr. 9, p. 15—16; Idem, *Dezvoltarea Universității din Cluj-Napoca*, în vol. „Activitatea științifică a Universității din Cluj-Napoca 1919—1973", Bibliografie selectivă" (2 vol.), Cluj-Napoca (f. edit.), 1974, p. 5—70.

[45] *Istoria gîndirii și creației științifice și tehnice românești*, vol. I, sub red. acad. Șt. Pascu, București, Edit. Academiei R.S. România, 1982, 391 p.

[46] *Istoria învățămîntului din România*, vol. I, redactor responsabil acad. Șt. Pascu, Edit. București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1983, 462 p. + 52 ilustr.

Importantă este contribuția lui Șt. Pascu și în realizarea unor *sinteze, fie de istorie a Transilvaniei, fie de istorie a întregii țări.* În 1944 el a publicat la Blaj *Istoria Transilvaniei*[47], caldă pledoarie pentru unitatea teritorial-statală a României, în cadrul căreia Transilvania joacă rolul de matcă. Substanțială a fost colaborarea istoricului în realizarea volumelor II și III din tratatul de *Istoria României*[48], a volumului I *Din istoria Transilvaniei*[49], a manualului universitar *Istoria medie a României*[50], a Compendiului *Istoria României*[51], care a cunoscut și o traducere în l. franceză la Editura Horvath de la Paris[52].

Activitatea științifică a lui Șt. Pascu cunoaște și o susținută preocupare în direcția *publicării izvoarelor istorice* și realizarea unor atît de necesare *instrumente de lucru,* fără de care progresul în cercetarea istorică nu este posibil. De la publicarea, în 1944, sub titlul *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*[53] a informațiilor culese din registrele pontificale în timpul șederii la Roma, ca bursier al Universității din Cluj și pînă azi Șt. Pascu a participat la creșterea tezaurului nostru documentar. În colegiul de redacție sau redactor responsabil la marile colecții naționale de izvoare, aflate în curs de publicare, *Documenta Romaniae Historica, Izvoarele răscoalei lui Horea, Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania,* el a contribuit substanțial la ridicarea nivelului acestora, comparabil cu cele mai bune realizări ale genului pe plan internațional.

În privința *instrumentelor de lucru,* care au beneficiat de colaborarea sau îndrumarea lui Șt. Pascu rămîn ca bunuri cîștigate ale istoriografiei noastre *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului,* (vol. II—III), *Bibliografia istorică a României* (1944—1979) (3 vol.) și un prețios *Atlas istoric,* apărut în 1971).

Prezentarea activității lui Șt. Pascu ar fi incompletă dacă n-am aminti și *publicarea de cursuri, manuale universitare și școlare,* numeroasele *articole publicate* de el *în reviste de cultură sau în presă, participarea la emisiuni de radio și televiziune.*

Bogata și atît de felurita activitate a lui Șt. Pascu a atras atenția și prețuirea forurilor științifice naționale și internaționale. În 1960 el a fost ales *membru corespondent al Academiei R.S.România,* iar în 1974 *membru titular.* A fost onorat cu titlurile de *profesor universitar emerit* și *om de știință emerit*; i s-a conferit — ceea ce se întîmplă foarte rar — de două ori *Premiul Academiei* (în 1947 și în 1956) și de două ori *Premiul I al Ministerului Educației și Învățămîntului* (în 1944 și în 1961). A participat ca *raportor la însemnate Congrese și reuniuni internaționale de specialitate*; este membru al mai multor comisii, afiliate la Comitetul inter-

---

47 Șt. Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, Tip. Lumina, 1944, 382 p.

48 *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962; vol. III, Edit. Acad. R.P.R., 1964.

49 *Din istoria Transilvaniei*, vol. 1, Edit. Acad. R.P.R., ediția a 3-a, 1963.

50 *Istoria medie a României*, partea întîi (sec. al X-lea sfîrșitul sec. al XVI-lea), Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1966.

51 *Istoria României, Compendiu*, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1969.

52 *Histoire de la Roumanie des origines à nos jours*, Editions Horvath, 1970, 503 p.

53 Șt. Pascu, *Contribuții documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1944, 78 p.

naţional de ştiinţe istorice şi *preşedinte al Comisiei internaţionale de demografie istorică*; a fost ales *membru străin al Academiei portugheze de ştiinţe.*

Semn al recunoaşterii meritelor sale îl constituie şi faptul că i s-au încredinţat importante funcţii în organizarea activităţii ştiinţifice : *Director al Institutului de istorie şi arheologie al Academiei de ştiinţe sociale şi politice* din 1973, după ce fusese director adjunct între anii 1969—1973, acad. Şt. Pascu este din 1974 *preşedintele secţiei de ştiinţe istorice* şi membru al Prezidiului Academiei R.S. România; conduce Societatea de ştiinţe istorice din România iar din 1980 este şi *preşedintele Comitetului Naţional al istoricilor din România.*

Angajat ca dascăl şi om de ştiinţă în grandiosul proces de transformări pe care-l cunoaşte ţara, acad. Şt. Pascu a fost ales *deputat în Marea Adunare Naţională* în două legislaturi şi i s-au conferit înalte ordine şi medalii ale Republicii Socialiste România

La jubileul împlinirii vîrstei de 70 de ani, acad. Şt. Pascu se află în plenitudinea forţei sale creatoare, concentrînd, totodată, poziţii ştiinţifice care-i asigură conducerea frontului istoricilor români.

Preţuitori ai operei sale, stimulaţi de exemplul activităţii pe care a desfăşurat-o, folosim acest fericit prilej pentru a felicita pe acad. Şt. Pascu şi a-i ura ani mulţi şi rodnici, iar comunitatea istoricilor români să cunoască sub conducerea sa noi realizări, care să-i crească prestigiul.

70e ANNIVERSAIRE DE L'ACADÉMICIEN PROFESSEUR ŞTEFAN PASCU

RÉSUMÉ

L'auteur marque à l'occasion du 70e anniversaire de l'académicien Ştefan Pascu les données importantes de sa vie et son activité en tant que professeur et homme de science. On présente les ouvrages qui imposé l'académicien Ştefan Pascu comme l'un des historiens roumains contemporains les plus représentatifs, dont le nom est bien connu aussi à l'étranger. On souligne que l'aire des préoccupations scientifique de l'academicien Ştefan Pascu bien que concentrée notamment sur l'histoire de la Transilvanie inclut la problématique de base de toute l'historie de la Roumanie, embrassant également des aspects de l'histoire universelle qui ont influé sur les réalités roumaines.

La thématique qu'il aborde, impressionnante par sa diversité, a été renouvelée, autant sur le plan de l'information documentaire que sur celui de l'interprétation, qu'il s'agisse de l'étude de phénomènes socio-économiques, d'institutions, de structures politiques ou d'histoire culturelle, d'archéologie médiévale, de démographie historiques etc.

L'activité scientifique de l'académicien Ştefan Pascu a été couronnée de hauts titres et distinctions qui lui ont été conférés par des institutions académiques et universités du pays et de l'étranger.

D E Z B A T E R I

RĂSCOALE ŞI RĂZBOAIE ŢĂRĂNEŞTI ÎN EUROPA FEUDALĂ (TIPOLOGIE, PROGRAME, FORŢE MOTRICE)

La Institutul de Istorie „N. Iorga" a avut loc dezbaterea teoretico-ideologică cu tema: „Răscoale şi războaie ţărăneşti în Europa feudală (tipologie, programe, forţe motrice)".

Au fost prezentate 3 referate: *Consideraţii privind istoriografia contemporană a răscoalelor şi războaielor ţărăneşti antifeudale* de dr. L. Demény, *Semnificaţii şi caracteristici ale răscoalelor ţărăneşti* de dr. D. Hurezeanu şi *Cîteva probleme generale privind răscoalele ţărăneşti din evul mediu în ţările române* de dr. N. Stoicescu. Pe baza acestor referate la discuţii au participat dr. C. Rezachevici, R. Lungu, E. Lazea, C. Bălan şi M. Manea.

Publicăm în continuare referatele şi intervenţiile susţinute în cadrul dezbaterii.

Ludovic Demény: Înainte de a aborda cîteva aspecte din tematica vastă a problemei supuse dezbaterii, îmi permit să fac cîteva consideraţii de ordin istoriografic.

Preocupările ştiinţifice faţă de răscoalele şi războaiele ţărăneşti din epoca feudală au apărut în istoriografie o dată cu acel curent al gîndirii istorice europene care este cunoscut sub numele de romantism, împrumutat din domeniul criticii literare. Gîndirea istorică romantică a reprezentat, precum se ştie, curentul dominant în istoriografia europeană în perioada cuprinsă între deceniile premergătoare revoluţiilor paşoptiste şi ultima pătrime a secolului al XIX-lea. În această perioadă au apărut primele monografii temeinice consacrate marilor răscoale ţărăneşti din Franţa, Anglia, Italia, Ţările de Jos, Spania şi Germania secolelor XIV–XVI. În ţările Europei centrale, sud-estice şi răsăritene preocuparea s-a prelungit, caracterizînd cercetarea istorică şi la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Faptul s-a datorat structurilor agrare complexe din această zonă a Europei, acuităţii deosebite a problemei agrare şi afirmării ţărănimii ca o forţă revoluţionară, precum şi curentelor din gîndirea social-politică, care căutau soluţiile în rezolvarea problemei ţărăneşti, fără a o lega de rolul istoric al clasei muncitoare. Cu rare excepţii în istoriografia pozitivistă europeană de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea nu s-au publicat noi monografii despre răscoale şi războaie ţărăneşti din epoca feudală. Dar în cadrul desfăşurării largi a publicării izvoarelor au fost depistate şi editate principalele surse privind lupta antifeudală a ţărănimii şi au apărut studii parţiale valoroase.

Gîndirii istorice marxist-leniniste îi revine meritul de a încerca o redefinire a rolului istoric al răscoalelor şi războaielor ţărăneşti, şi în mod firesc centrul acestei preocupări se găsea, în perioada interbelică, în Uniunea Sovietică, unde au apărut, pe lîngă publicaţiile speciale de izvoare, monografii privind războaiele ţărăneşti din Rusia feudală şi din unele ţări ale Europei apusene. Roadele acestei investigaţii s-au impus, totuşi, în perioada următoare celui de al doilea război mondial, cînd au văzut lumina tiparului o serie de monografii fundamentale şi cînd răscoalele şi războaiele ţărăneşti s-au situat în centrul preocupărilor istoriografiei şi din ţările de democraţie populară. În a doua jumătate a deceniului al cincilea a fost reluată dezbaterea despre rolul şi locul răscoalelor şi războaielor ţărăneşti din epoca feudală. În ciuda unor exagerări şi a unei poziţii adesea nihiliste în ce priveşte potenţialul revoluţionar al ţărănimii, dezbaterea a dat un nou impuls cercetărilor referitoare la tema ce ne preocupă în cadrul dialogului actual. Toate acestea, luate la un loc, au avut o anumită înrîurire asupra gîndirii istorice, jucînd un rol hotărîtor în faptul că problematica răscoalelor şi războaielor ţărăneşti s-a impus ca una din temele majore în istoriografie pe plan mondial. Nu putem neglija, desigur, nici rolul pe care l-a jucat şcoala franceză formată în jurul revistei „Annales d'histoire économique et sociale", fondată în anul 1929 de Marc Bloch şi Lucien Febvre, revistă care — după o serie de schimbări survenite pe parcurs — poartă astăzi titlul „Annales, Économies, Sociétés, Civilisations". În ce priveşte tema la care ne referim, punctul de pornire l-a constituit, alături de revista „Annales", clasica sinteză a lui Marc Bloch (*Les caractères originaux de l'histoire rurale française*) apărută în prima ediţie în 1931. Chiar dacă o serie de medievişti francezi de frunte care nu au îmbrăţişat poziţia celor grupaţi în jurul amintitei reviste de pres-

tigiu internațional, și nu au putut ocoli dialogul inițiat, în timp ce „Annales" și unii dintre colaboratorii săi direcți au publicat lucrări de mare interes privind locul și rolul istoric al răscoalelor și războaielor țărănești din Europa epocii feudale. La începutul deceniului al șaselea dezbaterea pe această temă, inițiată de redacțiile revistelor principale de istorie din U.R.S.S. a avut un larg ecou în istoriografia țărilor socialiste și chiar în alte țări europene. În cadrul dialogului despre criza orînduirii feudale în secolele XIV—XVI confruntările de păreri au vizat și mișcările sociale antifeudale. Animatorii dezbaterii au rămas în continuare istoricii marxiști și cei ce au îmbrățișat poziția promovată de revista „Annales". În acest context lupta antifeudală a țărănimii și confruntările sociale din orașe s-au impus printre temele majore ale istoriografiei pe plan mondial. Ele au început să ocupe un loc de frunte la diferite simpozioane, colocvii și sesiuni științifice internaționale, la lucrările congreselor mondiale de științe istorice. Diversitatea mare de păreri și opinii expuse, crea un climat propice pentru dialog și colaborare. În cunoașterea istoriei răscoalelor și războaielor țărănești s-a realizat un salt calitativ. Dacă pînă nu de mult referiri se făceau aproape în mod exclusiv la cîteva dintre marile ridicări antifeudale, în deceniile din urmă s-a apelat și se apelează la date și fapte la un număr mare de răscoale și războaie țărănești din Europa, dar și dincolo de acest continent. S-a îmbogățit informația despre diversitatea fenomenului într-o asemenea măsură, încît specialistul se află astăzi în fața unor dificultăți serioase atunci cînd încearcă să fixeze trăsăturile generale proprii tuturor răscoalelor și războaielor țărănești antifeudale. Ne dăm seama din ce în ce mai mult că tocmai diversitatea și particularitățile specifice sînt elementele care domină și că trăsăturile comune se rezumă la generalități ce ni se pot părea, la prima vedere, banale. Acestea au fost antecedentele care au făcut ca lupta antifeudală a țărănimii, pînă nu de mult o problemă periferică pentru istoriografia apuseană, să devină una dintre preocupările majore ce rețin atenția gîndirii istorice contemporane, ceea ce s-a constatat cu deosebită claritate de la începutul deceniului al optulea încoace. E.V. Gutnova aprecia că această ,,explozie'' de interes față de mișcările sociale și în deosebi față de războaiele țărănești este în parte legată de așa-numita criză a feudalismului din Europa apuseană a secolelor XIV—XV, ce reține și azi interesul istoricilor. Apoi interesul amintit se datorează rolului crescînd al țărilor din lumea a treia, țări în care țărănimea reprezintă partea covîrșitoare a populației ocupînd un loc greu de subapreciat în lupta de eliberare națională, democratică, revoluționară. O serie de sociologi și istorici văd în țărănime o categorie socială pe cale de dispariție, dar pe care o consideră încă activă și soarta căreia va defini viitorul nu prea îndepărtat al lumii contemporane. După părerea exprimată de E.V. Gutnova, interesul amintit se explică de încercarea istoriografiei apusene contemporane de a elabora o viziune proprie despre cauzele, caracterul și locul istoric al mișcărilor țărănești, o viziune în general opusă sau deosebită de cea a istoriografiei marxiste (cf. ,,Srednie Veka", vol. 41 (1977), p. 203). Preocuparea sporită față de istoria și lupta țărănimii în istoriografia apuseană s-a reflectat poate cel mai pregnant în lucrarea colectivă elaborată și publicată sub egida Institutului de studierea muncii de pe lîngă Organizația Internațională a Muncii, lucrare apărută în 1974 la Londra sub titlul *Rural protest. Peasants Movements and Social Change*. Redactorul cărții, la care au colaborat istorici cunoscuți din Anglia, S.U.A., Mexic, Olanda și Elveția, sociologul american H.A. Landsberger este specialist în istoria mișcărilor țărănești din țările Americii Latine din secolele XIX—XX. Landsberger, în studiul său introductiv, propune o schemă interesantă de studiu comparatist al mișcărilor țărănești în general, indiferent de timp și spațiu. Schema reclamă să se țină seamă de următoarele aspecte:

1) Schimbările care au avut loc în societate în perioada premergătoare izbucnirii mișcării cercetate. Cercetătorul trebuie să aibă în vedere atît schimbările de lungă durată și cu un caracter mai profund, cît și cele nemijlocit premergătoare evenimentului; să urmărească modul în care schimbările amintite au afectat mai întîi clasa dominantă și ce înrîurire au avut ele asupra țărănimii pe plan economic și politic; să acorde atenția cuvenită atît factorilor obiectivi, cît și celor subiectivi, adică modificările în psihologia socială și în ideologia țărănimii, chiar dacă ele nu pot fi întotdeauna legate de cauze obiective.

2) Lozincile și ideologia mișcărilor țărănești, adică sfera revendicărilor formulate, de la cele pur economice la cele de un caracter mai cuprinzător. Landsberger subliniază necesitatea de a cerceta profunzimea, altfel spus, caracterul revoluționar al revendicărilor, precum și în ce măsură se limitau ele la aspecte locale, ori, din contră, dobîndeau un conținut mai general și mai cuprinzător.

3) Mijloacele și metodele de luptă ale răsculaților, aria de răspîndire, caracterul acțiunilor (economice, politice etc.), radicalismul lor, mijloacele legale, ilegale și cele de forță; schimbările survenite în metodele și mijloacele folosite de țărani pe parcursul desfășurării mișcării.

4) Baza de masă a răscoalei, dominarea uneia sau a alteia dintre păturile țărănești.

5) Condițiile care au favorizat sau înlesnit organizarea răscoalei și mai ales psihologia socială a țărănimii în perioada premergătoare mișcării, formele de manifestare ale conștiinței țărănești etc.

6) Aliații țărănimii, rolul lor pozitiv sau negativ în desfășurarea evenimentelor.

7) Condițiile care au înlesnit succesul sau, din contra, înfrîngerea răscoalei. În acest cadru Landsberger subliniază necesitatea de a fi studiate rădăcinile istorice și natura stărilor care au dat naștere mișcării, împrejurările favorabile și momentele care au determinat succesul sau eșecul ei, problema aliaților și în deosebi cea a adversarilor.

Schema, deși are un pronunțat caracter sociologic și într-un fel nu ține seamă de cronologia istorică, oferă, fără îndoială, un cadru adecvat de cercetare comparatistă. Dar aplicarea ei mecanică și fără a ține seama de coordonatele definitorii de timp și spațiu, ascunde riscul unei viziuni formale despre fenomenul complex al răscoalelor și războaielor țărănești, căci ne îndeamnă la compararea unor fenomene ce nu sînt comparabile. O comparație corectă presupune, în cazul de față, analiza comparatistă între răscoale și războaie țărănești desfășurate în condițiile unor societăți identice sau asemănătoare ca structură economică și socială. De aceea, credem, că nu pot oferi puncte temeinice de sprijin comparațiile dintre mișcările țărănești din feudalismul timpuriu și cele din perioada feudalismului dezvoltat sau aflat în faza descompunerii, cu atît mai puțin cu răscoale din perioada capitalistă. O asemenea comparație are o rațiune doar în măsura în care urmărește stabilirea particularităților de la o epocă la alta, de la un continent la altul, de la o regiune la alta, cînd structurile socio-economice prezintă deosebiri esențiale. Altfel, va fi imposibil de înțeles locul și rolul mișcărilor țărănești izbucnite fiecare în condiții istorice concrete definite de spațiu și timp. Constatarea este valabilă cu atît mai mult cu privire la răscoalele din epoca feudală, dominată de particularisme. Vom încerca să ilustrăm afirmația noastră cu exemple. Se știe că una din revendicările majore ale răscoalelor și războaielor țărănești antifeudale este cea formulată prin noțiunea de *libertas*, libertate. Numai că în funcție de spațiu și timp noțiunea capătă valențe noi sau are ea însăși un conținut deosebit nu numai în mentalitatea colectivă a celor angajați în luptă pentru dobîndirea libertății țărănești, ci și sub aspectul ei obiectiv istoric. Revendicarea libertății în cadrul răscoalelor din perioada feudalismului timpuriu și chiar în condițiile generalizării unor forme mai aspre de dependență personală (legarea de glie — de exemplu) semnifică pentru țărani o revenire la stări anterioare, la o stare care rămăsese în conștiința colectivă ca fiind cea a libertății. Invocăm aici exemplul răscoalelor țărănești din Europa apuseană a secolelor IX—XIII, sau al acelora din veacul al XV-lea, din zona centrală și răsăriteană a vechiului continent. Revendicările formulate de răsculați nu lasă în acest sens nici o îndoială. Citim textul înțelegerii dintre țărani și nobili, încheiate la 6 iulie 1437. Reprezentanții răsculaților români și maghiari denunțau că țăranii din Transilvania ,,au fost aduși în stare de grea robie de către domnii lor de pămînt, ca și cum ar fi niște sclavi cumpărați. Căci atunci cînd voiau să se mute de pe posesiunile unora în alte locuri, spre a trăi acolo, ci nu erau lăsați nici decum să plece, și erau lipsiți de toate drepturile libertăților lor, asupriți la culme și greu împovărați cu poveri pe care nu le puteau duce". Dorind să scape de toate acestea și ,,*pentru a redobîndi și recăpăta vechile libertăți date și hărăzite de către sfinții regi tuturor locuitorilor acestui regat al Ungariei* și pentru a lepăda și îndepărta apăsarea poverilor de nerăbdat, sfătuindu-se între ei cu luare aminte, s-au adunat pe dealul vecin Bobîlna". Răsculații erau convinși că libertățile țărănești erau cuprinse în privilegiul ,,sfîntului rege Ștefan" și au hotărît să trimeată pe solii lor la curtea regală pentru a obține o copie după actul regal. În cazul în care solii ,,vor putea obține și aduce de la maiestatea sa regală privilegiul sfîntului Ștefan sau dispozițiile sale (redate) sub sigiliul maiestății regești sau a domnului palatin, ori a comitelui curții maiestății regești, sau a vreunui capitlu, atunci (părțile contractante) să fie datoare și ținute să rămînă pe veci la libertățile date de însuși sfîntul rege". În termenii formulați de amintita înțelegere se cerea revenirea la stările ce ar fi fost — după convingerea răsculaților — proprii pentru începutul secolului al XI-lea. Numai că este greu de admis ca tradiția țărănească să fi reflectat exact conținutul noțiunii de libertate cu peste patru secole dinaintea ridicării lor de la 1437. În fapt răsculații înțelegeau prin această noțiune o stare în care țăranii își păstrau dreptul de strămutare liberă și tot ceea ce decurgea din acest drept pe planul obligațiilor țărănești fixate în textul înțelegerii. În acest context, ca de altfel în toate răscoalele țărănești din perioada feudalismului timpuriu apusean, noțiunea de libertate se confunda, în mentalitatea colectivă a celor ridicați la lupta antifeudală, cu o stare ce era proprie perioadei premergătoare instaurării rînduielilor feudale, anterioare dependenței țărănești în condițiile în care păturile oamenilor liberi au fost aservite.

Cu totul altă semnificație a căpătat noțiunea de libertate în contextul marilor răscoale și războaie țărănești din perioada feudalismului apusean dezvoltat, în mentalitatea și programele ridicărilor țărănimii din Țările de Jos, din Franța și Anglia secolului al XIV-lea. Pentru țăranii englezi răsculați — conform petiției înaintate regelui Richard al II-lea la Mile End — libertatea însemna eliberarea tuturor locuitorilor regatului de orice formă a dependenței personale și servajului, astfel încît să nu mai existe nici un vilan (*„omnes, per totum Regnum Angliae, ab omni bondagio et jugo servitutis liberos faceret et quietos, ita quod de cetero nullus foret nativus”*). Pămîntul pe care țăranul îl deținea pînă atunci ca vilan pentru slujbe (*„in bondagio vel servitio teneatur”*) îl va avea de acum înainte în mod exclusiv pentru bani, plătind pentru un acru nu mai mult de 4 peace. Locuitorii regatului de stare comună sau de altă condiție (*communes et alios*) erau eliberați de orice formă a dependenței personale și de servituții (*„ab omni bondagio et servitio exuimus et quietos fecimus”*). Conținutul libertății dobîndite, prin actul regal, poate fi reconstituit pe baza unor acte emanate de stăpînii de pînă atunci ai țăranilor. Astfel, mănăstirea din St. Albans elibera un act localităților Barnet și South Mims prin care confirma toate libertățile și obiceiurile libere (*„omnes libertates et consuetudines suas liberas”*) ale locuitorilor pînă atunci țărani dependenți (vilani), act prin care ei au devenit stăpîni liberi ai pămînturilor pe care le dețineau, liberi și de prestații feudale, plătind anual o anumită sumă mănăstirii ca arendă. Țăranii obținuseră dreptul de a vinde și înstrăina acest pămînturi fără nici o îngrădire din partea abației. Noțiunea de libertate însemna în mod obiectiv, în aceste împrejurări, lichidarea orînduirii și a exploatării feudale. Ideea de lichidare a orînduirii feudale este exprimată și mai răspicat în conținutul noțiunii de libertate din timpul răscoalelor și războaielor țărănești ale perioadei de descompunere a feudalismului. Termenii de *volnost* și *svoboda* în exprimarea manifestului dat de Emilian Pugaciov la 31 iulie 1774 cuprindeau promisiunea pentru țărani a unei stări identice cu cea a cazacilor liberi de la care „nu se va pretinde recruți, capitații și alte obligații în bani”, și care „vor poseda pămînturi, păduri, fînețe, ape de pescuit și puțuri de sare, fără ca să le cumpere și fără să presteze pentru ele obligații în natură și muncă”. Se promite „eliberarea de toate servituțiile și angaralele și de judecata nobililor înrăiți”. Nobilii ca niște „dușmani ai puterii noastre, și tulburători ai imperiului, și jefuitori ai țăranilor, să fie prinși, omorîți și spînzurați și să se procedeze cu ei la fel cum ei...au procedat cu voi țăranii”.

Ceea ce semnificau noțiunile de *volnost* și *svoboda* pentru răsculații conduși de Emilian Pugaciov, erau exprimate de răsculații lui Horea în ultimatumul din 11 noiembrie 1784. Acest program preconiza libertatea țărănească în următorii termeni :

„...Nobilime să nu mai fie...
Nobilii posesori să părăsească pentru totdeauna moșiile nobiliare
Și ei să plătească dare ca și poporul de rînd
Pămînturile nobiliare să se împartă între poporul de rînd...”

Și această schițare a evoluției noțiunii de libertate dovedește schimbările calitative în programele răscoalelor și războaielor țărănești de la revendicarea la dreptul de strămutare și limitarea obligațiilor feudale la ideea de egalitate socială, la instaurarea acestei egalități prin lichidarea nobilimii și a marii proprietăți feudale. Pe linia conceptelor formulate de R. Mousnier (în *Fureur paysannes*; *les paysans dans les révoltes du XVII siècle* — 1967; *Les hiérarchies sociales de 1450 à nous jours* — 1969), conform cu care stratificarea socială în societățile „preindustriale” era atît de pronunțată încît de o luptă de clasă a țărănimii nu se poate vorbi, s-a format în istoriografia franceză un curent întreg, reprezentat poate cel mai fidel de G. Fourquin (*Les soulevements populaires au Moyen Âge* — 1972). Fourquin împarte răscoalele țărănești antifeudale în trei tipuri : *mișcări „mesianice”* (mișcările flagelanilor, ale husiților taboriți, războiul țăranilor englezi din 1381 etc.) și *mișcări legate de „mobilitatea socială”* (mișcări în care păturile înstărite ale țărănimii luptă pentru o poziție mai bună în ierarhia socială) și, în sfîrșit, *răscoale de conjunctură*, pe care autorul le clasează drept reacționare, pentru motivul că în ele țăranii ar fi luptat, chipurile, pentru reîntoarcere la trecut. Aici Fourquin nu ține seamă de deosebirea care exista între forma pe care au îmbrăcat-o revendicările țărănești, formă în care reîntoarcerea la trecut era într-adevăr prezentă și conținutul obiectiv istoric al celor preconizate de răsculați. Acest curent de gîndire istorică reînnoiește, de fapt, o serie de teze ale istoriografiei germane interbelice, mai ales în ce privește rolul hotărîtor al elitei țărănești în răscoalele și războaiele antifeudale.

Cu oarecari nuanțări, R. Fossier (*Histoire sociale de l'Occident médiéval* — 1970), dezvoltă ideile lui R. Mousnier, dar tipologia răscoalelor oferită de el, este și mai discutabilă și mai imprecisă. La timpul său, a reținut atenția medieviștilor în chip deosebit, lucrarea publicată de M. Mollat și Ph. Wolf (*Ongles blues, jacques et chiompi. Les révolutions populaires en*

Europe aux XIV et XV siècles — 1970). Din studiul comparatist al „revoluțiilor populare" (noțiune comună pentru răscoale și războaie țărănești și pentru mișcările orășenești, folosită de autori) Mollat și Wolf oferă unele concluzii demne de luat în seamă mai ales cu privire la : 1) aria geografică și „punctele fierbinți" ale mișcărilor ; 2) principalele cauze ale izbucnirii lor ; 3) caracterul lor și scopurile urmărite ; 4) influența pe care a avut-o asupra lor politica fiscală a statului ; 5) raporturile cu biserica și cu diferitele mișcări eretice ; 6) conducătorii și formele de organizare ; 7) poziția diferitelor pături sociale față de mișcările țărănimii ; 8) rezultatele obținute. Vorbind de istoriografia franceză privitoare la răscoalele și războaiele țărănești nu poate fi deloc ocolită poziția istoricilor grupați în jurul revistei „Annales", poziția lui J. Le Goff, G. Duby, J. Duby și în deosebi a lui E. Le Roy Ladurie. Dintre istoricii englezi, mai ales R. Hilton și E. Hobsbaum, au continuat să fie animatorii dezbaterii problemelor legate de răscoalele și războaiele țărănești. Hilton a publicat două lucrări de sinteză interesante (*Bond Men Made Free* — 1973 și *The English Peasantry in the Latter Middle Age* — 1975), pe cînd Hobsbaum a publicat, în cartea redactată de Landsberger, un studiu interesant despre fenomenul haiduciei. În dezbaterea problemelor teoretice un ecou internațional larg au avut în deceniul trecut o serie de lucrări colective, publicate de specialiștii din U.R.S.S. și alte țări socialiste. Dintre acestea reținem în special următoarele : *Krestianskie voinî v Rossii XVII—XVIII vekov. Problemî, poiski, reșenia* (Moscova, 1974), *Der Bauer im Klassenkampf. Studien zur Geschichte des deutschen Bauernkrieges und der bäuerlichen Klassenkämpfe im Spätfeudalismus* (G. Heitz, A. Laube, M. Stemeitz și G. Volger, Berlin, 1975), *Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen in 16 und 17. Jahrhundert* (sub red. G. Heckenast, Budapest, 1977); *Klassenkampf und revolutionäre Bewegung in der Geschichte Russlands* (red. V. I. Buganov, V. T. Pașuto, P. Hoffmann și G. Voigt, Berlin, 1977).

La ultimul congres internațional de științe istorice Gerhard Heitz și Günter Volger au încercat să sintetizeze problematica preocupărilor și dezbaterilor din ultimele două decenii referitoare la mișcările țărănești din Europa secolelor XVI—XVIII. Atenția autorilor este concentrată asupra a trei probleme : definirea scopului mișcărilor țărănești în condițiile trecerii de la feudalism la capitalism ; dimensiunile teritoriale (local, regional, național) ale mișcărilor și definirea, circumscrierea noțiunilor de mișcare, revoltă, răscoală și război țărănesc. Cît ne privește, credem că sînt încă insuficient dezbătute și rezolvate următoarele probleme de bază privitoare la războaiele și răscoalele țărănești :

1) Raportul dintre spontaneitate, organizare și conștiință revoluționară în contextul războaielor și răscoalelor țărănești antifeudale. În lectura chiar și a lucrărilor mai noi, mai persistă o bună doză de exagerare în ce privește caracterul spontan al răscoalelor și neglijarea formelor de organizare țărănească, a elementului conștient, în general.

2) Formarea și evoluția mentalității colective a țărănimii în perioada premergătoare și în timpul mișcărilor țărănești antifeudale. Lozincile cu care se opera și conținutul lor social-istoric raportul dintre formă și conținut, dintre subiectiv și obiectiv în aprecierea rolului istoric al răscoalelor și războaielor țărănești antifeudale.

3) Rolul diferitelor pături țărănești și în special al țărănimii libere cu rosturi militare în organizarea militară a răscoalelor, în conducerea lor etc. Acest lucru se pune cu deosebită acuitate pentru răscoalele și războaiele țărănești din centrul, sud-estul și răsăritul Europei din secolele XVI—XVIII.

4) Organizarea oștilor răsculate, problema cancelariilor care funcționau pe lîngă principalii conducători, emiterea de acte, forma și conținutul lor, redactarea principalelor petiții și programe etc.

5) Intelectualitatea și mișcările țărănești antifeudale. Din care anume mediu se recrutau intelectualii care au îmbrățișat cauza mișcării antifeudale a țărănimii.

6) Statul, centralizarea și fiscalitatea în raport cu mișcările țărănești.

7) Raportul dintre dezvoltarea producției de mărfuri, evoluția curbei de exploatare a țărănimi și mișcările țărănești antifeudale.

8) Necesitatea definirii și delimitării noțiunilor de bază legate de organizarea și ideologia răscoalelor și războaielor țărănești în contextul evoluției istorice.

9) Raportul dintre conducători și masa țărănimii răsculate, mecanismul acestui raport și treptele lui, modul de alegere sau desemnare a conducătorilor la diferite trepte de organizare, mentalitatea la diferitele nivele etc.

10) Zonele, țările și regiunile unde existau permanente focare de mișcări, delimitarea acestor zone și încercarea de a stabili cauzele obiective și subiective care au concurat la crearea lor.

11) Problema raportului dintre elementele social și național în răscoalele din epoca de trecere de la feudalism la capitalism. Raporturile interetnice în zonele cu populații mixte în cadrul mișcărilor antifeudale. Raportul dintre conștiința de neam și cea socială în mentalitatea

colectivă a țărănimii răsculate și altele. M-am referit în special la răscoalele și războaiele țărănești din epoca feudală așa cum apar ele în lucrările de sinteză, în istoriografia contemporană, mai ales europeană. În problematica pe care am anunțat-o nu am reținut, desigur, problema de bază și anume aceea a finalității, a rezultatelor răscoalelor și războaielor țărănești. Ea și așa se găsește în centrul dialogului, constituind principalul criteriu al pozițiilor adoptate de diferiți istorici și de diferite curente din gîndirea istorică față de mișcările țărănești în general. Istoriografia română a obținut și ea rezultate de prestigiu în cercetarea unor momente de vîrf din cadrul mișcărilor țărănești antifeudale, în special în studiul răscoalei lui Horea, a răscoalei de la Bobîlna, a celei din Țara Românească și Moldova de la 1655 și al altora. Materialul acumulat permite să se treacă la sinteză, la o sinteză care să cuprindă o prezentare a răscoalelor și războaielor țărănești în evoluția lor ascendentă și în contextul lor european.

Damian Hurezeanu: Natura ocupațiilor și felul de viață au smuls parcă pe țăran din istorie proiectîndu-l în eternitate. Despre țăran s-a vorbit, nu o dată, nu numai ca de un membru al colectivității, ca de o parte componentă a societății, ci ca de un element primordial și fundamental, temelie și chiag al acestora. Iar lucrul cîmpului a personificat ideea de activitate omenească în genere, izvorul și condiția de existență a oamenilor. Mai mult decît un anume domeniu economic, „res rustica" întrunea trăsături de arhetip ale împlinirii vieții umane, iar proprietatea asupra pămîntului de prototip al ideii de proprietate. Nu era legătura omului cu un lucru oarecare, perisabil, mobil și efemer, cu ceva făurit de mîna lui și supus degradării. Era împlîntarea lui în durată și veșnicie, luarea în posesie a unei părți din natură, statornicirea lui pe un colț de pămînt. Iar munca însemna realizarea osmozei dintre om și natură. Avea și are ceva de ritual, de logodnă a umanului cu firea, de întrepătrundere a ritmurilor naturale și umane. Omul încarcă munca și îndeletnicirile sale cu simboluri, populează natura cu semne, caută să se pătrundă de mesajele ei pe care le transfigurează în acord cu felul său de a simți și de a percepe.

S-a spus nu o dată că țăranul nu are sentimentul naturii (existența acestui sentiment fiind un act de reflexie a cuiva din exterior asupra naturii); țăranul este natura însăși, explozia ei în om. Observația este adevărată dacă prin aceasta înțelegem că *ne-țăranul* care vrea să învețe ce e trăirea naturii și sentimentul ei, poate să facă aceasta numai de la țăran. Știm că Marx și Engels, citadini prin excelență și adepți ai civilizației urbane, au vorbit de „idiotismul vieții de la țară", de mărginirea orizontului țărănimii. Dintr-un anume unghi remarcile lor sînt, desigur, justificate, în sensul că țăranii sînt ținuți departe de valorile civilizației, în condițiile lumii capitaliste, și că aceste condiții măresc ruptura între sat și oraș, între lumea citadină și cea rurală. Este drept, constatarea lor avea loc într-o anume fază a evoluției societății capitaliste. Astăzi, de pildă, în societățile capitaliste industrializate există, probabil, canale de comunicare mai numeroase între sat și oraș, decît în vremea lui Marx și Engels, mulțumită intensificării raporturilor economice, extinderii sferei de pătrundere a elementelor de cultură și civilizație, creșterii mobilității sociale. Dar remarca lui Marx și Engels surprindea numai o față a lucrurilor, aceea care se raportează la faptele de civilizație modernă și la raporturile socio-economice*. Rămînea ascunsă cealaltă față prin care își vorbesc omul și natura, care îi rafinează sensibilitatea, îi ascute inteligența, îi dezvoltă spiritul de observație, îi permite să se pătrundă de mărcția firii și face din țăran un creator de nestemate valori culturale, înzestrîndu-l cu harul simțirii artistice, cu o lărgime uimitoare a diapazonului emoțional și cu o înțelepciune a vieții care prețuiește cît mai multe filosofii. Vocația țăranului a fost una pașnică, creatoare. L-a chemat ogorul din timpuri imemoriale. A arat, a semănat, și-a văzut de vite în ritmurile anotimpurilor și în succesiunea lor continuă. A privit viața ca pe un dar și ca pe o datorie căreia trebuie să i se supună

---

* Cît de mult se poate exagera și unilateraliza problema ne-o dovedește cartea lui Eugen Weber, *Peasant into Frenchmen. The modernization of rural France 1870—1914*, Stanford, California, Stanford University Press, 1976. Aș spune o carte stranie și deconcertantă, care vede țăranul francez de la jumătatea secolului trecut numai prin prisma izolării, localismului, înrădăcinării în tradiționalism și superstiție, prudent, suspicios și aspru, mărginit fatalmente de un orizont îngust, atent la orice pas care-i prescrie integrarea în circuitele mai largi ale vieții naționale.

Nu se poate contesta că există manifestări care îngăduie asemenea observații, mai ales cînd observațiile provin de la reprezentanții autorităților sau de la oamenii de cultură aflați în contacte aproximative cu țăranii. Dar trebuie înțeles că țăranul trăiește altfel destinele patriei — decît omul politic supus imperativelor cotidianului —, că știe să extragă esențe și să intuiască în chip uimitor condiția țării sale — în perspectiva unor durate largi, — că modul lui de a participa la viața colectivității nu poate fi ca al omului politic profesionalizat.

şi să şi-o împlinească; chiar moartea nu l-a tulburat pînă la disperare; a căutat să-şi făurească o pavăză a resemnării senine în faţa inexorabilului. Hărăzit parcă pentru a semnifica veşnicia, ţăranul a fost ferecat mult vreme, prea multă poate, în chingile aspre ale opresiunii şi exploatării. Aflaţi pînă nu de mult la temelia societăţii, formînd marea masă a populaţiei, lucrătorii ogoarelor, producătorii direcţi din economia rurală au suportat cei dintîi povara muncii pentru alţii în societăţile clădite pe contradicţii şi antagonisme. Este drept, ţăranul ca o categorie socială deplin individualizată, ţăranul cu trăsăturile şi caracteristicile pe care sîntem obişnuiţi să i le asociem, se constituie şi se dezvoltă în feudalism, în acel ev mediu în care satul domină asupra oraşului, în care lumea rurală e atît de neted şi clar scindată.

Şi cînd nu mai puteau răbda, cînd povara exploatării şi silniciilor, nedreptăţilor şi abuzurilor devenea de nesuportat, ţăranii porneau în iureşul unor răscoale care zguduiau lumea feudală. Cînd şi cînd flăcările răscoalelor aduceau la lumină structuri organice şi stări de lucruri peste care cei mai mulţi din vîrful piramidei sociale erau obişnuiţi să treacă cu vederea, relevau taina însăşi a mecanismului lumii feudale şi a marilor sale probleme sociale. Despre răscoalele ţărăneşti s-a scris relativ mult în istoriografie; chestiunea este însă nu cît de mult, ci cît de concludent. Există, desigur, lucrări de vîrf — printre care trebuie să enumerăm opera fundamentală a lui David Prodan, *Răscoala lui Horea*; există însă destule şi de circumstanţă. În general, impresia noastră este că încă nu s-a făcut joncţiunea între tendinţa de a supraaprecia rolul şi finalitatea răscoalelor în istorie şi tendinţa de a minimaliza acest rol, de a trece pe lîngă el prin piruete de efect, dar fără convingerea importanţei lui efective. S-a discutat, desigur, şi despre specificul şi caracteristicile luptei ţărănimii, despre ceea ce are propriu şi distinct aceasta. Nu întotdeuna s-a pornit de la datele ei intrinsece, ci s-a recurs mai ales la raportarea fenomenului la alte tipuri de mişcări — revoluţia burgheză sau acţiunea revoluţionară a clasei muncitoare. În acest fel a procedat şi istoriografia marxistă care are, fără îndoială, cele mai mari merite în studierea răscoalelor ţărăneşti. Mai întîi, de ce *răscoale* (sau războaie) ţărăneşti? Fiindcă aceasta e forma pe care o îmbracă în mod necesar lupta ţărănimii, modul ei de manifestare. Atîta timp cît ne menţinem în limitele unor categorii sociologice cristalizate în ştiinţă, inclusiv în teoria materialismului istoric, trebuie să admitem că răscoala e modul propriu al ţărănimii de a crea o acţiune revoluţionară. A vorbi despre o revoluţie ţărănească — în sensul în care vorbim de revoluţie burgheză, sau revoluţie proletară, este o contradicţie în termeni. E drept că ideea de răscoală are în limbajul comun o conotaţie reducţionistă, evocînd o mişcare limitată, de proporţii şi semnificaţii nu prea mari. Ea se învecinează cu ideea de revoltă — e dealtfel termenul francez pentru răscoală — de răzmeriţă a ţărănimii. În realitate, răscoalele pot să atingă proporţiile unor acţiuni revoluţionare impunătoare, sau chiar dimensiuni uriaşe, aşa cum a fost marea răscoală din 1907 a ţăranilor români. Ştim foarte bine că răscoala este de obicei un fenomen complex, străbătut de curente şi tendinţe diverse, departe de a fi redus doar la prezenţa şi acţiunea exclusivă a ţărănimii. În consideraţiile de mai jos ne vom referi doar la ceea ce este propriu zis ţărănesc într-o ,,răscoală ţărănească", la ceea ce reprezintă nucleul esenţial al unei asemenea mişcări, sîmburele ei elementar. Fizionomia răscoalelor ţărăneşti se poate explica numai ţinînd seama de condiţiile de existenţă ale ţărănimii, de viaţa ei materială şi spirituală. Totul se întipăreşte atît de puternic pe răscoale, sigiliul conidiţiilor de viaţă e atît de evident încît numai cunoscînd bine pe primele putem să descifrăm răscoalele în motivaţiile lor îndepărtate şi imediate, în formele de manifestare, în sensurile lor adînci sau apropiate. Aspectul cel mai viu pe care-l relevă orice răscoală ţărănească este localismul şi dispersarea acţiunii revoluţionare, caracterul spontan al mişcării. La baza fenomenului stă însăşi condiţia de viaţă materială, specificul ţăranului ca factor productiv şi caracteristica economiei feudale. Supus stăpînului de moşie sau liber de obligaţii şi posesor deplin al unei bucăţi de pămînt, ţăranul rămîne un producător individual şi izolat prin felul în care se articulează forţa de muncă cu mijloacele de producţie, prin structura gospodăriei, prin natura legăturilor cu organismul social-economic de ansamblu. Orizontul său economic, natura obiectivelor sale ca producător, sînt determinate de aceste condiţii. Producţia ţărănească nu unifică, ci izolează, nu creează interconexiuni funcţionale, nu determină fluxuri ale organismului de ansamblu, ci imprimă economiei ţărăneşti caracter atomar, dispersat, de sumă aritmetică a unor unităţi similare, aflate una lîngă alta, dar nu structurate într-un ansamblu unitar.

Pe planul luptei de clasă acest fapt fundamental se traduce prin dificultatea de a imprima răscoalei caracter de totalitate organică, de şuvoi unic, reunind toate piraiele acţiunilor ţărăneşti. Chiar cînd răscoalele ating nivelul războiului ţărănesc şi sînt dominate de un nucleu conducător şi organizator, capabil să iniţieze un plan de acţiune şi să polarizeze mişcările, lupta ţărănimii poartă în sine elementele potenţiale ale fărămiţării şi destrămării. În cuprinsul ei apar aproape inevitabil tendinţe centrifuge, curente dispersatorii. Din altă

perspectivă, aceea a mentalității, a uniformității condițiilor de viață, a sufletului colectiv al satului, țărănimea e stăpînită de spirit gregar. Aceleași frămîntări, aceleași năzuințe, aceleași gînduri și elanuri, același mod de a înțelege lumea, de a-și defini nevoile, de a privi viața, făuresc aceleași reacții, același chip de a acționa. Felul țăranului de a se inscrie în realitate, de a reacționa ca individ social și sub aspectul trăirii personale, de a înțelege viața, e modelat de ritmurile uniforme ale unei existențe milenare, de mesajele transmise și perpetuate din generație în generație, implîntate într-o experiență care acționează asupra generațiilor aproape cu putere de ritual. „A fi în rîndul lumii", „a face ce face toată lumea" — vorbesc de satul pînă mai aproape de zilele noastre — este pentru țăranul individ un fel de poruncă și de datorie. Din multiplicarea existențelor și din uniformitatea structurilor sufletești și spirituale rezultă atmosfera de comuniune unificatoare, liantul care coagulează colectivitatea, îi prescrie reacțiile, îi dă însușiri de corp indistinct, de totalitatea compactă. (Aceste trăsături sînt admirabil puse în valoare în celebrele romane *Țăranii* al scriitorului polonez Reymont și *Răscoala*, al lui Liviu Rebreanu, primul înfățișînd o secvență obișnuită din viața satului polonez, al doilea în vreme de răscoală). Trăsăturile menționate mai sus se traduc în timpul răscoalei prin tentativa ridicării compacte și explozive a întregii comunități prin tendința de generalizare a fenomenului. Același fior străbate sufletul țărănimii, același gînd o stăpînește. Din uniformitatea condițiilor ei față de stăpînii de moșii, de cei care o exploatează în genere, decurge nevoia resimțită pe plan subiectiv de a se include în iureșul pornit împotriva lor, de a participa la lupta comună. Faptele răscoalei din 1907 și documentele acesteia relevă pornirea țăranilor de a fi părtași la acțiune, de a se include în fluxul mișcării, parcă sub semnul unei porunci. La anchetele judiciare de după răscoală, la întrebarea: „Cine a participat la răscoală?" întîlnim răspunsul invariabil: „Tot satul". E aci nu numai dorința de a se ascunde înapoia anonimatului, e însăși natura anonimă a evenimentului, cufundarea individului în mulțime, așa cum scrie David Prodan în *Răscoala lui Horea*, anume că Horea însuși e „eroul cufundat în mulțime", simbol și prototip al acesteia, conducătorul devenit mit tocmai pentru că nu se afla deasupra masei, ci se pierduse în ea, se confundase cu masa. În participarea la răscoală se exprimă solidaritatea de corp, dobîndită și asumată nu pe cale reflexivă, ci realizată instinctiv, prin natura însăși a colectivității. Să mai adăugăm la aceasta sentimentul că numai astfel se justifică și participarea la foloasele care ar decurge de pe urma unei eventuale victorii a răscoalei. Participarea include, deci, și o justificare de ordin moral: nu se cuvine participarea la rezultate, evitînd să te implici în acțiune. Sub raportul reacției participative desfășurarea oricărei răscoale învederează, așadar, o dublă tendință. Iată cum a formulat-o profesorul B. Porșnev: „Oricărei răscoale țărănești îi era proprie o adîncă contradicție internă. Pe de o parte, ea era prin natura ei o mișcare de mase. Mai mult decît atîta, logica internă cerea extinderea ei continuă, pe măsura succeselor pe care le înregistra. Pe de altă parte, la baza ei se afla doar apărarea de către țăran a gospodăriei proprii. Această contradicție se exprima în nehotărîrea țăranului de a pleca departe de gospodăria sa, în năzuința spontană de a limita arena de luptă la un raion nu prea mare, de a o localiza. Frămîntarea locală, dispersarea reprezintă, de aceea, o trăsătură caracteristică a răscoalelor țărănești. Dar e caracteristică și o altă trăsătură: năzuința părții celei mai active, a căpeteniilor, de a depăși prin orice mijloace acest localism, de a atrage la răscoală noi participanți, de a extinde lupta în noi zone"[1]. Pe cît de mult sînt comprimate nevoile și suferința, apăsarea și răbdarea, pe atît de năvalnic izbucnește flacăra mîniei, odată pornită răscoala. Spontaneitatea este semnul distinctiv al răscoalei ca tip de luptă revoluționară.

În literatură s-au purtat discuții intense în legătură cu acest aspect. Într-un articol publicat în 1965, Robert Mandrou socotește, de pildă, că răscoalele țărănești nu se integrează strict în ceea ce am numi luptă de clasă, întrucît ultima presupune o conștiință de clasă adecvată, or mișcărilor țărănești le lipsește acest atribut[2].

Față de asemenea înțelegere a ideii luptei de clasă au fost aduse obiecții de mai mulți istorici polonezi, pe care le considerăm pertinente. Ar fi, în adevăr, pedant și în dezacord cu cerințele simțului istoric să se nege atributele luptei de clasă unor ample acțiuni țărănești cu caracter colectiv și solidar. Prin chiar dimensiunea fenomenului, prin caracterul colectiv și solidar al acțiunii „sîntem în drept să presupunem — scria Antoni Maczak într-un articol — că participanții pot să fie animați de o anumită conștiință a existenței unor interese opuse" (de clasă)[3]. Indiferent de maniera în care s-a privit, în cadrul răscoalelor țărănești, raportul spon-

---

[1] B. F. Porșnev, *Feodalizm i narodnîie massî*, Edit. „Nauka", Moscova, 1964, p. 289.

[2] R. Mandrou, *Classes et luttes de classes en France au début du XVIIe siècle*, Paris, 1965.

[3] Antoni Maczak, *La paysannerie et les luttes de classes*, în „Acta Poloniae Historica", 16, 1967, p. 146.

taneitate-conştiinţă de clasă, aproape toţi autorii au fost înclinaţi să considere spontaneitatea în chip negativ, ca pe o limită obiectivă a luptei ţărănimii. Spontaneitatea însemna pornire dezordonată, lipsă de coerenţă, predominarea stihiei asupra ordinei, a izbucnirilor pasionale asupra spiritului constructiv, raţional. În ultima vreme cercetătorii şi-au pus întrebarea: e suficient să se analizeze şi să se aprecieze acest aspect, intrinsec mişcărilor ţărăneşti, numai în raport cu fenomenele luptei revoluţionare ce apar la alt nivel al istoriei: conştiinţă de clasă matură şi forme organizate de luptă, reflex al conştiinţei materializate politic în partide burgheze sau muncitoreşti? Dincolo de acest raport, în ce termeni se află spontaneitatea cu dezvoltarea însăşi a mişcării ţărăneşti, cu fenomenul ca atare al luptei ţărănimii? La această chestiune cercetătoarea Z.K. Ianel subliniază că spontaneitatea este forma de trecere a nemulţumirii sociale în acţiune socială[4]. Stihia este însoţitorul inevitabil al mişcărilor ţărăneşti de masă pe toată întinderea şi durata acestora. Rolul ei nu este însă identic în toate fazele mişcărilor. În perioada de ascensiune a valului revoluţionar spontaneitatea joacă rol detonator şi stimulator al răscoalelor. Ea aprinde şi înflăcărează acţiunea, este însăşi izvorul ei de creştere. Spontaneitatea este semnul pătrunderii în mase a mişcării, al împlîntări rădăcinilor sale în adîncurile straturilor societăţii, a disponibilului de energie revoluţionară a unei răscoale[5]. Pe valul acestei descărcări vijelioase de energie se nasc şi se dezvoltă formele de organizare ale răscoaleor (atîtea cîte se pot observa în fiecare caz în parte), aşa cum sînt constituirea de detaşamente, fixarea obiectivelor de acţiune, desemnarea unor observatori pentru a furniza date despre adversar, trimiterea unor agitatori în zonele încă nerăsculate etc. Spontaneitatea, în cazul luptei ţărănimii, implică de fapt raportul dintre violenţa acţiunii şi conştientizarea ţelurilor acesteia. Capul de afiş al acuzaţiilor exponenţilor claselor dominante la adresa răscoalelor, şi nu odată reproşul venit din partea unor ideologi socialişti, a fost că tocmai tensiunea acţiunii ţărăneşti ar fi indiciul lipsei ei de sens, de finalitate raţională. În felul acesta, erau investite cu raţionalitate, moderaţia, înscrierea acţiunii în termenii unor raporturi „suportabile" pentru adversarii de clasă, în timp ce deslănţuirea năvalnică, tinzînd să mături totul în calea sa, să distrugă din temelii stavilele sociale care ţineau ţărănimea încătuşată, era văzută ca o forţă oarbă, distructivă. Fenomenul a apărut cu maximă evidenţă în timpul marii răscoale din 1907. Foarte adesea comentariile din presă pe marginea evenimentelor din Muntenia şi Oltenia, atunci cînd acţiunea ţărănimii a atins maximum de intensitate ţineau să releve că aceasta nu mai era de fapt o luptă, ci o pornire distrugătoare, ajunsă la paroxism. Dacă răscoala în Moldova putea fi judecată în termenii unei lupte, cea din Muntenia şi Oltenia era, după aceste comentarii, doar o dezlănţuire de furie şi violenţă. Sub această formă se aduce de fapt un omagiu hotărîrii şi energiei revoluţionare a ţărănimii. Fiindcă problema nu consta în a introduce un factor de temperare a luptei, prin conştientizarea acesteia, ci de a păstra şi amplifica mişcarea şi eficienţa ei. În acest spirit s-a pronunţat Lenin, atît în legătură cu mişcările ţărăneşti din Rusia, în perioada 1905—1907, cît chiar şi cu răscoala ţăranilor români din 1907. Ştim că la Congresul socialist internaţional de la Stuttgart, din vara anului 1907, unde s-a adoptat o rezoluţie specială asupra evenimentelor revoluţionare din România, Lenin a căutat, printr-un amendament, să dea textului o redactare care să însemne aprobarea spiritului revoluţionar al luptei ţărănimii[6]. În datele spontane ale răscoalelor şi în încărcătura tensională care le este caracteristică, se implică un fenomen de rezistenţă şi de autoapărare. Oricît ar fi mişcarea de năvalnică şi oricît de energic şi de hotărîtor ar fi momentul declanşator, acestea nu izvorăsc numaidecît dintr-un spirit ofensiv şi din apetenţa pentru atac a adversarului. Este mai mult o descărcare de energie generată de povara unor greutăţi şi suferinţe silnic zăgăzuite. Este punctul de fierbere al nevoilor, prea mult îndurate, şi ţinute prea mult sub presiune. Dar această stare de autoapărare, cu caracter colectiv, această reacţie elementară a comunităţii săteşti, continuu opresate, se converteşte, prin dialectica raporturilor sociale, într-o forţă de atac împotriva opresorilor, într-un teribil avertisment, pe care ţăranii îl dau acestora. Iar violenţa reacţiunii nobiliare şi a forţelor statului ca purtător (sau girant) al structurilor date, arată cît de exact înţeleg, cei ameninţaţi, interesele lor de corp, după cum înţeleg şi semnificaţia energiilor latente depozitate în adîncurile masei ţărăneşti. Furia răzbunării împotriva ţărănimii luptătoare atinge, în cele mai multe răscoale, cote paroxistice. Descifrăm aci şi mîndria contrariată a nobilului (sau moşierului) care pune între el şi ţăran o distanţă enormă, şi teama reală, viscerală uneori, de puterea răzbunării ţărăneşti, şi hotărîrea de a recomprima starea de

---

[4] Z. K. Ianel, *Fenomen stihiinosti i povstanceskaia organizaţia massovîh dvijenii feodalno-krepostniceskoi Rossii*, în „Istoria SSSR", nr. 5, 1982, p. 89.

[5] *Ibidem*, p. 91.

[6] Vezi V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 16, Edit. politică, Bucureşti, 1963, p. 495.

nemulțumire a țărănimii, a restabili ordinea la nivelul anterior răscoalei. Feudalului sau moșierului nu îi trebuie orice fel de țăran ; ei vor ca acesta să fie ,,ca înainte". Dar logica faptelor este ireversibilă ; experiența unei mari mișcări sociale nu poate fi ștearsă. Urmele ei se întipăresc pentru totdeauna pe fața istoriei. Spiritul nobiliar și moșieresc este însă prin excelență unul conservator. De aceea, de foarte multe ori măsurile luate după răscoale sînt mai degrabă restrictive, de întărire a ordinii existente, și de accentuare a opresiunii țărănimii. O dată cu progresele spiritului liberal (și într-un anumit sens chiar absolutismul luminat este o formă de manifestare a acestuia), prevalează însă tendințe spre reforme — este drept într-un proces sinuos și contradictoriu— deși măsurile de reprimare violentă își păstrează virulența. În cazul răscoalei din 1907 spiritul conservator se încarnează, de pildă, în cunoscuta formulă a lui Carp : ,,Întii represiune, apoi vom aviza", pe cînd spiritul liberal cunoaște o mare diversitate de manifestări, de la măsurile de reforme preconizate de Partidul Național Liberal, la mișcarea de idei întreținute de intelectuali, de unele grupări democratice sau de curente ideologice și social-politice ca poporanismul. S-a discutat mult despre ,,monarhismul" răscoalelor țărănești, despre credința țărănimii că purtătorii autorității supreme le încuviințează acțiunea, iar uneori că mișcarea e pornită chiar dintr-un ,,ordin" al ,,împăratului", al ,,țarului", al ,,regelui" etc. Căpeteniile răscoalelor au folosit nu odată stratagema ,,ordinului" sau a ,,poruncii" monarhului în declanșarea sau dezvoltarea acțiunilor țărănimii.

Este aci o problemă de mentalitate socială despre care s-ar putea glosa îndelung. Țăranul timpurilor trecute nu-și putea închipui ,,nedrept" pe purtătorul autorității supreme; principiul ordinei lumești trebuia să fie similar celei cerești ; o ordine lipsită de raționalitate, de logică și coerență e un non sens, ,,Logosul" presupune echilibru, armonie și frumusețe interioară. Dacă condiția țărănimii contrasta așa de izbitor cu ideea de ,,ordine", aceasta se datora numai nobilimii sau moșierilor. Monarhul se afla deasupra contingențelor care provocau starea dată a țăranilor. De aceea el trebuia să contribuie la restabilirea ,,ordinei" primordiale, și deci să susțină țărănimea în lupta ei împotriva celor care deviaseră și denaturaseră adevăratul sens al lucrurilor. (Cît de mult puteau să coste uneori pe țărani iluziile monarhice, o vădește clar maniera în care a fost înăbușită răscoala condusă de Wat Tyler în Anglia). În conexiune cu cele amintite, dar ca moment distinct, este și faptul că ,,monarhismul" țărănimii a apărut și din nevoia de legitimare a luptei sale. Răsculîndu-se, țăranii se ridicau împotriva rînduielilor existente; ei negau violent condiția lor de viață și raporturile în care se aflau. Or, cine altcineva decît monarhul, deținătorul puterii supreme, putea să sancționeze mișcarea, să-i dea un sens justificativ, să-i convertească valoarea din negativă (în raport cu condițiile statornicite) în pozitivă. Și dacă monarhul era prin definiție purtătorul unei ordini superioare, răscoala tindea, după credința țăranilor, spre instituirea aceluiași obiectiv. Este, deci, o convergență între principiul monarhic și cel al răscoalei. Evident, o convergență la nivelul mentalității țărănimii, una dintre iluzionările naive ale acesteia, dar care se convertește, prin chiar forma ei simplă și elementară, într-o sursă mobilizatoare, vie și puternică, în factor de coagulare a forțelor țărănimii. Și mai există încă un aspect, deloc neglijabil : iluzia monarhică acționează ca moment compensatoriu pentru slăbiciunile răscoalelor ; ea alătură forței răsculaților cea mai însemnată forță pămînteană, aceea a monarhului, a omului cu puteri discreționare. Putea să existe un aliat mai prețios, în vremea de cumpănă a răscoalelor, decît un asemenea om al cărui spirit planează îngăduitor asupra țăranilor, a supușilor săi credincioși? Dezbrăcate de iluzia monarhică, răscoalele ar rămîne mai neputincioase în fața adversarilor, mai penetrabile la loviturile lor.

De regulă conducătorii răscoalelor mențin și încurajează asemenea iluzii (așa cum a făcut Horea la 1784) sau chiar se aureolează ei cu atribute monarhice. Cît de departe pot merge asemenea atribuiri ne relevă evenimentele anului 1821, cînd Tudor Vladimirescu devine pe nesimțite, în ochii maselor, ,,Domnul Tudor". Aci nu discutăm măsura în care Tudor însuși se visa domn. Importantă este reacția mentală a celor de jos față de autoritatea lui Tudor, o reacție care invederează cu claritate puternicul filon țărănesc al revoluției condusă de Vladimirescu.

Și pe programele răscoalelor iluziile își pun din plin pecetea. Vrem să spunem că ele nu reflectă în mod adecvat conținutul obiectiv al luptei și că nu pot fi luate drept criterii pentru definirea acesteia. Sînt fie prea generale, uneori orientate spre stările revolute, alteori imprecizia cerințelor de ordin general alternează cu revendicări mărunte de ordin concret, specifice unei situații date. Relativ puține sînt cazurile, ca *programul* formulat la Hunedoara la 12 noiembrie 1784 în timpul răscoalei conduse de Horea, program atît de precis conturat.

atît de coerent, şi bine articulat[7]. În genere cererile ţăranilor sînt mai mărunte, mai naive, mai lipsite de perspectivă istorică decît conţinutul obiectiv al luptei lor. Ţăranii îşi dădeau seama că sînt exploataţi şi asupriţi şi se credeau îndreptăţiţi să lupte împotriva asupririi, dar nu desluşeau condiţiile economice şi politice în care avea loc această exploatare şi, mai ales, care ar fi evoluţia ulterioară a relaţiilor sociale, in eventualitatea victoriei. Forţa răscoalei constă în ceea ce neagă, nu în ceea ce prospectează pentru viitor. Răsculaţii sînt preocupaţi în primul rînd de înfăptuirea actului creator pe care-l presupune orice insurecţie revoluţionară, ca punct de pornire, anume doborîrea şi înlăturarea duşmanului, înfăptuite cu metodele ce decurg din ansamblul condiţiilor materiale ale claselor în luptă. În mai toate răscoalele îşi fac apariţia, într-un fel sau altul, ideile egalitariste. Egalitarismul este forma de negare cea mai categorică şi mai radicală a inegalităţii şi inechităţilor social-economice şi politice care generau o răscoală sau alta. Este şi modul ideal de aşezare a raporturilor între oameni, după spiritul şi aspiraţia micului producător. Subiectiv, ţărănimea se lăsa prinsă în mrejele iluziei că lichidînd proprietatea feudală, sau marea proprietate moşierească, ea va pune bazele unei mici gospodării în care unirea individuală a forţei de muncă cu mijloacele de producţie ar exclude posibilitatea naşterii şi dezvoltării unor raporturi antagonice. S-ar instaura, astfel, o ordine conformă cu însăşi natura umană, cu atributele sale fireşti. Desigur, conţinutul ideii egalitariste nu este acelaşi pe toate palierele dezvoltării istorice. Pentru răscoalele ţărăneşti dincolo de pragul feudalismului, acele răscoale care au loc în condiţiile evoluţiei capitaliste a societăţilor, dar grevate de puternice infiltraţii semifeudale, aşa cum au fost răscoalele ţărăneşti din România la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, sau mişcările ţărăneşti din timpul revoluţiei din 1905—1907 în Rusia, conţinutul economic al ideii egalităţii micilor producători este în fond burghez. Ideea egalităţii era văzută de Lenin ca expresia cea mai categorică şi mai consecventă a sarcinilor burghezo-democratice. „Ideea egalităţii — continua Lenin — este expresia cea mai completă a luptei împotriva tuturor rămăşiţelor feudalismului, lupta pentru o dezvoltare cît mai largă şi mai pură a producţiei de mărfuri"[8]. Prin însăşi natura lor, răscoalele ţărăneşti sînt fenomene cu durată nu prea întinsă. Faptul că au existat şi mişcări de mare durată — favorizate de circumstanţe istorice şi geografice speciale — nu contrazice, credem, ideea pe care ţinem s-o dezvoltăm; observăm în treacăt că şi aceste mişcări acuză evidente elemente de discontinuitate şi intermitenţe. Dar esenţial este că descărcarea explozivă a energiilor revoluţionare ale ţăranilor nu se află în raport proporţional cu durata. Trebuie să ţinem seama, în această ordine de idei, că spontaneitatea îmbracă, în diferite faze ale mişcării, ipostaze diferite. Am menţionat rolul detonator şi stimulator al sponteneităţii în faza incipientă şi ascensivă; o dată şocul primei lovituri consumat, şi mai ales odată cu apariţia semnelor depresive, spontaneitatea concură la dezagregarea răscoalelor, semănînd descurajare, retragere precipitată, fărămiţarea mişcării în mici pîraie izolate ce se topesc cu vremea, şi, pe ansamblu, slăbirea puterii de rezistenţă a insurgenţilor. Răscoalele nu se sting, însă, niciodată de la sine şi nu-şi datorează pieirea exclusiv propriilor slăbiciuni. Ele sînt înăbuşite în confruntări deseori aprige cu adversarii de clasă şi cu maşina de stat opresoare. Şi aşa, răscoalele se înscriu ca fenomene remarcabile ale istoriei ţărănimii şi ale tradiţiilor revoluţionare ale maselor, constituind, peste vremuri, mărturii de neşters ale năzuinţelor ţărănimii spre libertate, dreptate socială, spre alt orizont de viaţă.

Nicolae Stoicescu: Prima problemă de care mă voi ocupa este aceea a *terminologiei* utilizată de diverşi autori, terminologie foarte diferită, care arată că noţiunile de mişcare, răzvrătire, răscoală, război ţărănesc şi revoluţie nu sînt folosite cu acelaşi înţeles de toţi cercetătorii care se ocupă de această problemă. Voi începe cu mişcările locale, denumite în chip diferit: Răzvrătirea ţăranilor din Dobra („Sargetia", 1972): Mişcări ţărăneşti pe domeniile Beiuş, Vaşcău („Crisia", 1979); Răscoala ţăranilor din Saschiz („Acta Musei Napocensis", 1974); Răscoala ţăranilor români din Avrig („Transilvania", 1973, nr. 9) etc. Se înţelege că termenii corect utilizaţi în aceste titluri sînt răzvrătire şi mişcare, deoarece răscoala are un caracter mai larg, nu local. Răscoala este un protest violent, o luptă colectivă şi făţişă a celor asupriţi împotriva exploatatorilor, o ridicare la arme a clasei sau claselor exploatate împotriva clasei dominante; ea presupune o arie geografică largă şi participarea masivă la luptă a clasei exploatate. De aceea mi se pare că nu este bine să se spună răscoala populară a lui Doja sau a lui Horea, populară fiind aici în plus şi inutil, deoarece răscoala implică participare largă,

---

[7] Vezi D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 422—427.

[8] V. I. Lenin, *Forţa şi slăbiciunea revoluţiei ruse* in *Opere complete*, vol. 15, Edit. politică, Bucureşti, 1963, p. 231.

populară. Cînd lupta țăranilor este armată și organizată, se ajunge la confruntări cu oastea clasei dominante, a statului, răscoala se transformă în război țărănesc *(bellum rusticorum)*, cum a fost cel din 1514, condus de G. Doja sau răscoala din 1437—1438 în ultima sa parte. *În evul mediu nu se poate vorbi decît despre răscoale ca forma cea mai înaltă a luptei de clasă.* Se cunosc discuțiile destul de aprinse privind caracterul și denumirea răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu, pe care unii istorici au numit-o răscoală, alții mișcare revoluționară, revoluție sau chiar revoluție națională și socială (Vezi Dan Berindei, *Cu privire la caracterul mișcării revoluționare din 1821*, în „Studii și articole de istorie", 1972; idem, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Revista de istorie", 1980 sau A. Deac, *Revoluția națională și socială de la 1821 — început al epocii moderne în istoria României*, în „Anale de istorie", 1976, nr. 5—6). Se știe că, după K. Marx, revoluția duce la înlocuirea orînduirii existente cu o alta nouă și izbucnește cînd forțele de producție intră în contradicție cu relațiile de producție. Putem deci vorbi de revoluție la 1848. O altă problemă este aceea a *cauzelor răscoalelor*. Cauza generală este exploatarea la care este supusă o clasă din partea alteia. Întrucît exploatarea este continuă, ca și starea de nemulțumire a celor exploatați, trebuie să intervină un element nou, o sarcină suplimentară care să ducă la agravarea stării existente și să constituie picătura care umple paharul sau „incidentul declanșator" (cum l-a numit Florin Constantiniu), care face ca starea de nemulțumire să izbucnească cu violență. De pildă, răscoala țăranilor englezi din 1381, condusă de Wat Tyler, a izbucnit în urma unei noi capitații, necesară pentru continuarea războiului cu Franța. așa cum răscoala din 1437—1438 s-a declanșat după ce episcopul Gheorghe Lepeș a cerut plata dărilor față de biserica catolică intr-o monedă nouă, mai puternică. Izbucnirea răscoalei este ușurată de criza politică a clasei conducătoare. Jacqueria a izbucnit după înfrîngerile suferite la Crecy și Poitiers de nobilimea franceză, așa cum, după căderea Bastiliei, mulțimea s-a convins că autoritatea supremă e slabă iar mitul puterii ei s-a destrămat. Pentru istoria poporului nostru aș cita cazul răscoalei din Țara Românească din 1655, cînd — după izbucnirea răscoalei slujitorilor — țărănimea s-a răsculat și ea. știind că domnia nu mai dispunea de forța necesară pentru reprimarea ei. Tot astfel, la 1765, cînd a izbucnit așa numita răscoală a rufeturilor (breslelor) din București, cînd tot norodul blestema pe Ștefan Racoviță, domnul mazilit, îl înjura și dădea în careta lui cu tină și cu balegă; dacă domnul ar fi venit atunci de la Poartă, aceeași mulțime l-ar fi aclamat cu speranța că va fi un domn bun. Problema următoare este aceea privind *organizarea și desfășurarea răscoalelor*. Principala slăbiciune a răscoalelor a fost imposibilitatea sau greutatea organizării; întrucît țărănimea trăia izolat, în condițiile economiei naturale, lupta ei era fărîmițată în acțiuni locale care urmăreau distrugerea dușmanului imediat (vezi cazul răscoalei din 1907). Uneori se ajunge la organizare cu conducători aleși (ca la Bobîlna); rareori răscoala este organizată de la început ca în cazul celei din 1514, condusă de G. Doja. oștean de profesie. O altă cauză de slăbiciune este inferioritatea de dotare; oastea clasei dominante, bine înzestrată cu arme și tehnică de luptă, iese biruitoare în luptele finale pentru că avea mai multă experiență în purtarea războaielor. Diferențierile sociale existente între participanții la răscoală făceau ca răsculații să nu poată realiza un program comun de revendicări; structurii puternic diferențiate a societății feudale îi corespundea o varietate de țeluri pe care și le propun răsculații, care nu pot realiza un program unitar. Un rol important revenea conducătorilor, pe care poporul îi investea uneori cu puteri supranaturale. Se știe, de pildă, că Ivan Nenada (Țarul Negru), conducătorul răscoalei din 1562, se considera trimisul lui Dumnezeu, avînd o pată neagră pe trup. Conducătorii aveau un rol hotărîtor în biruința sau eșecul răscoalelor. De pildă, în Moldova nu a izbucnit o răscoală a slujitorilor similară cu cea din Țara Românească deoarece au fost uciși conducătorii: „Și aceea au fost potolitul aceli zarve a săimenilor că, cum au înțeles că le-au pierit capetele, în loc au purces spre fugă", spune Miron Costin. Legată de precedenta este *problema programelor, a ideologiei răscoalelor*, problemă foarte importantă. Fiind spontane, răscoalele nu pot avea un program dinainte stabilit. Răscoalele medievale în general nu-și pun în program înlocuirea orînduirii existente cu alta nouă, pentru că răsculații nu cunosc alta mai bună (de aici și întoarcerea lor spre trecut). Ei cer în cel mai bun caz: limitarea exploatării, suprimarea relațiilor feudale și, în cele mai radicale programe, desființarea nobilimii. Programele diferă de la epocă la epocă, de la țară la țară, nu există un singur program; uneori chiar în cursul aceleiași răscoale sau aceluiași război țărănesc sînt mai multe programe. Cele 12 articole formulate de aripa moderată la începutul războiului țărănesc german diferă de „scrisoarea program", formulată sub inspirația lui Thomas Münzer, care cere reforme radicale. Față de asemenea programe radicale, care urmăreau desființarea șerbiei, programele răscoalelor țărănimii române și maghiare din Transilvania sînt mai moderate. La Bobîlna se invocă vremea „vechilor libertăți, date și dăruite de primii regi ai Ungariei". Programele devin mai radicale spre sfîrșitul epocii feudale. De pildă, prin ultimatumul adresat nobilimii la 11 nov. 1784, răsculații din Transil-

vania au cerut desființarea nobilimii ca clasă și împărțirea pămînturilor la poporul de rînd. În ideologia răscoalelor țărănești sînt și unele puncte comune. De pildă, răsculații cred că domnul sau împăratul este bun dar nobilii sau boierii din anturajul său îl opresc să facă bine. Această concepție are la bază ideea monarhiei de drept divin. După cum spunea Grigore Ureche, ,,pre cel mare Dumnezeu l-au lăsat. și giudețul lui cel ceresc lui pre pămînt l-au dat", iar Miron Costin: ,,domnul, ori bun, ori rău, de la Dumnezeu este", pentru că ,,nu-i nici o putere fără de la Dumnezeu dată". Domnul fiind reprezentantul divinității, trebuia să fie în chip firesc bun. De aceea înțelegerile dintre nobili și răsculați la 1437 se încheie sub rezerva ratificării lor de către rege, de aceea Horea vine în numele împăratului și cu aprobarea împăratului să răscoale pe țărani, iar aceștia ard casele nobililor strigînd ,,Vivat Maria Tereza" Legată de prima, este o anumită înclinare spre întoarcerea în trecut, cînd situația țărănimii era mai bună. În timpul Jacqueriei țăranii francezi doreau reînvierea vremurilor ,,bunului rege sfîntul Ludovic", așa cum la Bobîlna răsculații invocau vechile libertăți date de regii Ungariei în ,,cartea sfîntului rege Ștefan și a urmașilor săi, în care se cuprind libertățile și legile". O altă trăsătură comună a răscoalelor țărănești este arderea actelor de proprietate, răsculații crezînd că în acest fel se desființează ,,dreptul" proprietarilor de a-i exploata; așa au făcut țăranii francezi la 1358, cei englezi la 1381, țăranii germani la 1524—1525, răsculații din Rusia la 1606, precum la fel au procedat răsculații din Transilvania la 1437 și 1514 sau țăranii din Țara Românească la 1655. De pildă, se spune într-un document muntean că ,,pre vremea cînd s-au fost rădicatu slujitorii asupra domniei și boiarilor țărăi" (la 1655), rumânii mănăstirii Arnota din Dobriceni și Bărbătești-Vîlcea ,,au luat toate cărțile (=hrisoavele) mănăstirii de toate moșiele, și de rumâni și de țigani" (Arh. St. Buc., m-rea Arnota, I/10). Legată atît de program, cît și de desfășurarea răscoalelor, este *problema alianței țărănimii cu alte clase și categorii sociale.* Într-un trecut nu prea îndepărtat se susținea că răscoalele eșuau întrucît nu exista încă clasa muncitoare, singura în stare să organizeze și să conducă lupta țărănimii. O altă cauză invocată era ,,trădarea" răscoalei de către alte categorii sociale, în deosebi mica nobilime, aliată temporar cu țărănimea. Adevărul e că țărănimea nu putea conduce singură lupta tuturor păturilor asuprite împotriva dominației nobilimii, astfel încît avea nevoie uneori de aliați și de conducători din alte categorii sociale. Alianța cea mai firească era aceea dintre țărănime și orășenimea săracă. Dar cum la noi nu exista o orășenime prea puternică, cu excepția Transilvaniei, orășenimea nu a jucat un rol prea important. Întrucît orășenimea avea alte revendicări, reușea cu greu să se înțeleagă cu țărănimea pentru un program de luptă comun. De altfel, în Apusul Europei, ca și în Transilvania (mai tîrziu și în Țara Românească și Moldova) se produc și mișcări orășenești separate (răzvrătirea plebei din Sibiu la 1556). În evul mediu românesc țărănimea a fost utilizată uneori în interesul clasei boierești, care știa să profite de starea de nemulțumire a acesteia. De pildă, în timpul mișcării din Moldova din 1633 ,,era cap tuturor lucrurilor" Lupu vornicul (viitorul domn Vasile Lupu): după ce l-au izgonit pe Alexandru Vodă Iliaș, boierii cu greu au putut opri ,,desfrînată prostimea", cum spune Miron Costin. O problemă care merită atenția noastră este aceea a *deosebirilor dintre Transilvania și țările române extracarpatice, unde nu se produc răscoale de mare amploare ca în Transilvania.* Prima cauză este aceea că țărănimea română din Transilvania trăia în condiții mult mai grele decît aceea din Țara Românească și Moldova. De aceea — după cum arăta David Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944 — imigrația avea o singură direcție. Țărănimea iobagă din Transilvania era obligată după 1514 la o zi de robotă pe săptămînă; dieta din 1714 a hotărît patru zile pe săptămînă pentru iobag și trei zile pentru jeler, deci 208 zile pe an pentru iobag. *Certa puncta* din 1769 menține patru zile pe săptămînă pentru iobagul cu brațele și trei zile pentru cel cu vitele. Prin abuz, iobagii erau obligați să muncească toată săptămîna, uneori și sărbătorile, după cum se plîng țăranii de pe domeniile Teleki din Făgăraș la 1726 (vezi pe larg N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, București, 1983, p. 52—56). Pe lîngă robota mult mai grea, pămîntul era mai puțin și de calitate mai proastă pentru iobagi, stăpînii aveau mai multe drepturi asupra iobagilor (inclusiv pe acela de a-i ucide), iar la obligațiile față de stăpînii feudali se adăugau cele față de stat și față de armata austriacă (în secolul al XVIII-lea). La exploatarea socială se adaugă apoi persecuția confesională, îndreptată împotriva celor care refuzau să treacă la unire. De aceea, în cererea adresată împărătesei Maria Tereza la 1759, românii arătau că, dacă nu încetează persecuțiile la care erau supuși, se vor refugia peste munți ,,unde vom putea să ne ținem legea (=credința) și să avem pămînt ca să trăim". Țărănimea avea o situație mai ușoară în Țara Românească și Moldova, unde exista și o numeroasă țărănime liberă și unde vecinia sau rumânia a fost desființată în 1746 și 1749. Aici țăranul nu putea fi ucis de stăpînul feudal, iar obligațiile față de acesta erau mult mai mici: dijma din produse și 12 zile

de clacă pe an în secolul al XVIII-lea (și acestea adesea neexecutate). Țăranii aveau apoi posibilitatea de a se muta pe alte moșii, unde găseau condiții de viață mai bune. În Țara Românească și Moldova — în deosebi în secolul al XVIII-lea — mai gravă a fost exploatarea fiscală. Dar, așa cum spunea David Prodan, „fiscalitatea, dacă e mai grea în Țările Române, e compensată pe deplin prin lipsa altor sarcini”. Aș mai semnala apoi starea de resemnare, de supunere la poruncile celor puternici, caracteristică poporului român în trecut. O ultimă problemă este aceea a *importanței și urmărilor răscoalelor*. În trecut se afirma că ele au zguduit orînduirea feudală, deși aceasta continua să existe, mai puternică încă. Este meritul lui Mihai Berza de a fi arătat că răscoalele au avut un efect negativ asupra țărănimii, că urmările lor s-au răsfrînt împotriva clasei care le-a întreprins, prin înăsprirea exploatării feudale (să amintim de „iobăgia veșnică” de după 1514) (M. Berza, *Răscoalele în evul mediu. Considerații generale în lumina tezelor marxism-leninismului*, în „Studii”, 1958, nr. 4, p. 79—93. Vezi și Ștefan Ștefănescu, *Formele, evoluția și ideologia mișcărilor țărănești pe teritoriul României*, în *Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova*, II, 1969, p. 31—40). Poate din această pricină țăranii români preferau alte forme ale luptei de clasă, mai puțin violente, care duceau la îngrădirea exploatării, de pildă, fuga de pe moșie, care determina pe proprietari să respecte „obiceiul” și să nu ceară mai mult de la țăranii aserviți decît prevedea acesta. În concluzie, consider că problema răscoalelor țărănești în evul mediu este o problemă deosebit de complexă, care prezintă unele trăsături generale de tipologie, ideologie, programe etc., dar și unele trăsături particulare, unele pentru Transilvania și în parte altele pentru Țara Românească și Moldova. De aceea, cred că — păstrînd măsura și evitînd cu grijă exagerările din anii 50 — cercetarea problemei merită a fi reluată.

Constantin Rezachevici: În legătură cu mișcările și răscoalele din țările române în evul mediu aș sublinia mai întîi faptul că ele nu trebuie incadrate în scheme șablon, create mai cu seamă după modele occidentale. Realitățile românești, îndeosebi la sud și est de Carpați, nu îngăduie judecarea acestora în lumina schemelor teoretice amintite. În Țara Românească și Moldova nu putem vorbi nici măcar de răscoale preponderent țărănești. Răscoalele și mișcările de tot felul au aici trăsături politico-sociale, și multe din ele fiind îndreptate împotriva unui domn sau altul, coalizează la un moment dat și pentru o anumită perioadă clase și categorii sociale diferite: boieri, slujitori, țărani, tîrgoveți etc. Astfel trebuie să fi fost în Moldova acea răscoală din 1606 împotriva lui Ieremia Movilă *(„tumultus contra Jeremiam vaivodam”)* înăbușită cu ajutorul trupelor transilvane conduse de Gabriel Bethlen, trimise de Ștefan Bocskay[1], cea din 1615 îndreptată împotriva lui Ștefan Tomșa II, sau cea din 1633 care a dus la alungarea lui Alexandru Iliaș. În toate acțiunile de acest fel, cu însemnate urmări, ducînd uneori chiar la înlăturarea domnitorului, boierimea răsculată căuta să-și atragă sprijinul „slujitorilor” (oșteni recrutați dintre țărani și tîrgoveți) și chiar al țăranilor, și nu izbutea decît atunci cînd obținea ajutorul acestora. Într-o etapă următoare însă, participarea masivă a elementelor rurale și urbane, schimba caracterul mișcării, depășind obiectivele propuse de boierii conducători, și impunînd pe prim plan revendicări sociale. Erau atacate atunci casele și averile boierilor, mai întîi ale celor din tabăra adversă, apoi fără deosebire ale stăpînilor feudali, mișcarea căpătînd un pronunțat caracter popular. Menționăm însă, cu această ocazie, că nu toate acțiunile de acest fel, consemnate de documente, aveau fără deosebire, un caracter social, antifeudal, cum s-a crezut multă vreme, referitor la prădarea averilor unor boieri de către haiduci și panduri, la începutul secolului al XVII-lea[2]. În aceste ultime cazuri avem de-a face cu obișnuitele jafuri al unor categorii militare străine.

Referindu-ne la veacul al XVII-lea, ilustrativ în această privință, putem vorbi de o dinamică a mișcărilor sociale, îmbinînd forme care judecate separat par incompatibile: de la complotul boieresc la răscoala populară cu caracter antifeudal. Spre exemplu, în Țara Românească, în prima jumătate a secolului amintit, în măsura în care nu erau înăbușite într-o anume etapă, mișcările politico-sociale treceau prin faza de complot boieresc împotriva domnului respectiv (complotul așa zis „al lui Bărcan stolnicul” pentru readucerea în scaun al lui Radu Șerban, înăbușit în decembrie 1611 de Radu Mihnea), de complot boieresc urmat de atragerea categoriilor militare: roșii și slujitorii (cel din 1617, reprimat de Alexandru Iliaș, după trădarea lui de către lefegii sud-dunăreni din garda domnească) și al altor pături ale populației (acțiunea boierilor munteni din octombrie 1630), de răscoală a boierimii cu ajutor din afară

[1] W. Bethlen, *Historia de rebus Transsilvanicis*, VI, Sibiu, 1793, p. 396—397.
[2] *D.I.R.*, B, XVII—1, București, 1951, p. III.

și atragerea categoriilor militare din țară (cea condusă de Lupu Mehedințeanu în 1618, care a dus la alungarea lui Alexandru Iliaș). Ne mai fiind înăbușită, această din urmă acțiune s-a transformat prin atragerea maselor la luptă împotriva domnului alungat și a boierilor săi, într-o răscoală populară cu caracter antifeudal, astfel încît chiar ambasadorul francez la Constantinopol constata la 6 iulie 1618 că : *„Ridicarea Țării Românești nu este decît ridicarea poporului oprimat”* [3].

Cu tot caracterul antifeudal imprimat de componenta populară a răscoalei, ca expresie a unor revendicări imediate, răsculații din orice clasă sau categorie socială ar fi făcut parte, nu-și propuneau înlăturarea domniei, ci înlocuirea unui anume domnitor cu altul (între 1611—1618 cea a lui Radu Mihnea și Alexandru Iliaș cu Radu Șerban; la 1655 cea a lui Constantin Șerban cu Hrizea din Bogdănei etc.).

În legătură cu veacul al XVII-lea este demn de amintit că acum, mai precis *între 1653—1655, au loc cele mai puternice răscoale din Țara Românească și Moldova, din întreaga orînduire feudală.* Este vorba de răscoala „slujitorilor” (oștenilor) de tot felul, cu bună pregătire militară, de unde și caracterul dur al confruntărilor, slujitori recrutați din rîndul țăranilor și orășenilor, avînd revendicări specifice (legate de plata lefilor, de desființarea unor corpuri etc.), dar și generale, ale clasei și păturilor sociale din care continuau să facă parte, ceea ce de altfel explică adeziunea la răscoalele lor a unei bune părți a populației. Și in cadrul acestor răscoale „militare” întîlnim o structurare a obiectivelor, uneori slujitorii ridicîndu-se doar împotriva unor înalți dregători de la curte, singuri sau împreună cu alte categorii populare (la 1616 și 1653 în Țara Românească), împotriva unor comandanți ai lor (dorobanții din Țara Românească la 1637), a unor categorii de mercenari străini (la 1654 în Moldova), sau a domnului și a boierilor din conducerea țării (la 1623, 1653, 1655 în Țara Românească).

În sfîrșit, aș vrea să mai ridic o problemă de ordin metodologic : cea a tratării răscoalelor țărănești din evul mediu în cadrul istoriografiei militare românești, tendință actuală. Nu este vorba de studierea unor aspecte militare ale răscoalelor, ci de încadrarea acestora ca atare în istoria militară a vremii. În realitate, răscoalele aparțin istoriei sociale și nu celei militare, care se referă la oaste ca instituție statală și unde pot fi plasate, datorită specificului lor, doar răscoalele categoriilor militare, și apoi nu e limpede de ce această încadrare a răscoalelor țărănești în istoria militară românească se referă doar la epoca medievală, și în nici un caz la cea modernă ! Căci pînă acum deși din punct de vedere metodologic nu trebuie făcută nici o deosebire între cele două epoci, nu am auzit ca răscoalele țărănești din 1888 și 1907 să fi fost tratate în cadrul istoriei militare moderne a României.

Radu Lungu : Izbucnită la cumpăna dintre două epoci, Marea răscoală din Transilvania condusă de Horea se revendică drept cea mai amplă ridicare țărănească din Europa de est și sud-est de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Studierea fiecărui detaliu privind desfășurarea evenimentelor de la sfîrșitul anului 1784 din Munții Apuseni, întreprindere științifică a cărei răspundere și-a asumat-o cu atîta pertinență acad. David Prodan, a pus în lumină totalitatea aspectelor legate de o insurecție populară de asemenea amploare și cu profunde semnificații, a evidențiat trăsăturile unei răscoale țărănești care o circumscriu arhetipului, dar o diferențiază în același timp.

Credem că și sub aspect militar Răscoala lui Horea oferă suficiente motive pentru o tratare nuanțată, care să evalueze ceea ce o apropie și o diferențiază de alte mișcări țărănești.

S-a relevat, în cursul discuțiilor caracterul de discontinuitate și de spontaneitate al mișcărilor țărănești, trăsătură pe care o regăsim și la Răscoala lui Horea. Într-adevăr, acțiunile militare purtate atunci nu s-au desfășurat în sensul unui front constituit, ci au purtat amprenta unor atacuri fulger în focalizare de centre, declanșate pe fondul unei anumite acalmii punctate de ruperi de ritm, de reunirea și dispersarea rapidă a trupelor de răsculați în funcție de necesitățile momentului. Spontaneitatea, care implică imprevizibilul dar și promptitudinea, este reliefată prin propagarea rapidă a răscoalei într-o zonă, Munții Apuseni, unde interesele reclamau solidaritate, însă a impus o mare autonomie și inițiativă în acțiunile comandanților locali.

În vederea realizării strategiei politico-militare, controlul Munților Apuseni vizînd înfrîngerea rezistenței nobiliare cu scopul desființării iobăgiei, Horea a reușit să mobilizeze importante contingente țărănești, caracterizate printr-o mare omogenitate socială (aproape exclusiv iobagi români). Întreg teritoriul insurecțional a fost împărțit în circumscripții administrativ-militare. Peste cete și în satele răsculate Horea și „locotenenții” săi, Crișan și Cloșca, au numit căpitani și căprari fideli, în vederea comandării și coordonării în operații. Manifes-

[3] Hurmuzaki, Supl. I[1], p. 180, nr. CCLXXIV.

mul, trăsătură specifică majorităţii răscoalelor ţărăneşti, a îmbrăcat forma unei leialităţi manifeste faţă de Habsburgi, urmărindu-se, de fapt, înlăturarea posibilităţii dispersării forţelor pe mai multe fronturi.

În prima parte a răscoalei (nov. 1784) acţiunile militare au avut un caracter ofensiv, purtînd amprenta operaţiilor desfăşurate în zonă de munte: ocuparea înălţimilor şi văilor (Arieş, Ampoi, Mureş), luarea cu asalt a castelelor, tîrgurilor şi oraşelor (Deva, Abrud, Cîmpeni ş.a.). S-a mizat pe surprinderea in permanenţă a inamicului, pe deplasarea rapidă în vederea asigurării superiorităţii numerice în ciocnirile cu cetele nobiliare. Se poate spune că fără intervenţia trupelor imperiale răsculaţii nu ar fi avut adversari locali.

În cea de a doua parte a răscoalei (dec. 1784) s-a avut în vedere organizarea unei apărări în cerc în Munţii Abrudului şi în Zarand, în condiţiile superiorităţii armatei regulate imperiale. Horea şi-a concentrat forţele în 4 mari tabere (Albac şi Lupşa pe Arieş, Mogoş pe Stremţ, Brad în Zarand). Zona controlată de răsculaţi a fost întărită prin fortificarea accesului la principalele căi de acees cu baraje de pietre şi lemne şi cu şanţuri de apărare. Un ingenios sistem de informare-alarmare folosea mesageri orali, focuri aprinse noaptea pe înălţimi, tulnice. S-a urmărit evitarea confruntării decisive cu inamicul, uzarea lui printr-un îndelungat război de partizanat rural. În acest scop au fost utilizate manevrele scurte şi rapide, ambuscadele, luptele de hărţuire.

Dintre personalităţile mişcării, marcantă rămîne cea eponimă. Horea este purtătorul mesajului teoretic, charismatic al răscoalei. Deşi nu a acţionat decît în munţi, pe care nu-i părăseşte nici un moment, raza sa de acţiune a cuprins toată aria răscoalei: direct prin legăturile cu celelelalte centre ale răscoalei, indirect prin prestigiul de care se bucura. „Arta conducerii Horea o suplineşte cu instinctul conducerii" (D. Prodan).

Crişan este intruchiparea personajului de acţiune. Este cea mai energică prezenţă militară a răscoalei.

Cloşca a fost mina dreaptă a lui Horea, cel mai fidel executant al programului politico-militar conceput de Horea.

În concluzie, din punct de vedere militar Răscoala lui Horea se individualizează printr-o pregătire prealabilă, prin formularea unui program de acţiune, prin existenţa unui nucleu de forţe militare şi a unei structuri de conducere constituite, prin păstrarea unei baze de operaţii stabile, prin organizarea unei administraţii proprii.

Emil Lazea: Răscoalele populare, precum şi toate celelalte forme de luptă şi de rezistenţă antifeudală a ţărănimii constituie un capitol luminos şi totodată o parte integrantă şi inseparabilă din istoria poporului român. Rolul hotărîtor al maselor populare în istorie se relevă cu aceeaşi pregnanţă şi pe tărîmul luptelor sociale, ca şi pe tărîmul producţiei de bunuri materiale sau pe cel al apărării ţării etc. Fără cunoaşterea temeinică a specificului şi a multitudinii formelor de rezistenţă şi de luptă împotriva exploatării feudale nu se poate desluşi climatul real in care s-au desfăşurat relaţiile sociale în cadrul formaţiei feudale, şi tot astfel, fără cunoaşterea raportului real de forţe dintre exploataţi şi exploatatori, precum şi a condiţiilor concrete în care au avut loc acţiunile antifeudale dintr-o etapă istorică sau alta nu pot fi definite nici obiectivele spre care tindea şi pe care le putea obţine ţărănimea într-un moment sau altul, după cum nu pot fi înţelese nici cauzele pentru care ţărănimea aservită nu s-a putut izbăvi, timp de veacuri, numai cu forţele sale proprii, de exploatarea feudală.

Istoriografia mai veche şi-a oprit atenţia, în cel mai bun caz, numai asupra marilor răscoale ţărăneşti din evul mediu, dar chiar şi cu privire la acestea, întrucît era vorba de fenomene istorice mai rare, s-a considerat greşit că izbucnirea lor ar fi fost doar accidentală şi deci evitabilă. Este însă suficient să urmărim, de exemplu, istoria Transilvaniei pentru a vedea că rezistenţa şi acţiunile cu caracter antifeudal ale ţărănimii localnice nu s-au redus cîtuşi de puţin numai la cele cîteva mari răscoale populare (din 1437, 1514, 1784 etc.), ci au fost mult mai numeroase şi mai diversificate. În acelaşi timp, se poate constata că rezistenţa şi luptele antifeudale n-au fost doar nişte acţiuni sporadice şi intimplătoare, ci au făcut parte dintre fenomenele istorice legice şi cu caracter permanent, aşa cum a fost şi exploatarea feudală care le-a provocat.

Încă de la începuturile sale, procesul de extindere şi de consolidare a raporturilor feudale a fost departe de a se desfăşura într-un climat idilic şi de armonie socială. Întrucît geneza feudalismului a fost invariabil însoţită de transformări social-economice profunde şi încărcate de grele consecinţe pentru viaţa obştiilor de ţărani liberi, pentru că ele s-au soldat cu deposedarea acestora de pămînt, adică de principalul mijloc de producţie din acel timp, precum şi cu aservirea lor personală faţă de stăpînii feudali de pămînt, cu exploatarea lor mereu crescîndă, iar mai tîrziu chiar şi cu legarea lor de glie, era pe deplin firesc şi inevitabil ca şi ţă-

rănimea aservită să riposteze printr-o rezistență neîncetată și printr-o luptă dusă cu toate mijloacele individuale și colective de care putea dispune la un moment dat sau altul.

Datorită caracterului profund antagonic al raporturilor dintre țărănimea aservită și stăpînii feudali de pămînt era cu totul exclusă orice altă posibilitate de schimbare a esenței acestor raporturi pe alte căi decît prin luptă și prin transformări radicale în baza și în suprastructura societății, care trebuiau să ducă la schimbarea formațiunii social-economice perimate cu alta superioară. Dar rezultatul, atît vremelnic, cît și final al oricărei lupte este întotdeauna condiționat de raportul real de forțe dintre taberele care se confruntă. Tocmai pe acest tărîm s-au făcut însă puternic resimțite o seamă de particularități care și-au lăsat amprenta și care au influențat pentru mult timp raporturile dintre stăpînii feudali de pămînt și țărănimea aservită și au condiționat atît modalitățile de împotrivire, cît și rezultatele vremelnice ale luptelor antifeudale țărănești.

Nu există nici un dubiu că atît prin numărul său covîrșitor (peste 90% din totalul populației), cît și prin rolul său hotărîtor în procesul de producție a bunurilor materiale, țărănimea constituie în evul mediu clasa de bază a societății. Dar în pofida acestui lucru, țărănimea se afla pe ultima treaptă în ierarhia societății feudale atît în privința situației social-juridice a masei membrilor săi, cît și în privința stării lor materiale.

Este de prisos să mai intrăm în detalii pentru a demonstra că puterea economică — unul din factorii hotărîtori pentru deznodămîntul oricărei confruntări — nu se afla în mîinile țărănimii aservite, ci în mîinile nobililor, a bisericii și a statului feudal. Tot astfel se afla în mîinile clasei feudale atît puterea militară, cît și întreaga forță de constrîngere și represiune.

În timp ce baza și suprastructura formației feudale îi ofereau clasei stăpînitoare puternice mijloace de dominare și instrumente eficace de constrîngere economică și extraeconomică a țărănimii aservite, aceasta din urmă mai era net dezavantajată și de condițiile sale specifice de muncă și de trai. Locuind în sate relativ mărunte și izolate unele de altele și îndeletnicindu-se cu ocupații agricole a căror practicare nu era condiționată de o cooperare largă și susținută nici măcar între satele aceluiași domeniu feudal, țăranii nu puteau constitui în condițiile respective o forță socială strîns unită în orice împrejurări și puternică pe măsura numărului lor. În condițiile istorice de atunci, țărănimea nu putea fi, în pofida numărului său, decît cel mult o clasă în sine, iar nu o clasă pentru sine.

Printre factorii care au influențat și au diminuat puterea de rezistență și de luptă a țărănimii a fost și faptul că, deși numeroasă, țărănimea era departe de a constitui o clasă socială omogenă și unitară. Între păturile sale cele mai de jos, compuse din robi, slugi, jeleri etc. și păturile sale cele mai de sus, reprezentate îndeosebi de țărănimea liberă, existau deosebiri esențiale nu numai de statut social-juridic și de stare materială, ci și în privința gradului de exploatare a lor de către feudalitate. De aici a decurs în mod inevitabil și lipsa unei perfecte identități în privința intereselor de apărat sau de revendicat de la clasa dominantă. Cu forțele sale potențiale dispersate într-un noian de sate, dar mai ales divizate și în interior într-o serie întreagă de pături și de categorii care aveau situații și obligații diferite, țărănimea n-a putut lua practic inițiativa unei contraofensive generale împotriva forțelor feudale, ci s-a aflat mai mult în defensivă, ripostînd cel mai adesea prin acțiuni individuale de sustragere la unele dări sau obligații, prin fuga de pe o moșie pe alta, prin pustiirea unor sate sau prin împotrivirea unor colectivități mai restrînse și numai în cazuri excepționale prin ample și viguroase ridicări de mase.

În confruntarea sa cu forțele feudale, țărănimea aservită n-a putut beneficia, îndeosebi în perioadele cristalizării și consolidării raporturilor feudale, de un sprijin substanțial și decisiv nici din partea altor categorii sociale de producători de bunuri materiale, pentru că atît numărul meșteșugarilor de la orașe, cît și cel al lucrătorilor mineri era relativ redus, iar starea lor social-juridică și materială era ceva mai bună decît a masei țăranilor dependenți.

Deoarece luptele sociale nu se desfășoară niciodată pe un teren abstract, în afara unor realități istorice concrete și nici după stări subiective, țelurile sau obiectivele realiste ale acestora nu pot fi decît în concordanță cu întregul proces de dezvoltare a societății și a forțelor sale de producție. De aceea, oricît de acut și de neîmpăcat ar fi fost antagonismul dintre feudalitate și țărănimea aservită, aceasta din urmă nu-și putea fixa alte obiective în desfășurarea luptei sale antifeudale decît acelea pe care le putea rezolva în etapa istorică dată. Altfel spus, în perioadele genezei și consolidării feudalismului, țărănimea nu și-a putut propune decît limitarea exploatării feudale și abia în perioada destrămării feudalismului abolirea acesteia. Nefiind însă purtătoarea unui nou mod de producție, țărănimea nu s-a putut elibera de servituțiile feudale nici chiar în faza de destrămare a feudalismului numai cu forțele sale proprii, ci numai în alianță cu noile forțe sociale apărute odată cu germenii capitalismului.

Constantin Bălan: Discuţiile consacrate răscoalelor din Evul Mediu, abordate sub aspect teoretic, metodologic şi al realităţilor existente în cele trei state româneşti au pus în lumină similitudinile, dar mai ales formele specifice de luptă ale ţărănimii, ale altor pături şi categorii sociale supuse apăsării regimului boieresc.

Mărturii documentare — cum s-a relevat în referatul lui N. Stoicescu — evidenţiază diversitatea căilor prin care populaţia din mediul rural sau urban a reacţionat faţă de abuzurile stăpînitorilor de moşii laici şi clerici, pînă la ridicarea de mare amplitudine — a *răscoalei* din Ţara Românească, de la 1655. Atunci, domnia a fost silită să accepte temporar, hotărîrile impuse de slujitorii şi ţăranii revoltaţi. Sînt semnificative în acest sens cele relevate chiar de Constantin Şerban, în actul din 1656 februarie 25, privind încălcarea de către Milco roşu a dispoziţiei voievodului, în vederea dovedirii prin forţă a stăpînirii sale peste moşiile de la Iaşi şi Tomeşti, atestată cu „şasă oameni-cofaşi de-ai lui", cum va menţiona principele muntean, precizînd în continuare că acesta „Făcutu-ş-au şi cartea domnii mele"[1].

Ridicarea la luptă a slujitorilor în 1655 a constituit un puternic suport nu numai pentru satele căzute în dependenţa boierimii sau a mănăstirilor şi care au încercat atunci să se „judecească", ci chiar pentru ţiganii robi. Astfel, o poruncă a lui Constantin Şerban — din 1657 aprilie 16, adresată cămăraşilor de la Ocnele Mari consemnează faptul că ţiganii, tăietori de sare de aici, nu vor să-şi plătească dăjdiile datorate m-rii Cozia, ameninţîndu-i pe călugări cu bătaia. Informat de cele petrecute, domnul stabilea ca în cazul nesupunerii acestora să fie trimis un om al stăpînirii, care să le taie urechile[2].

Cauze multiple de natură social-economică şi implicaţii ale vieţii politice, care au influenţat evoluţia traiului populaţiei din Ţările Române în sec. XVII—XVIII — amintite şi de N. Stoicescu, explică cu limpezime de ce ţărănimea şi alţi locuitori de la sud de Carpaţi şi-au manifestat împotrivirea faţă de nedreptăţile celor ce-i apăsau, şi pe alte căi, decît răscoala.

Referindu-ne spre exemplu la forma des menţionată de izvoarele istorice, ca mijloc de luptă a sătenilor, tîrgoveţilor sau orăşenilor — fuga — ni se pare a fi interesantă relaţia soliei lui Apafy György, de la 16 octombrie 1629, care observa că „Ţara Românească" se pustieşte din „pricina dării celei mari" puse de Leon Tomşa, încît, pentru a găsi caii de poştă trebuitori călătoriei sale, cei ce-l însoţeau au vrut „să prindă la ham şi caii cerşetorilor" din Bucureşti[3].

Existenţa în veacul al XVII-lea şi în secolul următor a unui puternic aparat administrativ-fiscal, de pază şi ordine în slujba domniei, ca şi transformările petrecute neîncetat în structura claselor, păturilor şi a diferitelor categorii sociale, în condiţiile accentuării dominaţiei otomane, a sporirii considerabile a sarcinilor faţă de vistierie şi cămara domnească, au condus la desfăşurarea pe scară tot mai largă a formelor de rezistenţă adecvate posibilităţii de ripostă a celor împovăraţi. Avem în vedere nesupunerea şi fuga contribuabililor de la obligaţiile la care erau impuşi.

Un document mai decurînd editat, din 1688 februarie 26 — ce se înscrie dealtfel într-o suită de acte cu conţinut asemănător, surprinde tocmai împrejurările în care mai mulţi roşii — curteni decăzuţi[4] din pricina impunerii excesive la dări, fug de la moşiile lor din Bădeni, j. Buzău — în domnia lui Gheorghe Duca, cetaşii acestora vînzîndu-le ocinile puternicului dregător Barbu Bădeanu fost mare paharnic, pentru a acoperi plata haraciului[5].

Atunci cînd pe baza informaţiilor din sursele medievale vor fi înregistrate toate formele de protest, de opoziţie şi de luptă ale locuitorilor apăsaţi de numeroase greutăţi, se va creea

---

[1] Cf. Condica m-rii Morunglavu, *ms. rom. 5722*, de la Bibl. Acad. f. 29 v-30. Pentru alte informaţii documentare ce amintesc de lupta sătenilor preocupaţi să se emancipeze de rumânie în timpul răscoalei slujitorilor cf. şi Lidia Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară? 1655*, Bucureşti, 1968, p. 79.

[2] Cf. *Tezaur medieval vîlcean. Catalogul documentelor de la Arhivele Statului din Rîmnicu Vîlcea (1388—1715)*, Bucureşti, 1983, p. 193, nr. 549.

[3] Cf. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti. Acte şi scrisori (1614—1636)*, Bucureşti, 1937, p. 297; să se vadă şi P. Cernovodeanu şi N. Vătămanu, *Consideraţii asupra „Calicilor" bucureşteni în veacul al XVII-lea şi al XVIII-lea. Cîteva identificări topografice legate de aşezările lor*, în „Mater. de ist. şi muzeografie" Bucureşti, III (1965), p. 25.

[4] Cf. N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori. Contribuţii la istoria armatei române*, Bucureşti, 1968, p. 30 şi urm.

[5] Cf. Mariana Neguţ, *Un document inedit de la Şerban Cantacuzino—1682*, în „Mousaios", Stud. şi cercet. de ist. loc." — Muz. jud. Buzău, II (1978), p. 34—38 şi urm.

posibilitatea cunoaşterii dimensiunilor impresionante ale frămîntărilor sociale. Ele ne vor ajuta să înţelegem mai bine însăşi tendinţele de dezvoltare ale societăţii în perioada trecerii treptate de la Evul de mijloc către epoca modernă.

Mihai Manea : Apreciez dezbaterea de faţă, dat fiind utilitatea sa pentru sesizarea caracterului complex al mişcărilor ţărăneşti. Totodată, îmi permit să fac cîteva remarci.

Societatea feudală a fost prin excelenţă rurală, ţăranul şi gospodăria sa jucînd rolul economic principal. În cadrul activităţii productive s-au statuat relaţii speciale, între partenerii sociali aflaţi pe poziţii antagoniste. Procesul de consolidare a marii proprietăţi funciare s-a repercutat negativ la nivelul agentului de producţie, determinînd înrăutăţirea situaţiei sale. Credem că structura social-economică extrem de variată a satului medieval, despre care avem puţine izvoare proprii, mai ales că s-a reflectat în cultura populară orală, a generat puternice contradicţii, de multe ori greu vizibile chiar şi pentru un avizat.

Evul Mediu a fost dominat de permanenţa mişcării maselor populare şi în care ţărănimea s-a manifestat ca o forţă de şoc, un puternic factor de progres social. Registrul mişcărilor protestatare ale ţărănimii a fost extrem de variat, şi anume : nesupunerea la plata redevenţelor, incălcarea monopolurilor senioriale, uciderea slujitorilor de pe domenii, fuga ţăranilor. Răscoala a constituit forma supremă a luptei de clasă, fiind rezultatul acumulării unor contradicţii multă vreme latente. Produs specific al societăţii feudale aceste răbufniri violente, se explică prin acţiunea resorturilor interne ale edificiului social feudal, prin tensiunea obligatorie între ţărănime şi nobilime, ce ia forme paroxistice. Răscoala a constituit momentul în care ţărănimea a declarat depăşite în general stările de fapt ale societăţii medievale. Deşi în general succesiunea fazelor sale a fost aceiaşi, luînd forma unui model :

Acutizarea contradicţiilor — Cauza imediată — Factorul declanşator — Izbucnirea — Extinderea — Ciocniri militare — Infrîngerea şi reprimarea, răscoala a purtat pecetea particularităţilor locale sociale, economice şi politice a gradului de dezvoltare a structurii societăţii feudale şi a accentuării contradicţiilor.

Aş dori să subliniez în acest cadru, şi semnificaţia legendei „Monarhului cel Bun", cultivată cu asiduitate de propaganda oficială (de exemplu, în epoca modernă Iosif al II-lea în Imperiul Habsburgic). Ignoranţa populaţiei rurale a facilitat receptarea ideii, conform căreia, monarhul nu avea cunoştinţă de abuzurile exploatării ţărănimii, dar ele odată aduse la cunoştinţa sa, urmau să fie eradicate. Marile răscoale şi cu precădere războaiele ţărăneşti au tins să strîngă prin revendicări sub stindardul lor, numeroase categorii şi pături sociale — ţărănimea liberă, sărăcimea oraşelor, lucrătorii din ateliere şi mine. Ele au îmbogăţit volumul revendicărilor şi au consolidat militar rîndurile răsculaţilor.

Aria desfăşurării răscoalelor a fost foarte largă : în vestul Europei, Franţa, Anglia, Spania, Flandra, în sud, Italia, în centru Germania, Boemia, Polonia, în est, Ţările Române, Rusia, Imperiul otoman. Importante răscoale s-au desfăşurat şi în spaţiul extraeuropean : Asia şi America, despre care avem însă puţine ştiri. Imaginii europene a răscoalelor medievale, se impune să-i integrăm în mod organic şi mişcările ţărăneşti din spaţiul românesc, care au contribuit la accelerarea procesului istoric din aceste zone.

Sub veşmîntul formulelor stereotipe, dominante pentru o perioadă în istoriografia problemei, finalitatea răscoalelor ţărăneşti a fost interpretată deficitar. Poziţia obiectivă a ţărănimii, de a nu fi purtătorul unui nou mod de producţie, s-a reflectat în registrul programatic al mişcărilor, care în locul viziunii de perspectivă, a solicitat în general reîntoarcerea la epoca „libertăţilor de aur". Sîntem de părere că rolul important al răscoalelor ţărăneşti a constat în a demonstra limitele societăţii medievale, de a-i scoate la iveală punctele slabe. Rezistenţa îndelungată la exploatare a măcinat baza regimului feudal, accentuînd criza sa internă.

„TRIBUNA" ŞI ANIVERSAREA ÎN 1884 A CENTENARULUI RĂSCOALEI LUI HOREA

Anul 1884 se remarcă printr-o intensitate deosebită a mişcării naţionale a românilor din Transilvania împotriva politicii de deznaţionalizare promovată de cercurile conducătoare maghiare. Este apoi anul aniversării centenarului revoluţiei lui Horea, prilej de aducere aminte a veacului de suferinţă îndurată de poporul român din Transilvania şi în acelaşi timp de hotărîre de a-i pune capăt prin intensificarea luptei pentru libertate şi unitate naţională a tuturor românilor. În slujba acestui ideal îşi desfăşoară activitatea ziarul „Tribuna" înfiinţat în luna aprilie 1884 la Sibiu, care-şi va cinsti cu prisosinţă numele prin apărarea cu îndăzneală şi curaj a cauzei naţionale a românilor din Transilvania într-o perioadă cînd cercurile conducătoare maghiare îşi intensifică politica de deznaţionalizare. Prin programul său, prin articolele publicate, „Tribuna" s-a orientat de la început spre masele populare, în special spre ţărănime, reuşind să realizeze mult dorita apropiere dintre popor şi conducerea Partidului Naţional Român, avînd un rol important în lupta pentru realizarea idealului de libertate naţională şi unitate a poporului român, inaugurînd epoca de înflorire a ziaristicii româneşti ardelene care va milita pentru desăvîrşirea unităţii politice şi de stat a naţiunii române. Solidaritatea maselor ţărăneşti cu lupta burgheziei române pentru drepturile naţionale s-a manifestat în mod deosebit cu ocazia alegerii de delegaţi la Conferinţa naţională a Partidului Naţional Român din iunie 1884. La Conferinţa naţională a Partidului Naţional Român din 1884 sînt reînnoite hotărîrile Conferinţei din 1881 şi anume; activitate parlamentară pentru românii din Banat şi Ungaria, pasivitate pentru cei din Transilvania, faţă de parlamentul de la Budapesta, dar, „în toate celelalte împrejurări lupta cea mai energică şi mai curajoasă pentru sprijinirea şi apărarea drepturilor naţionale şi pozitive ce se cuvin naţiunii române" [1]. Pentru obţinerea de drepturi naţionale, burghezia română continuă să facă apel la sprijinul opiniei publice pe calea memoriilor. De aceea din septembrie 1884 problema întocmirii unui nou memoriu „curat politic" a fost mereu la ordinea zilei, în conferinţele partidului, în presă, în discuţii publice şi particulare [2] şi care va fi reflectată în paginile „Tribunei". Printre preocupările de seamă ale „Tribunei" se înscrie iniţiativa consemnării aniversative sau comemorative a unor momente sau personalităţi de seamă care au marcat istoria românească, pentru a reîmprospăta în memorie principalele momente ale luptei românilor pentru dreptate socială şi naţională. Aniversarea centenarului revoluţiei lui Horea a prilejuit rememorarea evenimentelor din toamna anului 1784 care au dus la ridicarea ţărănimii la luptă pentru dreptate socială. „Tribuna" condamnă măsurile luate de guvernul maghiar de a opri serbarea aniversării revoluţiei lui Horea care „pune oamenii săi să pîndească după români şi să miroase nu au cumva de gînd să se întrunească spre a serba, n-are încredere nici chiar în cel mai credincios aderent şi îl pofteşte să calce legea sa ungurească şi să nu întrunească un congres bisericesc, pentru ca întrunirea să nu cadă în acelaş timp, în care s-ar cuveni ca şi românii să serbeze aniversarea răscoalei lui Horea" [3]. Acum un veac, în 1884, erau încă vii în amintirea generaţiei de atunci evenimentele legate de revoluţia lui Horea, care, aşa cum consemna „Tribuna", erau dureroase pentru românii din Transilvania [4]. Numele lui Horea constituia simbolul redeşteptării naţionale a românilor.

---

[1] T. V. Păcăţian, *Cartea de aur,* VII. p. 43.

[2] Ştefan Pascu, *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia,* Cluj, 1968, p. 15.

[3] „Tribuna", anul 1, 1884, 24c oct./5 nov. nr. 155, p. 617.

[4] „Tribuna", anul, 1, 24 oct./ 5 nov. 1884

„Revista de istorie", tom 37, nr. 10, p. 1023—1026, 1984

În citeva numere consecutive ziarul ,,Tribuna" publică articole în care se rememorează evenimentele petrecute cu un veac în urmă [5], luind atitudine împotriva articolelor publicate în ziarul ,,Pester Lloyd", organul cercurilor guvernamentale din Ungaria și în ,,Kölozsvari Közlöny" [6], scrise de pe poziția clasei dominante maghiare în care se denaturează cauzele și desfășurarea răscoalei lui Horea, și subliniind faptul ca aspirațiile spre dreptate socială și asupririle îndurate de țărani din partea nobilimii au fost cauza legitimă a răscoalei. În numărul său 155 din 24 oct./5 nov. 1884, ,,Tribuna" la rubrica ,,Revista revistelor" publică în întregime articolul din ,,Pester Lloyd" privind cauzele și desfășurarea răscoalei lui Horea. Deși scris de pe poziția clasei dominante maghiare, în articolul publicat de oficiosul cercurilor guvernamentale se recunoaște faptul că ,,răscoala lui Horea nu-și găsește seamănul decît în războaiele sclavilor". În continuare în articol se arată că ,,din scînteile de nemulțumire care le-a aruncat Conscripțiunea militară în mijlocul poporului român, pînă atunci pașnic, s-a dezvoltat un incendiu care amenința de a pune întregul ducat al Transilvaniei în flăcări și care s-a lățit pînă spre Buda și Pojon". Oficiosul cercurilor guvernamentale maghiare constată că ,,asupririle suferite de țărani din partea nobilimii a fost cauza legitimă a răscoalei, iar îngăduința împăratului Iosif al II-lea a făcut izbucnirea răscoalei și pustiirile ei cu putință" [7]. Ziarul pestan exprimînd punctul de vedere al cercurilor guvernamentale maghiare, în articolul publicat trece cu vederea nemulțumirile care domneau în rîndul românilor ca urmare a politicii de deznaționalizare promovată de cercurile conducătoare maghiare și care au dus la intensificarea mișcării naționale și sociale considerînd că ,,amenințătoarele elemente de vrajbă și de nedreptate care au fost active la 1784, au dispărut în 1884. În Ardeal ca-n Ungaria, plugarul liber șade în averea sa liberă, nu este principe atît de temut ca să-l poată supăra. Aceleași legi le garantează românilor aceleași drepturi politice și îi însărcinează cu aceleași datorii ca pe maghiari nobili ori burghezi". ,,Tribuna" a luat atitudine împotriva politicii promovate de cercurile conducătoare maghiare care căutau să ascundă nemulțumirile ce existau în rîndul naționalităților împotriva politicii de deznaționalizare. ,,Noi sîntem de altă părere — scria ,,Tribuna" în nr. 154 din 23 oct/4 nov. 1884 — noi sîntem nemulțumiți— .... dar sîntem nemulțumiți și că sîntem, aceasta e singurul lucru important, de care atît tronul cît și maghiarii trebuie să țină seama. Voiesc ori nu cercurile guvernamentale să recunoască existența acestei nemulțumiri, ea există și crește din zi în zi și noi înșine sîntem în prima linie cei competenți de a se pronunța asupra ei. În încheiere trage concluzia ,,Există multă nemulțumire în Ungaria pentru că este multă nedreptate" [8]. Tribuna aduce la cunoștința cititorilor săi articolul publicat de ziarul ,,Kolozsvári Közlöny" care exprima punctul de vedere a claselor dominante maghiare. Ziarul clujan este silit să recunoască că ,,revoluțiunea lui Horea s-a întîmplat cu 5 ani înainte de marea revoluție franceză", iar ,,Tribuna" subliniază că ,,o mînă de oameni de viță latină au fost prin urmare cei dintîi care încep lupta pentru ușurarea sorții țăranului, conducătorii lor au fost oameni fără știință de carte. După 5 ani începe revoluția franceză" [9]. În Transilvania și Ungaria autoritățile maghiare au luat măsuri severe pentru a împiedeca aniversarea centenarului revoluției lui Horea și ca urmare a acestui fapt nu s-au putut organiza manifestările prilejuite de aniversarea revoluției. Au fost luate măsuri pentru a opri orice adunări, întruniri care ar constitui un prilej pentru comemorarea centenarului revoluției lui Horea. ,,Tribuna" în nr. 158 din 27 oct./8 nov. 1884 în articolul cu titlul ,,O spaimă din senin" informează cititorii despre activitatea societății literare române din Budapesta ,,Petru Maior" care ține instruiri, organizează serate literare la care ea parte micul public român din Budapesta. Astfel la 8 noiembrie era programată o astfel de ședință publică. Cercurile conducătorilor maghiari, scrie ,,Tribuna", care văd pretutindeni umbrele lui Horea, Cloșca și Crișan, au fost cuprinse de spaimă, deoarece considerau că această întrunire ar constitui un prilej pentru comemorarea centenarului revoluției, iar în cercurile universitare s-a pornit o mișcare pentru a împiedeca această serbare. ,,Tribuna" reamintește despre marea serbare de la Putna organizată în 1871 întru amintirea memoriei lui Ștefan cel Mare. Proiectul acestei serbări naționale a fost întocmit de studenții români de la Universitatea din Viena, unde s-a alăctuit un comitet central care lucra în înțelegere cu alte comitete locale formate la Paris, Berlin, Liege, Zurich, Iași, București, Cernăuți. Serbarea de la Putna s-a transformat într-o mare manifestare națională la care au luat parte peste 4000 de români

[5] ,,Tribuna", anul I, 1884, din 23 oct/4 nov nr. 154 ; 24 oct/5 nov, nr. 155 ; 25 oct/6 nov nr. 156 ; 26 oct/7 nov nr. 157 ; 27 oct/8 nov nr. 158.

[6] ,,Tribuna", anul I, 1884 din 27 oct/8 nov nr. 158.

[7] ,,Tribuna", anul I, 1884 din 25 oct/6 nov. nr 156.

[8] ,,Tribuna", anul I 23 oct/4 nov 1884 nr. 154.

[9] ,,Tribuna", anul I, 25 oct/6 nov 1884 nr. 156.

veniți din toate provinciile locuite de români. Erau arcuri de triumf, lampioane în tricolor național, steaguri sute și sute. Românii s-au închinat la mormîntul marelui voievod, au cîntat imnurile lui Vasile Alecsandri, au ținut discursurile naționale. Această serbare s-a desfășurat sub ochii poliției austriece, scrie ,,Tribuna", iar măsurile luate n-au putut împiedeca desfășurarea ei. Cuprinși de spaimă, cercurile conducătoare maghiare pentru a împiedeca împrospătarea în memoria poporului român a evenimentelor petrecute cu un veac în urmă au luat măsuri pentru a opri orice manifestare legată de comemorarea centenarului revoluției lui Horea. Aceste manifestări au fost organizate în România de către emigranții români din Transilvania. ,,Tribuna" își informează cititorii despre manifestările organizate la București, Iași, Galați, Craiova și în alte orașe prilejuite de centenarul revoluției lui Horea, precum și presiunile exercitate de cercurile monarhiei dualiste, asupra guvernului român de a opri aceste serbări. ,,Înțelegem dar că pe susținătorii actualei stări de lucruri din Ungaria îi supără această manifestațiune. Organele de publicitate maghiare au și manifestat această supărare și au stăruit cu tot dinadinsul ca guvernul român să oprească serbarea, scrie ,,Tribuna". Însă in țară curentul antimaghiar e atît de puternic încît nici chiar domnul Brătianu n-a crezut de cuviință să oprească serbarea celebrată ca manifestațiune a acestui curent tocmai acum in ajunul alegerilor"[10]. Cotidianul Sibian subliniază că ,,Nota supărătoare a acestei serbări este de a face ca lumea să știe că români din țările supuse coroanei ungare sînt nemulțumiți cu situația lor ce li s-a creat după instaurarea regimului dualist[11]. Aceste serbări au fost și o manifestare îndreptată contra acestui regim de oprimare națională. De 16 ani de zile pribegesc în Romania tinerii cărora aici, în țara lor li se face viața insuportabilă, iar numărul lor a sporit la mai multe mii. scria ,,Tribuna". Nu se știa cu toate aceste în cercuri largi că există în România o armată de emigranți politici, acum se știe aceasta pretutindenea, aceștia nu și-au părăsit țara, familii prietenii din copilărie, fiindcă le mergea prea bine și fiindcă l-i se făcuse în țara lor viața insuportabilă[12]. Aniversarea în 1884 a revoluției lui Horea a readus in memoria generației de atunci evenimentele petrecute cu un veac în urmă constituind în același timp un prilej de cinstirea memoriei lui Horea devenit simbolul redeșteptării naționale a românilor în lupta lor împotriva unui regim de oprimare națională. Scurgerea timpului n-a așternut uitare asupra evenimentelor din toamna anului 1784 care au rămas memorabile in istoria poporului român, numele lui Horea, Cloșca și Crișan intrînd de mult în panteonul eroilor neamului identificîndu-se cu aspirațiile și lupta poporului pentru dreptate și libertate socială și națională. Horea a scris prin fapta sa ,,drepturile națiunii române și programa politică și socială a revoluțiilor viitoare" afirma Nicolae Bălcescu. Și într-adevăr, de atunci mereu vie pilda lui Horea a constituit un far călăuzitor și un îndemn la luptă pentru drepturile națiunii române. iar toate revoluțiile, de atunci din 1784 și pînă la revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din vara anului 1944 au înscris în programele lor aspirațiile și idealurile de libertate socială și națională pentru care a luptat și s-a jertfit Horea.

Cinstind memoria înaintașilor și jertfele lor in lupta pentru dreptate socială și națională, tovarășul Nicolae Ceaușescu în Cuvîntarea rostită la Marea adunare populară din Municipiul Alba Iulia cu prilejul vizitei de lucru în județul Alba în iulie 1984 arăta : ,,. . . cu 200 de ani în urmă a avut loc marea răscoală țărănească — dar și răscoală națională — a lui Horea, Cloșca și Crișan care a demonstrat forța și hotărîrea de luptă a țărănimii împotriva stăpînirii grofilor, precum și unirea iobagilor în lupta pentru independența națională. Ei, ca și atîția alții au plătit cu viața, au fost trași pe roată, dar idealurile de dreptate socială și națională nu au putut fi niciodată înnăbușite în sînge de nici un fel de roți din lume! Roata istoriei a mers întotdeauna înainte. Triumful libertății sociale și naționale s-a realizat cu jertfe mari — dar s-a realizat! Iată de ce cinstim întotdeauna pe înaintașii noștri care și-au dat chiar viața pentru ca poporul nostru să se dezvolte, pentru formarea națiunii române"[13].

Visarion Bealcovschi

---

[10] ,,Tribuna", nr. 157 din 26 oct./7 nov. 1884.

[11] ,,Tribuna" anul I, 157 din 26 oct./7 nov.

[12] Ibidem.

[13] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la marea adunare populară din Municipiul Alba Iulia din 5 iulie 1984*, în ,,Scînteia" din 6 iulie 1984 p. 3.

REUNIUNE PREGĂTITOARE ÎN VEDEREA CELUI DE-AL XVI-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

Între 13 și 15 mai 1984 a avut loc la Budapesta, în urma invitației lansate de acad. Domkos Kosáry, animatorul temei, o reuniune pregătitoare a raportorilor desemnați de Biroul Comitetului Internațional de Științe Istorice la tema Micile state în confruntare cu mutațiile politice, economice și culturale. Sec. XVIII—1914 din cadrul secției Cronologice a celui de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice care urmează să se desfășoare in vara viitoare la Stuttgart. La reuniune au participat reprezentanții Elveției, Olandei, României și Ungariei, neputînd însă răspunde invitației raportorii din Coreea de Sud, Finlanda și Italia.

În cadrul unor fructuoase ședințe de lucru, raportorii prezenți — Eva Balász, Dan Berindei, Cornelia Bodea, Hans Ulrich Jost, Tamsen — împreună cu animatorul temei și cu un grup de istorici specialiști ai epocii respective din țara gazdă au dezbătut problematic tema în cauză, raportorii prezentînd în rezumat conținutul viitoarelor lor elaborate. Discuția a contribuit neîndoielnic la clarificări, evidențiindu-se principalele probleme care vor fi abordate la Stuttgart (influența poziției geografice asupra evoluției micilor state; funcțiile economice internaționale ale statelor mici; relațiile dintre micile state și marile puteri; statele mici în cadrul marilor conflicte; procesele de unificare și rolul de magnet al unor mici state; modernizarea politică; modernizarea culturală etc.) Animatorul și-a manifestat intenția de a se îngriji — eventual cu sprijinul U.N.E.SC.O. — de a edita, înainte de Congres, un volum conținînd rapoartele temei. A fost decis ca raportorilor neparticipanți la reuniune să li se comunice de către animator conținutul dezbaterii de la Budapesta. Reuniunea s-a dovedit utilă și ea va ajuta la buna întocmire a rapoartelor și la desfășurarea echilibrată a reuniunii din cadrul congresului din august 1985.

Dan Berindei

CARTEA ROMÂNEASCĂ ŞI STRĂINĂ DE ISTORIE

Izvoarele răscoalei lui Horea, sub redacţia acad. prof. Ştefan Pascu, seria A. Diplomataria, vol. I, Premisele răscoalei 1773—1784; vol. II, octombrie—decembrie 1784; seria B. Izvoare narative, vol. I, 1773—1785; vol. II, 1780—1860, Edit. Academiei, Bucureşti, 1982—1983, 549+339+489+472 p.

În urmă cu mai bine de un deceniu a fost luată o lăudabilă iniţiativă pentru elaborarea unui Corpus de izvoare privind răscoala ţăranilor din Transilvania din 1784 condusă de Horia, Cloşca şi Crişan sau răscoala lui Horea, cum mai este cunoscută în istoriografie, în vederea întîmpinării aniversării celui de-al doilea centenar de cînd a avut loc aceasta. În acest scop a fost constituit un colectiv de specialişti din Institutul de istorie şi arheologie Cluj-Napoca dar şi din alte instituţii cu profil de cercetare, ca de exemplu Filiala Arhivelor Statului din Cluj-Napoca, catedra de istorie de la Universitatea „Babeş-Bolyai" din acelaş oraş, — sub directa îndrumare a acad. prof. Ştefan Pascu — a cărei activitate asiduă, efectuată în biblioteci şi arhive din ţară şi de peste hotare (Budapesta, Viena) a şi început să-şi dea roadele mult aşteptate, în ultimii doi ani făcîndu-şi apariţia primele patru din cele 14 volume proiectate. După cum se ştie acest Corpus a fost conceput în două serii şi anume: seria A, intitulată *Diplomataria* cu 9 volume, de documente aflate în fondurile Tezaurariatului minier al Transilvaniei, ale Oficiului minier superior Zlatna, ale Comitatelor transilvane, ale Arhivei guberniului Transilvaniei, ale Arhivei de război austriace, ale Arhivei comisiei de anchetă prezidată de contele Jankovich care vor ilustra faza pregătitoare şi desfăşurarea răscoalei şi seria B, intitulată *Izvoarele narative* (Fontes narrativae), cu 5 volume, care vor cuprinde nu numai izvoarele narative contemporane şi de mai tirziu, aflate în manuscris sau publicate între 1784—1860 ci şi altfel de izvoare cum ar fi broşuri ocazionale, ziarele contemporane care au relatat despre răscoală creaţiile folclorice şi cele artistice (stampe, gravuri, tablouri) menite să oglindească evenimentele revoluţionare din 1784 din Transilvania ale căror ecouri, potrivit ultimilor cercetări au depăşit cu mult hotarele bătrînului continent european. În cele ce urmează vom analiza conţinutul celor două volume din fiecare serie apărute pînă acum, în scopul de a semnala, a scoate în evidenţă şi a sublinia aportul pe care aceste izvoare istorice — publicate pentru prima dată pe baze ştiinţifice — îl aduc la cunoaşterea în mod aprofundat a uneia din cele mai mari răscoale ţărăneşti din evul mediu din ţara noastră. Primul volum din seria A cuprinde 329 documente privind deceniul premergător izbucnirii răscoalei (ianuarie 1773 — septembrie 1784). Ele ilustrează condiţiile extrem de grele în care trăiau şi-şi desfăşurau activitatea ţăranii iobagi şi ai fiscului din Transilvania, pe atunci aflată sub stăpînirea Habsburgilor. Aceste documente scrise în limbile latină, germană, maghiară şi română mărturisesc prin intermediul diferiţilor emitenţi (instituţii, orăşeni, ţărani) nu numai grelele sarcini fiscale ale ţăranilor faţă de stat şi cele datorate stăpînilor de pămînt dar şi abuzurile săvîrşite de funcţionarii locali. Zeci de astfel de documente reflectă atît suferinţele de neimaginat îndurate de ţăranii de pe domeniul Zlatnei (de Sus de Mijloc şi de Jos) cît şi sporirea continuă a obligaţiilor lor faţă de stat şi nobilime. Alte zeci de astfel de documente reflectă sancţiunile aplicate ţăranilor iobagi — mergîndu-se deseori pînă la bătaie — celor care se încumetaseră să înainteze petiţii de protest autorităţilor pentru a dezvălui abuzurile săvîrşite de funcţionarii statului. Tot atît de interesante şi valoroase sînt şi acele documente prin care se arată modul cum — în ultimă instanţă — au reacţionat ţăranii iobagi asupriţi şi supuşi unor hotărîri arbitrare din partea stăpînilor de pămînt şi a autorităţilor (de exemplu sporirea dărilor în bani, a robotei) şi anume prin fuga de pe moşie, prin a se sustrage de la recrutare, prin a se răfui cu gornicii şi cu juzii săteşti aflaţi în slujba exploatatorilor lor, prin a se constitui în cete de haiduci pentru a-şi face singuri dreptate, de exemplu cei care acţionau în anii 1782 în zona Baia de Criş-Brad (doc. 83).

Documentele publicate în acest volum mai au meritul de a ne informa cu privire la condiţiile în care au fost încălcate vechile drepturi ale moţilor de exemplu cel de tîrg săptămînal şi anual, de cîrciumărit şi de măcelărit acordate de stat unor persoane particulare precum şi la tumultul de la Cîmpeni din 24 mai 1784. Această confruntare dintre ţărani şi arendaşi a reprezentat în contextul luptei ţăranilor iobagi împotriva exploatării, un moment de cotitură menit să le dezvăluie calea ce o aveau de urmat pentru redobîndirea libertăţilor şi drepturilor lor încălcate în mod samavolnic de către reprezentanţii clasei dominante din Transilvania. De altfel conflictul dintre ţărani şi autorităţile austriace avea să se continue ulterior şi sub alte forme pînă la izbucnirea răscoalei din 1784. În documentele din anii premergători răscoalei apare destul de frecvent numele lui Horea, pe atunci purtătorul de cuvînt al maselor ţărăneşti asuprite în faţa Curţii din Viena; de aceea el este numit în documente şi „primarius e deputatis Viennam" (doc. 91). În acest sens menţionăm *Protocolul* (Protocollum) anchetei întreprinse de un consilier tezaurarial şi un jude minier în legătură cu înaintarea unui memoriu colectiv împăratului, de către satele de pe domeniul Zlatnei, anchetă care pe de o parte a reconstituit itinerariul acestui memoriu iar pe de alta a confirmat temeinicia afirmaţiilor din memoriu cu privire la abuzurile săvîrşite de juzii nobiliari faţă de ţăranii iobagi şi fiscali (doc. 58). Aceleaşi documente confirmă faptul că din 1782 Horea a fost considerat printre capii agitaţiilor ţărăneşti în deceniul premergător izbucnirii răscoalei (doc. 92). Drept urmare el a fost urmărit pas cu pas de autorităţi încă de atunci în drumul său spre capitala Imperiului austriac, unde a înaintat noi memorii către împărat în numele ţăranilor (doc. 96, 105, 163, 170, 230, 231) cît şi după întoarcerea sa de la Viena, pe timpul cînd i-a pregătit pe ţărani pentru răscoala cea mare (doc. 184). Tot în acest volum sînt cuprinse numeroase petiţii, pe care ţăranii iobagi şi fiscali le-au adresat autorităţilor şi împăratului Josef al II-lea pentru a denunţa exploatarea la care erau supuşi, petiţii semnate deseori de sute de ţărani (doc. 245, 261), drept urmare a sporirii taxelor urbariale (doc. 285). În fine sînt incluse în volum şi acele documente în legătură cu adeziunea ţăranilor la decretul imperial privind efectuarea conscripţiei militare în urma căreia aceştia scăpau pe vecie de iobăgie (doc. 318—322, 328) dar şi cele privind intenţia de a emigra a ţăranilor iobagi în acelaşi scop (doc. 329). Al doilea volum cuprinde 334 documente, din perioada 14 octombrie—31 decembrie 1784, provenite din fondurile Oficiului minier superior Zlatna şi al Tezaurariatului minier al Transilvaniei. Ştirile pe care le conţin se referă în special la izbucnirea, desfăşurarea şi sfîrşitul răscoalei. Aşa de exemplu în documente este relatată adunarea de la Mesteacăn din 31 octombrie (doc. 5), uciderea celor doi şolgăbirăi la Curechi (doc. 10), începutul răscoalei la Curechi în comitatul Zlatna (doc. 8), în fruntea căreia de la început s-a aflat Nicula Ursu zis Horea, numit în documente cînd „Hauptanführen" (doc. 8, 9, 102), cînd „Haupträdelsführer (doc. 231), „rebelium ductor" (doc. 309). Se reletează apoi cum răsculaţii au început să atace curţile nobiliare, casele şpanilor şi să distrugă bunurile materiale ale acestoia. Intersant este faptul că documentele subliniază că răsculaţii acţionau în „numele împăratului" (doc. 23). Două rapoarte mai ample aparţinînd unor funcţionari, şi scrise la Sibiu cuprind ştiri privind luptele înverşunate dintre răsculaţi şi autorităţile locale (doc. 64, 65). Alte zeci de documente relatează apoi despre măsurile luate de autorităţi pentru înăbuşirea răscoalei, întinsă din comitatul Zarandului în comitatele vecine: Hunedoara, Alba, etc., prin trimiterea de trupe de infanterie, cavalerie (husari) şi artilerie (doc. 8, 9, 10, 16, 21, 26, 30, 45, 48, 49, 52, 53, etc). Pentru aceasta comandamentul general militar al Transilvaniei n-a ezitat să trimită contra răsculaţilor unităţi din regimentul român de grăniceri din zona Haţeg (doc. 44, 54, 55, 89), amănunt mai puţin cunoscut pînă acum.

În documentele din al doilea volum se precizează că lupta dezlănţuită de ţăranii iobagi pentru recîştigarea libertăţilor şi drepturilor lor, a fost considerată drept răscoală „Aufstand" (doc. 8, 18, 19, 31, 41, 140, 163, 273) sau răscoală ţărănească „Bauern-aufstand", „Bauern-Aufruhr" (doc. 14, 22, 25, 33, 34, 47, 89, 139, 158, 311), sau rebeliune (doc. 40), sau tumult ţărănesc „Rusticanae tumultum" (doc. 201), sau tulburare „Unruhe" (doc. 266), după cum ţăranii răsculaţi sînt menţionaţi cu termeni de „plebi insurgenti" (doc. 27), insurgenţi (doc. 35), rebeli (doc. 48, 65), „tumultuanten" (doc. 37, 46, 61, 84, 99, 233, 258, 260, 299). Pe măsură ce sînt parcurse documentele se mai poate stabili şi numărul răsculaţilor, de exemplu se afirmă că satele Curechi şi Criscior au fost atacate de „peste 5000" răsculaţi (doc. 8, 17, 18, 20), că cei care au atacat oraşul Abrud ar fi fost în număr de „aproape 4000" (doc. 57), iar cei care au ocupat satul Bucea erau 2000 răsculaţi (doc. 83). Aceste documente indică nu numărul total al răsculaţilor din Transilvania ci numai pe cei dintr-o anumită zonă care au acţionat separat. Deosebit de interesante sînt şi acele documente care permit cititorului să stabilească nu numai programul răscoalei—inexistent la începutul acesteia — dar şi elaborarea acestuia pe măsură ce

lupta ţăranilor lua amploare şi cuprindea o arie geografică cît mai întinsă. După cum se ştie acest program a fost făcut cunoscut în mod public abia la 11 noiembrie, în şase puncte, în timpul asediului Devei, în numele lui Horea prin doi trimişi de-ai săi (deputatos), ultimatum care prevedea: desfiinţarea clasei nobilimii, expropierea acesteia de bunurile funciare, egalitatea nobilimii cu ţărănimea în faţa legii din punct de vedere fiscal, repartizarea pămînturilor alodiale şi nobiliare celor ce le munceau adică ţăranilor prin grija imperială (doc. 67, în l. latină).

Pe lîngă aceste documente mai sînt multe altele care conţin ample date privind: desfăşurarea răscoalei în diferite comitate ale Transilvaniei pe o perioadă mai lungă de timp (cîteva zile, o săptămînă) (doc. 99, 109), luptele locale dintre răsculaţi şi armată (doc. 118, 119), concentrarea de trupe austriace aduse din interiorul imperiului, sosirea comisarilor imperiali în Transilvania pentru a deschide o anchetă menită să stabilească cauzele răscoalei (doc. 134). Multe alte documente relatează despre încheierea armistiţiilor între răsculaţi şi autorităţile militare, care aveau să determine în final înăbuşirea răscoalei (doc. 76, 132, 138, 192, 205, 212, 217, 238, 242), rolul nefast pe care l-a avut Ioan Piuariu Molnar în încheierea armistiţiilor (doc. 136). Tot atît de interesante sînt şi acele documente relativ la măsurile luate de autorităţi pentru prinderea lui Horea şi Cloşca, în speranţa că lipsiţi de conducătorii lor răsculaţii vor înceta mai uşor lupta lor (doc. 75, 78, 92, 99, 127, 131, 133, 206, 258), la măsurile luate împotriva răsculaţilor căzuţi prizonieri, ca de exemplu darea lor în judecată pentru a fi pedepsiţi (doc. 98, 209), la activitatea politico-administrativă a lui Horea în regiunile aflate sub controlul răsculaţilor (doc. 110) de exemplu numirea de juzi şi juraţi săteşti, la marea popularitate de care se bucura Horea în rîndul răsculaţilor (doc. 110), la scrisoarea trimisă de Horea episcopului Ghedeon Nichitici (doc. 173).

Un interes deosebit prezintă documentele care conţin numele conducătorilor răsculaţilor. În acest sens în volum au fost incluse două liste, prima din 26 noiembrie 1784 cu peste 70 de nume, cei menţionaţi fiind de pe domeniul Zlatnei de sus (doc. 174), a doua din 6 decembrie acelaş an cu 144 nume, cei în cauză provenind din aceiaşi regiune (doc. 269). Pe baza documentelor din acest volum cititorul mai poate afla cînd a reînceput răscoala după expirarea armistiţiilor (doc. 175, 200, 205, 210, 211, 219, 224), cum în acest timp a fost dezorganizată administraţia locală din cauza răscoalei (de exemplu în privinţa aprovizionării cu alimente a populaţiei, expedierea aurului extras din mine, care au fost pregătirile armatei pentru lupta decisivă cu răsculaţii din primele zile ale lui decembrie 1784 (doc. 241, 243, 244—245, 247, 252, 255), ce efect a avut publicarea patentei imperiale privind acordarea amnistiei generale pentru răsculaţi (doc. 248, 256). Important este faptul că din această perioadă, de la sfîrşitul răscoalei, s-a păstrat un raport al Tezaurariatului minier al Transilvaniei adresat Camerei aulice în care sînt menţionate unele cauze principale ale răscoalei şi anume: revocarea conscripţiei militare, sporirea contribuţiei şi a taxei urbariale încă din 1775 (doc. 270). De asemenea din documente rezultă măsurile luate de autorităţi după înfrîngerea răsculaţilor în lupta de la Mihăileni şi anume obligativitatea predării armelor de foc de către răsculaţi, urmărirea pentru prinderea lui Horea şi a altor principali conducători ai răscoalei, confiscarea bunurilor luate de răsculaţi de la curţile nobiliare, distrugerea caselor răsculaţilor, instalarea de trupe în satele din zona răscoalei (doc. 271, 275, 299, 302, 306, 324—326). În contextul acestor măsuri nu este lipsit de interes nici raportul comisarului gubernial Mihail von Bruckenthal care la 18 decembrie 1784 propunea forurilor superioare dislocarea de trupe în zonele afectate de răscoală, anularea ţinerii de tîrguri săptămînale şi anuale, concentrarea satelor risipite (doc. 295, 299, 320). În acelaş scop memoriul conducerii Oficiului minier superior Zlatna adresat Camerii aulice propunea unele măsuri pentru remedierea situaţiei ţăranilor iobagi şi fiscali (doc. 331), care de fapt era un program de măsuri menit nu atît să uşureze viaţa ţărănimii din Transilvania cît mai ales să întărească regimul feudal din această provincie a Curţii din Viena. Cît priveşte cele două volume de izvoare narative în primul au fost incluse 18 (I XVIII) relatări sub forma unor memorii, amintiri, descrieri, însemnări, povestiri cu caracter de anale redactate în limbile germană, latină şi maghiară, fie de unii contemporani cu răscoala, care în acea vreme ocupau diferite funcţii administrative, de exemplu funcţionari guberniali, militari de profesie, clerici, etc. (I, III—XVIII), fie de unii care au trăit mai tîrziu în secolul al XIX-lea (II). Despre deosebita lor valoare se poate spune mai întîi că 2/3 din ele (II—IV, VI VIII, X, XII, XV, XVII, XVIII) văd pentru prima dată lumina tiparului într-o formă ştiinţifică, restul fiind publicate pînă acum parţial sau integral în diferite periodice sau culegeri de studii; cît priveşte conţinutul lor de multe ori el completează în mod armonios ştirile obţinute din documente sau altfel de izvoare. În afară de aceasta însă ne permitem să atragem atenţia asupra folosirii lor de către specialişti în sensul că trebuie ţinută seama de locul pe care autorul respectiv l-a ocupat [illegible] în administraţia din Transilvania,

aflată sub stăpînirea Habsburgilor. Așa de exemplu, relatarea aparținînd lui Michael Conrad von Heydendorff, notar al scaunului Mediaș și mai tîrziu consilier gubernial este redactată prin optica intereselor patriciatului săsesc din Brașov (I), deoarece din lectura ei rezultă că autorul deși înțelegea starea grea a țărănimii iobage și fiscale din Transilvania și cunoștea modul cum nobilimea căuta să se folosească de munca acesteia pe pămînturile ei, totuși acesta găsește ca firească exploatarea marei mase a țărănimii de către stăpînii lor feudali. Tot așa în relatarea lui Joseph Lamasch paroh al bisericii catolice din Săcarîmb se constată că autorul ei îi consideră pe țăranii răsculați drept niște „conspiratori" și dușmani ai ordinei feudale din vremea sa. Este drept că printre autorii acestor relatări se întîlnesc și unii care încearcă să fie cît mai obiectivi în prezentarea evenimentelor revoluționare din toamna anului 1784 din Transilvania în sensul că privesc cu o oarecare simpatie răscoala iobagilor împotriva stăpînilor de pămînt și chiar apreciază ca pe deplin justificate revendicările răsculaților ca de exemplu, Ignatz von Egermann (X), Johann Theodor Hermann (XVIII). Nu acelaș lucru se poate spune despre poziția unui ofițer anonim din armata austriacă, care în descrierea sa nu vrea să recunoască drepturile legitime ale răsculaților de a redeveni oameni liberi (XII). Cum era și firesc alte relatări aparținînd unor nobili sau înalți funcționari din administrația din Transilvania ca Joseph Benkö, György Rettegi, L. Siess, Ferenc Gyulai, Johann Friederich Seiwert (V, VIII, IX, XI, XIII, XVI) se caracterizează prin lipsa de obiectivitate și mai ales prin ura pe care o manifestă față de țăranii răsculați, care „îndrăzniseră" cu arma în mînă să lupte pentru a-și recăpăta vechile lor drepturi la o viață mai bună. O altă caracteristică a acestor izvoare narative constă în faptul că unele din ele cuprind date foarte sumare (II, III, IV, X, XII, XIV, XVI) deși știrile pe care le cuprind sînt valoroase în comparație cu altele mult mai ample redate în forme diferite, fie de autobiografie (I), fie de însemnări zilnice (IV), fie de conspect (VI) etc. Dintre acestea din urmă cel mai interesant ni se pare a fi jurnalul lui Johann Friederich Seiwert (VIII) prezentat sub forma unui jurnal neobișnuit, care conține, spre deosebire de toate izvoarele narative din acest volum, rezumatele tuturor rapoartelor sosite la Sibiu la cancelaria guvernatorului Transilvaniei, contele Samuel von Bruckenthal al cărui bibliotecar a fost. Din această cauză notele sale redate pe zile, timp de peste două luni (2 noiembrie 1784—7 ianuarie 1785) cuprind fragmente ample din actele oficiale cu privire la răscoală (rapoarte, note informative, comunicate militare, decrete, scrisori ale înalților clerici, rescripte imperiale); printre acestea este menționat și ultimatumul de la Deva în șase puncte (p. 222) existent dealtfel și în alt izvor narativ (VII).

Acelaș caracter îl are și conținutul relatării aparținînd lui Ludovic Siess și Johann Michael Schenk (IX), în paginile căreia se întîlnește de asemenea textul integral (în limba germană) al aceluiaș ultimatum, dar și o variantă a acestuia (p. 277, 300—301) (vezi și textul maghiar al ultimatumului XI). În fine se mai poate face o observație și anume că în unele relatări din volumul de față se pot urmări mai bine pregătirile armatei austriace și ale nobilimii (XIII, XVII) pentru înăbușirea în sînge a răscoalei; în altele se pot stabili fie cauzele izbucnirii răscoalei (XVIII), fie măsurile preconizate pentru îmbunătățirea situației țăranilor răsculați bineînțeles fără ca aceştia să fie eliberați din iobăgie (X).

Volumul al doilea de izvoare narative cuprinde 19 de astfel de relatări redactate, spre deosebire de primul, nu numai în limbile maghiară, germană și latină dar și în limba română aparținînd unor contemporani, în cea mai mare măsură, care în timpul răscoalei au ocupat diferite funcții în administrația Transilvaniei (I—III, V, X, XII, XIII) sau făceau parte din rîndul nobilimii, al orășenimii sau al clerului (IV, VI, VII, X). Totuși o bună parte din aceste relatări au fost scrise și la cîteva decenii de la înăbușirea răscoalei, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în timpul și după revoluția română din 1848—1849, de aceia care, în anumite împrejurări, au avut acces la documentele privind această răscoală (IX, XI).

Autorii marei majorități a acestor izvoare narative sînt de națiune maghiară și germană; alături de acestea sînt și unele care aparțin unor români : istorici ca Samuel Micu (VIII), și preoți ca de exemplu Iona Monorai, Nicolae Stoica de Hațeg, Alex. Sterca-Suluțiu (X, XIV, XIX).

În general în aceste relatări se surprind evenimentele dispuse fie cronologic, fie pe paragrafe, pe zile, săptămîni și luni, însoțite de unele amănunte privind devastările provocate de răsculați. Printre ele se distinge una cu un pronunțat caracter literar și anume aceia aparținînd Barbarei Göttfy (XIII). Ca și în cazul documentelor și în izvoarele narative se constată o discordanță între autori privind terminologia adoptată pentru aprecierea evenimentelor revoluționare din Transilvania din 1784. Unii din ei se pronunță pentru termenul de răscoală „Rebellion, Unruhen, Aufführ, Aufürung, Seditionis, Rebelie, Insurection" (IV, VI, VII, IX, X, XVIII) în primul volum și I, II, VII, XI, XIV, XV, XVII, XVIII în al doilea volum). Din cînd în cînd

se mai foloseşte şi termenul de răzmiriţă (VI) şi chiar de revoluţie (IV, X, XVI, XIX) în al doilea volum). De asemenea în cazul relatărilor cuprinse în al doilea volum se constată lipsa de unitate în aprecierile făcute de autori privind caracterul răscoalei. Aşa de exemplu unii manifestă ostilitate faţă de ţăranii răsculaţi, de exemplu G.M.G. Hermann (I) care reproduce şi o amplă listă de 61 curţi nobiliare devastate în timpul răscoalei, Samuel de Balia, care intitulează relatarea sa „cum au prădat românii satul...", S. Cseke, S. V. Bajesdi, B. Götffy, etc. (III, V, XII, XIII). În alte relatări autorii lor încearcă să fie cît mai obiectivi în prezentarea evenimentelor ca de ex. Samuel Micu, J. S. Schaser, G. Szanto, J. M. Felmer, M. Jankovitz (VII, VIII, IX, XI). În fine sînt şi unii care arată o deplină înţelegere pentru cauza răsculaţilor, ca de exemplu A. Kurz, I. Martin, I. Monorai (X, XVI, XVII). Cea mai interesantă prin conţinutul ei şi mai ales prin sistematizarea materialului documentar foarte variat, prezentat sub forma unei adevărate monografii aparţine lui Alex. Sterca-Suluţiu, care reuşeşte să reconstituie cu o deosebită grije adevărul cu privire la cauzele izbucnirii acestei răscoale precum şi asupra desfăşurării ei (XIX). În marea lor majoritate aceste relatări reproduc cele şase puncte ale Ultimatumului de la Deva, dar nu chiar aidoma ci sub forma mai multor variante (VII, VIII, IX, XI din primul volum şi I, II, IX, XI din al doilea); conţinutul lor însă în linii generale corespunde cu cel aflat în documentele vremii. Desigur că se mai pot face şi alte observaţii asupra conţinutului acestor patru volume ale Corpusului apărute pînă acum menite să scoată în evidenţă şi să sublinieze valoarea lor pentru cunoaşterea uneia din cele mai mari şi mai importante răscoale ţărăneşti din evul mediu din ţara noastră. Vom încheia cu o remarcă ce după părerea noastră afectează caracterul unitar al Corpusului. Ne referim la faptul că specialiştii care colaborează la redactarea Corpusului au tradus la seria A numai documentele în limba maghiară (mai puţin accesibilă) şi au lăsat netraduse pe cele redactate în limbile latină şi germană. În schimb la seria B, toate fără excepţie relatările scrise în limbile latină, germană şi maghiară au fost traduse. Oare acest procedeu nu afectează caracterul unitar al Corpusului? De asemenea la fiecare volum din ambele serii materialele au fost numerotate pe fiecare volum separat. Oare n-ar fi fost mai bine ca numerotarea documentelor la volumul II să se facă în contiuare mai ales că proveneau din aceleaşi fonduri? Acelaşi lucru credem că se putea proceda cu numerotarea izvoarelor narative, de ex. la vol. I : I—XVIII, la vol. II : XIX—XXXVII.

În concluzie apreciem ca unul care împreună cu regretatul istoric Gh. Georgescu Buzău am publicat în urmă cu un deceniu o monografie privind răscoala ţăranilor din Transilvania din 1784 condusă de Horia, Cloşca şi Crişan, că volumele din acest Corpus de izvoare apărute pînă acum, vor fi de un real folos nu numai pentru specialişti dar şi pentru profesori şi studenţi care se vor apleca asupra lor pentru a studia în cadrul unor noi lucrări, fie sub forma unor monografii, fie a unor studii şi articole noi aspecte ale acestui eveniment epocal din trecutul de luptă al poporului nostru pentru libertate socială şi naţională, care împreună cu alte evenimente a avut un rol precumpănitor pentru trecerea de la epoca medie la cea modernă.

Constantin Şerban

DOINA NÄGLER, *Catalogul transilvanicelor, vol. II (sec. XVIII)*, Sibiu, 1982, 325 p.

În colecţia *Biblioteca Muzeului Brukenthal* a apărut al doilea volum din *Catalogul transilvanicelor*. Plasîndu-se pe linia vechilor şi constantelor preocupări de valorificare a patrimoniului de carte românească şi străină veche [1], actualul catalog cuprinde descrierea a 1140 titluri transilvanice din secolul al XVIII-lea, existente în biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu. Constituind a doua mare etapă în cercetarea şi valorificarea transilvanicelor din colecţia sus-amintită [2], travaliul lui D. Nägler abordează de data aceasta producţia de carte a secolului Luminilor. Este formată din operele cărturarilor transilvăneni redactate şi tipărite în ţară sau în afara graniţelor ei, din lucrările meşterilor tipografi editate în diferite centre intelectuale ale Europei, şi din

[1] Amintim, de exemplu, V. Jugăreanu, *Catalogul colecţiei de incunabule*, Sibiu MCMLXIX; C-tin Pascu, *Cartea românească veche în biblioteca Muzeului Brukenthal*, Sibiu, 1976.

[2] Vezi prezentarea volumului I din catalog în „Revista de istorie", 29, 6, 1976, p. 968—969.

lucrările unor intelectuali străini despre Transilvania şi locuitorii săi (indiferent de locul de tipărire). Reflectînd nivelul bibliologiei româneşti şi ţinînd seama de stadiul cercetării cărţii vechi în Europa, volumul al II-lea al transilvanicelor se bazează, ca şi primul volum de altfel, pe criteriul cronologic. Debutînd cu un judicios *Cuvînt înainte* (p. 7–8), actuala lucrare, care oglindeşte experienţa autoarei în domeniul muncii cu cartea de patrimoniu, deţine drept parte esenţială secţiunea intitulată *Descrierea cărţilor* (p. 9–298). Acum sînt descrise, după principiile deja cunoscute şi aplicate în volumul întîi, 1140 titluri de transilvanice, deci cu 612 titluri mai mult decît în primul volum. Numărul mare al lotului de transilvanice cercetate şi publicate acum reflectă, pe de o parte, nivelul ridicat al producţiei de carte transilvăneană în secolul al XVIII-lea, epocă în care se înregistrează un avînt al literaturii de orientare ştiinţifică, şi, pe de altă parte, sugerează bogăţia şi importanţa colecţiei de carte de la biblioteca Muzeului Brukenthal. Personalitatea unei cărţi vechi, în cazul de faţă făcînd parte din categoria transilvanicelor, este conturată în mod convingător de D. Nägler, prin urmărirea şi relevarea unor elemente specifice fiecărui volum. Autoarea abordează, pe lîngă *numele autorului, titlul lucrării, localitatea, tipograful, anul imprimării* şi *formatul, bibliografia* (instrumentele de identificare), *aspectul grafic, paginaţia, provenienţa, însemnările de proprietate, legătura, cota* (sub care poate fi solicitată lucrarea respectivă) şi *observaţii* (în anumite cazuri). Cele 1140 transilvanice, incluse în actualul catalog, atrag atenţia în primul rînd specialiştilor români, fiindcă aceste tipărituri reprezintă în fond parte integrantă din cultura Transilvaniei în secolul al XVIII-lea. Interesul cercetătorilor noştri se îndreaptă spre lucrări imprimate în oficinele tipografice de la Aiud, Alba Iulia, Bistriţa, Braşov, Cluj, Mediaş, Oradea, Sibiu, Şumuleu Ciuc, Tg. Mureş, dar şi spre transilvanice imprimate în centre tipografice europene. Ne gîndim, în acest sens, la: Altdorf, Amsterdam, Banská Štiavnica, Bautzen, Bratislava, Bratislava & Košice, Buda, Buda & Košice, Coburg, Dinkelsbühl-Leipzig, Dresda, Erfurt, Erlangen, Frankfurt/Oder, Gotha, Göttingen & Lemgo, Halle, Harderwijk, Helmstedt, Leyden, Meissen-Dresda, Münster, Nürnberg, Oppenheim, Raab, Trnava, Tübingen, Utrecht, Viena şi Wittenberg. Volumul al II-lea din *Catalogul transilvanicelor* beneficiază de mai multe categorii de indice, care permit cercetătorului să parcurgă rapid şi eficient lucrarea. Reţinem, aşadar: *Indicele autorilor* (p. 307–311); *Indicele titlurilor* (p. 312–324); *Indicele localităţilor* (p. 325–326). Se impune, prin metoda sistematică de alcătuire, *Indicele centrelor de tipar şi al tipografilor* (p. 299–306). Nu este prezent, ca la primul volum, *Indicele proprietarilor de cărţi*. Lipseşte, de asemenea, *materialul ilustrativ*.

Forma de redactare şi, mai ales, conţinutul catalogului transilvanicelor, alcătuit cu aplicaţie şi sistem de D. Nägler, sînt din mai multe puncte de vedere folositoare cercetătorilor. Ne vom referi, în acest context, doar la un singur aspect: notiţele de proprietate de pe unele exemplare din transilvanicele secolului al XVIII-lea. Într-o epocă în care circulaţia cărţilor înregistrează o netăgăduită ascensiune, şi aceasta în detrimentul comunicării cu ajutorul oralităţii, tipăriturile, departe de-a fi fost simple „vechituri", au îndeplinit rolul unor mijloace prin care s-au răspîndit ideile noi ale veacului [3]. Transilvanicele, conservate acum la biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu, au răspîndit în mediile cărturăreşti prin care au circulat ideile perene ale unei culturi europene în plină epocă de înnoire spirituală. Este suficient să răsfoim catalogul D. Nägler şi vom întîlni suficiente cazuri.

Iacob Mârza

---

[3] Cf., de pildă, sugestiile de cercetare ale lui Fr. Furet, *Histoire du livre dans la société moderne: recherches, méthodes, problématique*, în „Revue roumaine d'histoire", IX, 3, 1970. Vezi, totodată, *Livre et société dans la France du XVIII-ème siècle*. Sous la direction de François Furet, I–II, Paris, La Haye, Mouton & Co., MCMLIV; *Buch und Verlagswesen im 18. und 19. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte der Kommunikation im Mittel-und Osteuropa* (Studien zur Geschichte der Kulturbeziehungen im Mittel-und Osteuropa Band IV). Herausgegeben von Herbert G. Göpfert, Gerhard Kozielek und Reinhard Wittmann. Redaktion Heinz Ischreyt, Berlin, Verlag Ulrich Camen, 1977.

FRANÇOIS FEJTÖ, *Joseph II, Un Habsbourg révolutionnaire*, Edition corrigée et complétée, Librairie Académique Perrin, Paris, 1982, 383 p. +25 il. +1 h.

Figură reprezentativă pentru epoca Despotismului sau Absolutismului luminat[1], Iosif al II-lea a oferit imaginea suveranului neînţeles de către contemporani, a monarhului reformelor eşuate, dar şi a „Bunului Împărat", martor neputincios al mersului înainte al istoriei. Fidel apărător şi continuator al tradiţiei Habsburgilor, fiul Mariei Tereza de Austria şi al lui Francisc de Lorena şi cu precădere domnia sa, au constituit tema unei vaste istoriografii[2]. Prin grija renumitei edituri pariziene Perrin, a văzut lumina tiparului o nouă ediţie adăugită a biografiei închinate lui Iosif al II-lea de către istoricul francez de origine maghiară François Fejtö. Lucrarea nu este o istorie completă a domniei împăratului romano-german, ci se vrea o contribuţie la mai buna cunoaştere a fenomenului despotismului luminat. Ea cuprinde o pagină de istorie a monarhiei austriece, sub doi titani reformatori — Maria Tereza şi Iosif al II-lea. Joseph-Benedict-August-Johann-Anton-Michael-Adam, sau Iosif al II-lea s-a născut la 13 martie 1741, în perioada desfăşurării războiului pentru succesiunea la tronul Austriei[3]. Credem că autorul exagerează importanţa acestui eveniment, pentru mersul operaţiilor militare. „Naşterea lui Iosif, loialismul Ungariei şi faptul că Turcia, duşmanul tradiţional al Austriei şi-a menţinut neutralitatea, în ciuda tuturor presiunilor puterilor coalizate, a asigurat menţinerea monarhiei" (p. 29). Educaţia aleasă primită de viitorul monarh, este urmărită în amănunt de Fejtö, pe baza literaturii memorialistice a epocii şi a corespondenţei diplomatice. Maria Tereza a dorit să-i insufle ura faţă de Prusia, „să facă din... (el — *M.M.*), un soldat, unul mai bun decît tatăl său..., pentru ca el să recucerească mai tîrziu Silezia" (p. 43—44). Dar, adept fervent al filozofiei iluministe, Josif a studiat şi admirat opera reformatoare a Hohenzollernilor din Prusia, şi mai ales a lui Frederic al II-lea. Nu întîmplător, în 1765 cancelarul Anton Wenzel von Kaunitz i-a reproşat apropierea excesivă de modelul prusac. Numit în 1765 coregent al Imperiului, moştenitorul tronului imperial a participat la acţiunile reformatoare ale mamei sale, şi deşi nu întotdeauna de acord cu ea, s-a aliniat „unui utilitarism de stat, pragmatic şi doctrinal, în domeniul administrativ" (p. 54). Din 1780, ascedînd la funcţia supremă, a încercat să ducă mai departe şi chiar să depăşească cadrul reformelor tereziene. Deşi autorul trece în revistă principalele reforme înfăptuite între anii 1780—1790, el nu sesizează esenţa şi semnificaţia Iozefinismului[4], în ca-

[1] Vezi pe larg R.-W.Harris, *Absolutism and Enlightenment*, London, 1964; Walter Dorn, *Competition for Empire 1740—1763*, New York, 1965; Ingrid Mittenzwei, *Über das Problem des aufgeklärten Absolutismus*, in „Zeitschrift für Geschichtwissenschaft", XVIII Jhrg., Heft 9, 1970, p. 1162—1172; Andrei Magyari, *Unele consideraţii privind Absolutismul luminat*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia", XXVIII, 1983, p. 8—23; H. M. Scott, *Whatever happened to the Enlightened Despots?* in „History, The Journal of the Historical Association", vol. 68, nr. 223, June 1983, p. 245—257.

[2] Adam Wandruszka, *Die Historiographie der theresianisch-josephinischen Reformzeit in Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II, Neue Aspekte in werhaltnis der beiden Länder*, Wien, 1982, p. 13—27; vezi şi F. X. Huber, *Geschichte Kaiser Josephs' II römischen Kaysers und Königs von Ungarn*, 2 vol., Wien, 1792; C. Pagenel, *Histoire de Joseph II, empereur d'Allemagne*, Paris, 1843; Paul von Mitrofanov, *Joseph II, Seine Politische und Kulturelle Tätigkeit*, 2 vol., Wien, Leipzig, 1910; Paul Müller, *Der aufgeklärte Absolutismus in Österreich*, în „Bulletin of the International Committee of Historical Sciences" (în continuare „Bulletin of I.C.H.S."), vol. IX, Pt. 1, nr. 34, March 1937, p. 22—37; Franco Valsechi, *L'Absolutismo illuminato nel Europa. L'opera riformatrice di Maria Teresia e di Giuseppe II*, Milano, 1952; T. C. W. Blanning, *Joseph II and Englightened Despotism*, London, 1970; Derek Beales, *The false Joseph II*, în „Historical Journal", nr. 18, 1975, p. 467—495.

[3] Vezi şi studiul nostru *Războiul pentru Succesiunea la tronul Austriei (1741—1748). Implicaţii diplomatice şi militare* (în curs de apariţie).

[4] Dumitru Almaş, *Despotismul luminat*, în „Studii şi articole de istorie", XIX, 1972, p. 47; Maurice Ashley, *A History of Europe 1648—1815*, Englewood-Cliffs, Prentice Hall Inc., 1973, p. 113 — 114; Robert A. Kann, *A History of the Habsburg Empire 1526—1918*, Berkeley, University of California Press, 1974, p. 183—187; vezi şi Fritz Valjavec, *Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreiches im 18 und 19 Jahrhundert*, München, Wien, 1944; F. Maas, *Der Josephinismus, Quelen zu seiner Geschichte in Österreich, 1750—1860*, 5 vol., München, Wien, 1951—1961.

drul despotismului luminat. Sîntem de părere, că în mare măsură domeniul economic este neglijat. Face excepţie, investigaţia cu privire la problema agrară. Promovînd o politică mercantilistă, „Bunul Împărat" a încurajat deschiderea de manufacturi în diferite zone ale imperiului, a desfiinţat unele monopoluri, care grevau dezvoltarea economiei, a impulsionat comerţul intern şi extern. Preocuparea sa deosebită pentru situaţia ţărănimii, necesitatea definirii statutului său politico-juridic în noile condiţii de dezvoltare social-economică, a fost impusă de faptul, că cea mai numeroasă clasă socială, trebuia protejată, ea fiind „baza şi cea mai mare forţă în stat" (p. 144). Măsurile legislative din 1765, 1771, 1773, 1776 şi 1785 [5], cu referire la provinciile imperiului, au acreditat în rîndurile ţărănimii, figura „Bunului Împărat", care a sperat să-i ajute pe cei nevoiaşi, dar nobilimea s-a opus. Imaginea a fost transmisă Europei prin lucrarea lui de Lanjuinais. [6] Doar riposta feroce şi violentă a autorităţilor imperiale, secondate de marea nobilime, în cazul mişcărilor sociale ţărăneşti din Silezia, Croaţia, Boemia, Transilvania, au spulberat această iluzie. În scrisorile către fratele său Leopold, mare duce de Toscana, Iosif denumea pe ţărani „mizerabili scelerați" şi „canalii". El „nu era nici de partea nobililor, nici de cea a ţăranilor; el era de partea *partidului Statului*, care în concepţia absolutismului luminat, cerea îmbunătăţirea condiţiei ţăranilor şi reglementarea puterii nobiliare, dar care vedea inamicul în ţăranul răsculat, în aceiaşi măsură, ca şi în nobilul ostil reformelor" (subl. ns.) (p. 150). Cu toate că, conform opiniei împăratului, măsurile în favoarea ţărănimii, vizau „suprimarea abuzurilor..., fără lezarea intereselor marilor proprietari" (p. 154), ele au fost încălcate sau eludate pe diferite căi, tocmai de către cei, ce trebuiau să le aplice — nobilimea, în special, cea maghiară, posesoarea unor vaste privilegii. Fejtö se opreşte asupra răscoalei ţărăneşti din 1784 în Transilvania, condusă de Horea, Cloşca şi Crişan [7]. Căutînd să o explice, autorul scrie: „Nu era oare revolta ţăranilor transilvăneni, care a izbucnit spre sfîrşitul lui 1784, sub conducerea lui *Pugaciov românul* Transilvăneanul Hor/e/a, justificarea împăratului şi condamnarea nobilimii maghiare?" (subl. ns.) (p. 296). Condiţia dificilă a ţăranilor şi în general a populaţiei româneşti din Transilvania, este surprinsă veridic cu ajutorul memoriilor unor funcţionari ai administraţiei imperiale şi a corespondenţei între Iosif şi Leopold [8]. Fejtö remarcă în mod just şi accentuează „mizeria şi exploatarea... iobagilor în cea mai mare parte de *naţionalitate română*" (subl. ns.) (p. 296). Sînt amintite vizitele lui Horea la Viena în 1780 şi 1783, unde a revendicat reglementarea statutului ţărănimii. Părerea autorului este că, după reîntoarcerea din ultima călătorie la Viena, Horea a fost arestat şi ulterior a evadat, „a intrat în legătură cu domnul Moldovei; el a cerut chiar şi ajutorul Turcilor şi a organizat în 1784, cu ocazia unei conscripţii o *mişcare revoluţionară* printre ţărani" (subl. ns) (p. 301). Nobilimea maghiară a imputat izbucnirea răscoalei împăratului şi a cerut adoptarea de măsuri de reprimare. Fejtö insistă eronat asupra componentei religioase a mişcării sociale. El arată că în zona Abrudului, răsculaţii au silit populaţia, şi anume 65 catolici, 468 calvinişti, 41 luterani, 548 socieni, să se convertească la religia ortodoxă. 11 persoane au refuzat şi au fost masacrate! (cf. p. 301, subsol, nota 1). Fără să menţioneze ultimatumul de la Deva, adresat nobilimii de către ţăranii răsculaţi, de fapt programul răscoalei, Fejtö punctează obiectivele mişcării. Horea, căruia i se atribuie rolul determinant în izbucnirea acţiunii ţărăneşti, „...cerea nobililor transilvăneni să renunţe la funcţiile lor în favoarea funcţionarilor imperiali, la privilegiile lor şi să plătească impozite..., cum dorea împăratul" (p. 301). Nu se pomeneşte nimic despre aria de răspîndire a răscoalei, poziţia păturilor asuprite din cadrul celorlalte naţionalităţi, luptele cu armata imperială. De semnalat şi faptul că autorul nu foloseşte nici o lucrare de specialitate din

---

[5] Vezi pe larg E. M. Link, *The Emancipation of the Austrian peasant 1740—1798*, New York, 1949; W. E. Wright, *Serf, Seigneur and Sovereign, Agrarian Reform in the eighteenth-century Bohemia*, Minneapolis, 1966.

[6] Pompiliu Teodor, *Interferenţe iluministe europene*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 160; vezi şi Jean Denis de Lanjuinais, *Le Monarque accompli, ou Prodiges de bonté, de savoir et de sagesse qui font l'éloge de S. M. Joseph II*, Laussane, 1774.

[7] Vezi pe larg documentata lucrare a acad. David Prodan, *Răscoala lui Horea*, 2 vol., Bucureşti, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, 1979 şi remarcile interesante ale prof. dr. Ştefan Ştefănescu în *1784: Răscoală sau Revoluţie* în „Revista de istorie", tom. 34, nr. 7, iulie 1981, p. 1359—1361; Octavian Beu, *L'empereur Joseph II et la révolte de Horia*, Sibiu, 1944; Gheorghe Bartoş, *Răscoala lui Horea, Bibliografie*, Bucureşti, 1976; Nicolae Edroiu, *Răsunetul european al răscoalei lui Horea*, Cluj-Napoca, 1976; Pompiliu Teodor, *Spiritul Revoluţiei Americane, J. P. Brissot şi Răscoala lui Horea*, în *op. cit.*, p. 156—173.

[8] Vezi şi Herbert A. Kann, *op. cit.*, p. 200—205; Henry Marczaly, *Hungary in the eighteenth century*, Cambridge, 1910.

istoriografia românească. Considerînd pe Iosif al II-lea şi mai ales pe Horea, culpabili de declanşarea mişcării sociale, Fejtö declară că : „Dacă împăratul nu ar fi publicat ordonanţa sa, a cărei existenţă — în ciuda ignoranţei iobagilor şi a tuturor precauţiilor luate de nobilime — a ajuns la urechile ţăranilor, Hor/e/a nu ar fi ajuns niciodată la ideea de *a incita* pe tovarăşii săi de *nenorocire* să ia armele" (subl. ns.) (p. 303). Interesul pentru o politică strictă de economii financiare, a dominat activitatea reformatoare a împăratului în domeniul economic. Încă în 1764, i s-a oferit prilejul de a întreprinde o reformă a curţii imperiale. Astfel, el a redus personalul de serviciu şi de pază, a suprimat numeroase funcţii şi cheltuieli inutile, iar ulterior a simplificat eticheta. Necesitatea creşterii veniturilor directe şi a egalităţii în domeniul impunerii fiscale, a solicitat realizarea unui cadastru (1786—1789), în scopul valorificării superioare a potenţialului contribuţiilor. În 1786, rezervele monetare ale monarhiei însumau 88 milioane de guldeni. Convins pe deplin de importanţa consolidării statului, singurul instrument capabil să asigure bunăstarea supuşilor, împăratul a profesat o concepţie etatistă dusă pînă la extrem, şi în care suveranul era primul slujitor al statului[9]. „Sistemul de guvernare al lui Iosif al II-lea reprezenta un amestec de birocratism, spirit militar, absolutism şi liberalism, şi în care guvernarea nu era un privilegiu, ci o necesitate" (p. 221). Deşi monarhia prezenta un înalt grad de eterogenitate, el a dorit să facă din ea o mare putere în Europa. Totodată Iosif şi-a manifestat ataşamentul, pentru „patriotismul imperial..., dragostea de imperiu, cultul fervent al intereselor *ansamblului* monarhiei" (subl. ns.) (p. 91). A făcut-o în numele menţinerii unitare a tuturor provinciilor imperiului, animate deseori de tendinţe centrifuge. Politica sa a fost „de a întări acest stat..., ca *instrument al luptei duse de guvernul central contra particularismului aristocratic*" (p. 235). Iosif s-a visat „arhitectul" unui stat puternic, incompatibil cu privilegiile clasei feudale din provincii, supus voinţei suveranului, înzestrat cu efective militare considerabile şi bine antrenate, favorizat de dezvoltarea economiei, o administraţie simplă şi raţională, dar eficace şi o creştere a populaţiei, prin imigrare şi practica toleranţei religioase. Împăratul a avut un cult deosebit al *Statului* (cf. p. 232), a cărui unitate a fost o condiţie esenţială, pentru afirmarea *Raţiunii de Stat*. Dacă Maria Tereza şi Kaunitz au centralizat la maximum administraţia centrală şi provincială, Iosif, continuînd politica de modernizare, s-a pronunţat pentru simplificarea sa, prin împărţirea atribuţiilor între Länder-uri în cadrul unui Directoriu, ce urma să coordoneze afacerile interne şi externe ale imperiului, restringerea prerogativelor Consiliului de Stat, crearea unui minister de finanţe, introducerea limbii germane în justiţie şi administraţie. Viena a fost proclamată capitala unică a imperiului, împărţit în 13 guvernăminte sau cercuri, conduse de căpitani (*Kreishauptmanni*). Politica imperială de centralizare s-a bazat însă, pe „o burghezie slabă numeric, intelectual şi economic" (p. 157). S-a adăugat, opoziţia virulentă a cercurilor nobilimii din provincii, care treptat, dar tot mai clar au modificat dispoziţiile autorităţii centrale. „Împăratul ordona cu entuziasm, iar funcţionarii tradiţionalişti dădeau ascultare opoziţiei" (p. 240). Rezistenţa cea mai puternică a provenit din partea claselor dominante din Ungaria[10]. Propunîndu-şi „...să asocieze... interesele Ungariei „istorice" cu cele ale statului în ansamblu, să ridice Ungaria, să o modernizeze, să o facă prosperă..." (p. 235), Iosif al II-lea a atacat privilegiile economice şi politice ale grofilor maghiari. Întrucit, *modernizarea*, sau mai bine spus *centralizarea*, semnifica implicit atingeri aduse statutului teoretic particular al Ungariei în imperiu, deposedarea de o serie de avantaje, nobilimea maghiară a fost cel mai înverşunat duşman al „reformatorului" Iosif, pe care în cele din urmă l-a silit la sfirşitul domniei, să renunţe la unele dintre iniţiativele sale. Fejtö conchide că „independenţa Ungariei feudale triumfa asupra eforturilor de centralizare ale împăratului" (p. 369). O politică externă, activă, trebuia susţinută de o forţă militară, capabilă să impună Europei punctul de vedere al Vienei. Greu afectată de războiul pentru succesiunea la tronul Austriei şi cel de Şapte ani, armata habsburgică s-a refăcut prin măsurile lui Iosif. Conscripţia a fost introdusă pe întreg teritoriul imperiului. În 1786, pentru cheltuielile militare era alocată suma de 30 milioane de guldeni. Rezultatele au fost însă mediocre, îndeosebi deoarece corpul ofiţerilor de geniu şi parcul de artilerie nu a răspuns solicitărilor. Autorul se ocupă şi

[9] Dumitru Almaş, *op. cit.*, p. 47.

[10] T. Baráth, *L'Absolutisme éclairé en Hongrie (1761—1795)*, în „Bulletin of I.C.H.S.", vol. IX, Pt. 1, nr. 34, March 1937, p. 22—37 ; K. Benda, *L'Ère du Josephinisme en Hongrie*, în „Annales Historiques de la Révolution Française", Avril-Juin 1973, p. 197—218 ; Philip J. Adler, *Serbs, Magyars and „Staatsinteresse" in Eighteenth-Century Austria, A Study in the History of the Habsburg Administration*, în „Austrian History Yearbook", vol. XII—XIII, Pt. 1, 1976—1977, p. 116—147 ; vezi şi *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale*, 3 vol., Budapest, 1971—1977.

de reforma religioasă [11], pe care suveranul a preconizat-o. Spre deosebire de mama sa, care a sprijinit orientarea catolicismului tradiţional şi în speţă a Contrareformei, „Bunul împărat" influenţat de galicanism şi tezele lui Febronius a întrevăzut în instituţia Bisericii, un corp de funcţionari ai statului, instrument docil de centralizare în mîna suveranului. Din această perspectivă, poate fi interpretat edictul de toleranţă religioasă (*Toleranzedikt*), din 13 septembrie 1781, care a stabilit egalitatea în drepturi a tuturor supuşilor imperiului, indiferent de confesiune. Stabilind şi în viaţa religioasă o atmosferă de simplitate, spirit de economie, Josif a recomandat suveranului pontif „...modestie şi blîndeţe evanghelică" (p. 254). În acelaşi sens, a desfiinţat peste 350 aşezăminte religioase şi o serie de ordine călugăreşti, precum eremiţii, franciscanii, capucinii, a secularizat jumătate din numărul total al mânăstirilor, a interzis procesiunile şi pelerinajele religioase, a retras autorităţilor eclesiastice dreptul de cenzură, a alungat pe iezuiţi şi a îngrădit, prin *Ratio Educationis* (1773), amestecul clerului în procesul instrucţiei şi educaţiei. Umilindu-se în faţa împăratului, dar sperînd să-l convingă să-şi modifice unele idei, în 1782, papa Pius al VI-lea a vizitat Viena, însă fără succes. Fejtö trece cu multă uşurinţă peste aspectele vieţii culturale, extrem de variate şi complexe, în funcţie de particularismele locale, pe care monarhul s-a străduit să le depăşească, fără mult spor.

În politica externă [12], acţiunile împăratului au avut drept rezultat, după expresia lui Fejtö, „creşterea puterii prusiene şi ruse" (p. 279). Partizan al colaborării cu Rusia, Josif a continuat politica de expansiune a Habsburgilor în zona Dunării de Jos, în centrul şi sud-estul Europei. În 1772, la prima împărţire a Poloniei, a ocupat Galiţia şi a vrut să convingă Berlinul să abandoneze Silezia, în schimbul unei compensaţii în Ţările de Jos sau Bavaria, şi a unei substanţiale participări prusiene la masacrarea Poloniei. Acelaşi ţel l-a urmărit şi în războiul pentru succesiunea la tronul Bavariei (1778—1779), încheiat cu pacea de la Teschen, care a mărit enorm influenţa ţaristă în centrul continentului. Zonele de nord-vest ale imperiului au fost grav tulburate între 1787—1789 de mişcările revoluţionare din Ţările de Jos austriece [13], care s-au repercutat şi asupra relaţiilor cu Franţa. În Peninsula Balcanică, apropierea, nu lipsită de contradicţii, între Rusia şi Austria, s-a concretizat în planul „Regatului Daciei", stat-tampon independent, organizat sub egida primeia, cu acordul celei de a doua. Pe ruinele Imperiului Otoman, urma să se formeze „Imperiul Bizantin", condus de marele duce Constantin, fiul Ecaterinei a II-a. În schimb, Iosif al II-lea a cerut nordul Serbiei, Hotinul, Istria, Dalmaţia, Moreea şi insulele Creta şi Cipru [14]. Amestecat în războiul ruso-turc din 1787—1792, în care a cucerit cu multă greutate Belgradul în octombrie 1789, monarhul a revendicat întreaga Serbie, Moldova şi Ţara Românească (cf. p. 328), cerînd istoricului maghiar Georgy Pray, să redacteze un memoriu în care să afle argumente, chipurile istorice, ale pretenţiilor sale. Studiul cauzelor eşecului reformelor iozefine, prilejuieşte autorului reflexii interesante. Accentul cade mai mult pe trăsăturile de caracter ale suveranului. „Greşeala capitală a împăratului a fost că a dus frontal o politică externă ambiţioasă şi (a întreprins — *M.M.*) transformări politice „profunde" (p. 372). Urmărind „destinul tragic" al împăratului, călătoriile sale în străinătate (Germania, Italia, Franţa, Rusia, Transilvania), poziţia sa faţă de principalele evenimente politice şi militare, la care a fost contemporan, motivaţia reală a insuccesului iozefinismului — caracterul parţial al reformelor, particularismele de ordin economic, social, cultural, religios, lingvistic, opoziţia marii nobilimi, anchilozarea aparatului administrativ şi altele, rămîne în umbră. Purtînd pecetea limitelor inerente ale Despotismului luminat, Iosif al II-lea nu a urmărit crearea unei societăţi de tip nou, ci perfecţionarea celei feudale şi adaptarea sa la noile condiţii.

Lucrarea este completată cu un material ilustrativ extrem de bogat şi o bibliografie selectivă care cuprinde memorii, corespondenţe, lucrări generale şi speciale. Se adaugă ţinuta grafică excepţională. Cultivînd genul biografiei istorice, apropiată de cea romanţată, dar scrisă cu probitate şi obiectivitate ştiinţifică, François Fejtő îşi înscrie cu cinste numele, printre colaboratorii de seamă ai colecţiei editurii Perrin.

Mihai Manea

---

[11] Dumitru Almaş, *op. cit.*, p. 47; Robert A. Kann, *op. cit.*, p. 187—192; Andrei Magyari, *op. cit.*, p. 22; vezi şi H. Schitter, *Pius VI und Joseph II*, Wien, 1894; Eduard Winter, *Der Josephinismus, Die Geschichte des österreichen Reformkatholizismus 1740—1848*, Berlin, 1962; Paul B. Bernard, *Joseph II and the Jews, The Origins of the Toleration Patent of 1782*, în „Austrian History Yearbook", vol. IV V, 1968 1969, p. 101—119; idem, *Jesuits and Jacobins, Enlightened Despotism in Austria*, Urbana, 1971.

[12] Robert A. Kann, *op. cit.*, p. 156—170.

[13] Vezi şi Comte de Trautmansdorf, *Fragments pour servir l'histoire des événements qui se sont passées aux Pays-Bas depuis la fin de 1787 jusqu'en 1789*, Amsterdam, 1792; H. Borel, *La politique de Joseph II aux Pays-Bas*, în „Bulletin of I.C.H.S.", vol. IX, Pt. 1, nr. 34, March 1937, p. 43—47.

[14] Pentru detalii vezi B. P. Daţiuk, *Istoria S.S.S.R.*, Moskva, 1960, p. 113 şi urm.

MILAN PODRIMAVSKÝ, *Slovenská národná Strana v druhej polovici XIX. storočia* (Partidul național slovac în a doua jumătate a sec. al XIX-lea), Veda, Vydavatelstvo slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1983, 241 p.

Iată o monografie despre istoria complicată a unui partid politic, care a înfruntat cu abilitate încercările stăpînirii maghiare de a înnăbuși orice tendință spre libertate a poporului slovac. Nu numai cele opt veacuri de dominație străină, dar mai ales mișcarea de eliberare națională care, intrînd în a doua jumătate a secolului trecut, într-o fază decisivă, dinamizează voința popoarelor de a deveni stăpîne pe destinele lor. Se înțelege, că luptele slovacilor, ca și ale românilor din Transilvania, nu pot fi separate de evenimentele similare care aveau loc, în această perioadă, în sînul popoarelor din Europa de sud-est. De o parte, imperiul otoman, de cealaltă eterogenitate etnică a împărăției habsburgice. Spre deosebire de ritmul și avîntul mișcărilor de eliberare națională din Balcani, în viața politică a Ungariei intervine în 1867 așa-zisul Ausgleich, care ascute și mai mult, pe parcurs, contradicțiile dintre naționalitățile minoritare și dominația bicefală a imperiului. În urma acestui fapt, sporește și mai mult platforma etnică a unui imperiu, a cărui structură socială venea în conflict cu noile idealuri și postulate ale popoarelor supuse. În această privință, autorul afirmă că partidul național a fost în perioada cercetată purtătorul revendicărilor sociale din Slovacia. El reprezenta forța motrice care, pe de o parte, se împotrivea măsurilor sistematice de desnaționalizare, preconizate de clasa conducătoare maghiară, iar pe de alta, depunea eforturi pentru instaurarea unor principii și valori burghezo-democratice în viața publică, fisurată încă de reziduuri feudale. E de la sine înțeles, că nu era ușor de a duce la îndeplinire astfel de sarcini, în condițiile unei stăpîniri oligarhice, care nu cruța nici un fel de măsură, menită nu numai să potolească, ci să stîrpească din germene orice mișcare cu caracter revoluționar.

Pentru a defini rolul și căile urmate de partidul național, autorul își împarte lucrarea în cinci capitole. În primul rînd, se subliniază trăsăturile caracteristice ale mișcării de eliberare, în rîndurile căreia erau angajate elemente din mica burghezie și parțial din burghezia mijlocie, pe măsură ce interesele acesteia deveneau beneficiare de pe urma acțiunilor politice. Capitolul II, tratează despre apariția și începuturile activității partidului, între 1860—1884. Autorul situează ființarea acestui organism politic imediat după *Diploma din Octombrie 1860* și se maturizează în anii de după *Compromisul* din 1867. La început, s-a manifestat ca o simplă grupare politică și abia după 1870 capătă înfățișarea unui partid. Interesante sînt și etapele formative ale partidului național, mai ales pe linia elaborării programului politic, trasat inițial de „Memorandul" din iunie 1861, cu toate că, pînă la urmă, n-a izbutit să dea viață tuturor postulatelor preluate din acest document. Începînd din 1884, Partidul Național Slovac își schimbă tactica, situîndu-se pe o poziție de rezistență față de alegerile parlamentare din Ungaria. S-a adoptat așa-zisa tactică a pasivității, cum de altfel într-o poziție asemănătoare se găseau românii și sîrbii din Ungaria.

Tocmai capitolul următor (al III-lea) e închinat acestei situații, care a paralizat în bună parte eforturile spre afirmare ale partidului. Însă chemarea la pasivitate n-a găsit ecoul scontat. Evenimentele s-au desfășurat aidoma ca în cercurile partidului național din Transilvania. În urma luării acestei atitudini, vecină cu apatia, se desinează în rîndurile partidului două curente. Unii fruntași politici susțineau cu tărie ideea abținerii de la orice activitate parlamentară, deci *pasivitatea*, alții pledau pentru *activism*. Autorul critică această neparticipare la alegeri, pe motivul că partidul renunța astfel de bună voie la mijloacele parlamentare utile pentru activitatea politică. Lipsa de unitate, în ceea ce privește această formă de protest — cum s-a întîmplat parțial și la românii de peste munți — n-a dat roadele așteptate, deși partidul național n-a participat la nici una din alegerile pentru parlamentul maghiar pînă la finele secolului (1884, 1887, 1892, 1896). În această etapă, de care se ocupă capitolul IV (1892—94), se fac diferite încercări pentru ieșirea din starea de imobilitate politică a partidului. Unii dintre fruntașii politici pledau pentru realizarea unei coaliții mai largi, împreună cu românii ardeleni și sîrbii. În acest sens, cu cîteva zile înainte de alegerile din iunie 1892, conducerea partidului intră în legătură cu românii ardeleni. Pe la mijlocul acestui an, se ajunge la concluzia că a sosit timpul — luînd ca exemplu acțiunile românilor din mai și iunie 1892 — să se realizeze în mișcarea națională slovacă o acțiune de mari proporții. Însă, disensiunile continuă. În timp ce activiștii preconizau participarea la viața politică, la alegeri și trimiterea de deputați în parlament ceilalți, pasiviștii, susțineau că, din motive de politică internă, alianța cu sîrbii și românii nu putea constitui o forță nouă pentru ca mișcarea națională

slovacă să iasă din această criză politică. Dimpotrivă, dificultăţile sporesc. În noiembrie 1894, din rîndurile mişcării catolice din Ungaria, aflată în opoziţie, apare un nou partid politic de nuanţă clericală. La început, a trezit speranţa unei colaborări, însă din motive lesne de înţeles, a fost numai o iluzie. Noul partid recrutează adepţi chiar din sînul mişcării naţionale slovace şi, desigur, nu fără succes. Pe de altă parte, noul guvern Banffy intensifică măsurile de asuprire împotriva naţionalităţilor. Acest fapt reactualizează necesitatea colaborării între slovaci, români şi sîrbi. Sub semnul unei solidarităţi, care, pînă la urmă, avea să se destrame, are loc în martie 1895 o conferinţă la Bucureşti, apoi a doua în iulie la Novi Sad, iar în august acelaşi an, un congres la Budapesta. Cu acel prilej, s-a redactat un Program comun, pe care autorul îl comentează pe larg în lucrarea de faţă. Se pare că solidaritatea celor trei partide naţionale (slovac, roman şi sîrb) afişată cu convingere de unii fruntaşi politici n-a dat roadele aşteptate. Şi astfel, în ultimii ani din această perioadă (1898 1901) se produce o diferenţiere socială (cap. V), care a înlesnit trecerea societăţii slovace spre alte forme şi valori politice. În ultimul deceniu, apare proletariatul slovac şi odată cu el mişcarea social-democrată. Creşte conştiinţa de clasă şi revendicările capătă acum un alt timbru social. Procesul de diferenţiere se adînceşte în aşa măsură încît programul burgheziei nu izbuteşte să adumbrească diferenţele dintre clasele şi grupele sociale. În acelaşi timp, partidul naţional depune pe mai departe eforturi pentru a întări rolul burgheziei, însă fără succes. Nemaiputîndu-se sprijini pe o reţea largă de instituţii cu profil şi structuri diferite, partidul naţional slovac îşi pulverizează din ce în ce mai mult activitatea politică (capitolul V). Deşi scrisă în spirit critic, totuşi, autorul pendulează între activitatea partidului naţional şi diferitele dificultăţi ce-i stau în cale. El urmăreşte istoria acestui organism politic cu toate meandrele prin care a trecut, spre a traduce în viaţă un program de revendicări sociale. Nu izbuteşte în întregime şi evenimentele politice se precipită cu transformări ireversibile către începutul noului veac. Prin disocierile şi comentariile faptelor istorice, efectuate cu discernămînt şi competenţă, Podrimavský ne oferă de fapt o istorie a vieţii politice din Slovacia în a doua jumătate a secolului trecut. O lucrare bine scrisă şi convingătoare. Stilul judicios şi logic, însă prea multe neologisme. Expunerea e însoţită de două rezumate, unul în limba rusă, altul în germană Un indice onomastic şi o bogată bibliografie sporesc valoarea ştiinţifică a acestei lucrări.

Tr. Ionescu-Nişcov

CONSTANTIN BUŞE, ZORIN ZAMFIR, ALEXANDRU VIANU, GHEORGHE BĂDESCU, *Relaţii internaţionale în acte şi documente*, vol. III, (1945—1982), Edit. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1983, 357 p.

Cel de-al treilea volum de *Relaţii internaţionale în acte si documente*, continuind în chip firesc pe cele anterioare, abordează perioada 1945 1982. Autorii şi-au propus a acoperi momentele cele mai semnificative ale relaţiilor internaţionale din perioada dată, extrem de complexă prin diversitatea şi amploarea problemelor ridicate (p. 3). Între elementele definitorii ale perioadei postbelice pe prim plan se situează formarea statelor socialiste şi destrămarea sistemului colonial. „Complexitatea relaţiilor internaţionale, apreciază autorii, constă în alternarea perioadelor de criză cu cele de destindere, în frecvenţa conflictelor şi războaielor locale concomitent cu reglementarea unor chestiuni litigioase pe calea tratativelor, în crearea şi existenţa blocurilor şi alianţelor militare cu mişcarea mondială pentru pace şi dezarmare, cu impunătoarea mişcare a ţărilor nealiniate [...] ţări in curs de dezvoltare" (p. 3). Situaţia actuală din relaţiile internaţionale, evidenţiază autorii, impune ca o necesitate stringentă ca la baza relaţiilor dintre toate statele să stea principiile respectării independenţei şi suveranităţii naţionale, neamestecului în treburile interne, renunţării la folosirea forţei sau la ameninţarea cu forţa, colaborării şi cooperării reciproc avantajoase. Ori aplicarea acestor principii înseamnă democratizarea relaţiilor internaţionale, edificarea unei lumi mai drepte şi mai bune cu participarea tuturor statelor lumii, indiferent de mărime (p. 4). Succinta dar sugestiva apreciere a relaţiilor internaţionale postbelice făcută de autori în cuvînt înainte este întregită de o caracterizare generală a lumii contemporane făcută de preşedintele Republicii Socialiste România tovarăşul Nicolae Ceauşescu (p. 6—8). Do[...]nsiderate de autori ca definitorii

pentru relaţiile internaţionale din epoca dată, sînt aşezate în ordine cronologică în cadrul a 12 mari teme. Acestea, în opinia noastră reflectă cit se poate de bine caracteristicile şi tendinţele de bază ale raporturilor dintre state în epoca de după al doilea război mondial. Este vorba, în fapt, de următoarele teme: Reglementarea raporturilor cu statele învinse în al doilea război mondial. Problema germană; Relaţiile cu Japonia; Războiul rece; Tratate, înţelegeri, alianţe militare bi şi multilaterale; Decolonizarea; Problema Indochinei; Criza din Orientul Apropiat şi Mijlociu; Problema palestiniană; Organizaţii economice regionale; Relaţii interamericane; Conferinţa pentru securitate şi cooperare în Europa; Mişcarea ţărilor nealiniate; Pentru o nouă ordine economică internaţională; Lupta împotriva subdezvoltării; Problema dezarmării şi Mişcarea pentru pace. Aşa cum era de aşteptat, dată fiind limita de început a volumului, respectiv terminarea celui de-al doilea război mondial, prima grupă tematică de documente se referă la reglementarea păcii (p. 9—42). În acest sens autorii au selectat principalele tratate încheiate cu state învinse, cele mai multe documente datînd din 1947. Acte ulterioare reflectă reglementarea cunoscută pentru problema germană şi pentru relaţiile cu Japonia. Ca şi pentru celelalte grupe tematice din volum, tratatele şi celelalte documente din această primă categorie sînt precedate de o scurtă notă care arată condiţiile în care au fost elaborate şi obiectivele urmărite. Urmează apoi textul restrins, cu principalele prevederi doar, fapt pe deplin justificabil datorită limitelor de spaţiu.

Pentru a ilustra sensurile şi ponderea războiului rece pentru relaţiile internaţionale postbelice, autorii s-au oprit la un şir de acorduri, tratate, declaraţii sau alte acte sugestive în acest sens (p. 47—80). Astfel, între altele, sînt reproduse părţile esenţiale din Tratatul Atlanticului de Nord, din 2 aprilie 1949, Tratatul de apărare colectivă a Asiei de Sud-est, din 8 septembrie, 1954, Carta Pacificului, Pactul de la Bagdad, din 24 februarie 1955 şi Tratatul de prietenie colaborare şi asistenţă mutuală de la Varşovia, din 14 mai 1955. Amplu reflectat în volum este unul din procesele majore ale epocii contemporane: decolonizarea (p. 81—112). O serie de documente reflectă prăbuşirea imperiilor coloniale olandez, francez, englez şi portughez şi formarea unor state independente ca Indonezia, Egipt etc. Nu lipseşte desigur nici Declaraţia Adunării generale a O.N.U. privind acordarea independenţei ţărilor şi popoarelor coloniale. Pe de altă parte acest capitol ilustrează eforturile în vederea combaterii politicii neocolonialiste a foştilor stăpîni. Rezoluţia Conferinţei ţărilor asiatice de la Delhi, din 10 aprilie 1955, Comunicatul final al Conferinţei de la Bandung, din 24 aprilie 1955, Rezoluţia Conferinţei afro-asiatică de la Cairo, cu privire la imperialism din 1 ianuarie 1958 sau Carta Organizaţiei Unităţii Africane, din mai 1963 sînt piese reprezentative în a ilustra eforturile de unire a noilor state independente. Decolonizarea nu s-a realizat în toate cazurile pe cale paşnică. Situaţia din Indochina ilustrează pe deplin acest fapt şi relevă implicaţiile grave pe care le poate avea nerespectarea drepturilor popoarelor la o viaţă liberă şi independentă (p. 112 123). Dar dacă problema Vietnamului a fost just soluţionată, chiar cu preţul unor sacrificii enorme, cea a poporului palestinian nu a găsit încă rezolvarea necesară. Criza din Orientul Apropiat şi Mijlociu ce a generat unul din focarele de tensiune este sugestiv ilustrată prin citeva documente (p. 123—135). Între acestea se numără şi Carta naţională a Palestinei, Declaraţia sovieto-americană în problema Orientului Mijlociu (New York, 1 octombrie 1977) şi Tratatul de pace între Republica Arabia Egipt şi Statul Israel (Washington, 26 martie 1979). Chestiunile economice au o maximă pondere pentru cursul relaţiilor internaţionale postbelice. Elementul nou, comparativ cu situaţia din perioada interbelică, este crearea a numeroase organisme şi alianţe regionale cu caracter economic (p. 135—167). După citeva formule experimentale, Europa Occidentală fondează Piaţa comună (1957), ţările socialiste europene pun bazele Consiliului Economic de Ajutor Reciproc (1959) iar statele din America Centrală şi Latină fondează alte asemenea asociaţii (Asociaţia latino-americană a comerţului liber sau Societatea Andină de dezvoltare). Ca şi în perioada dintre cele două războaie mondiale statele americane aveau o activitate proprie în cadrul Organizaţiei Statelor Americane (p. 167—196). Statutul acesteia a trebuit însă să fie revizuit ca urmare a modificării conjuncturii după 1945. Diverse declaraţii şi rezoluţii reflectă principalele direcţii de acţiune ale acestui organism regional. Unul dintre evenimentele de maximă importanţă pentru viaţa continentului nostru a fost fără îndoială Conferinţa pentru securitate şi cooperare în Europa care şi-a găsit locul cuvenit în economia volumului (p. 196—252). Actul final al Conferinţei cit şi o seamă de documente care reflectă poziţia României socialiste relevă dimensiunea reală a acestui eveniment. Mişcarea ţărilor nealiniate (p. 252—272) s-a vădit a fi una din forţele reale ale uniunii contemporane în direcţia menţinerii păcii şi a democratizării relaţiilor internaţionale. Diverse documente reunite în paragraful special privind această chestiune ilustrează rezultatele celor cinci conferinţe ale nealiniaţilor care au avut loc între 1962—1976. Eforturile de creare a unei noi ordini economice internaţionale şi de li-

chidare a subdezvoltării sînt ilustrate prin cîteva documente semnificative (p. 271 278). Problema dezarmării este o altă chestiune de maxim interes pentru lumea contemporană ce ocupă locul cuvenit în economia lucrării (p. 278 344). Toate rezultatele mai importante din acest domeniu vital, așa cum ele sînt consemnate în documente, sînt incluse în volumul de față. Așa de pildă, Tratatul Antarctic (1959), Tratatul pentru interzicerea experiențelor cu armele nucleare în atmosferă, spațiul extraatmosferic și sub apă (1963), Tratatul cu privire la neproliferarea armelor nucleare (1968), Tratatul dintre Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste și Statele Unite ale Americii cu privire la unele măsuri în domeniul limitării armamentului strategic ofensiv (1972) sau Apelul poporului român adresat sesiunii speciale a O.N.U. consacrată dezarmării sînt accesibile celor interesați în paginile lucrării. Mișcarea pentru pace, ca una din forțele în continuă creștere a lumii contemporane, este reprezentată prin cîteva piese semnificative: Manifestul Congresului Mondial al Partizanilor Păcii (aprilie 1949), unele documente ale sesiunii de la Stockholm a Consiliului Mondial al Păcii (1959) precum și Declarația cu privire la promovarea în rîndurile tineretului a idealurilor de pace, respect reciproc și înțelegere între popoare (1965). Volumul de față a reușit într-adevăr a ilustra caracteristicile și tendințele majore ale relațiilor internaționale din anii 1945—1982. Selectarea pieselor reprezentative nu a fost desigur o muncă ușoară în avalanșa de documente de tot felul. Așa cum volumul se prezintă cititorilor interesați, este o oglindă realistă, convingătoare a ceea ce s-a întîmplat în relațiile contemporane dintre state și o deschidere sugestivă asupra tendințelor din etapele următoare. Poziția României în toate problemele abordate este clar și pregnant ilustrată. Modul de prezentare al documentelor face din volum un util instrument de lucru, pe măsura experienței remarcabile a colectivului de autori. Epuizarea edițiilor volumelor anterioare, dovadă a interesului generat de valoarea lor științifică, sugerează ca necesară o reeditare a întregii serii.

Nicolae Dascălu

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne şi contemporane a României şi universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieţii ştiinţifice, Cartea românească şi străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sînt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTA CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfîrşitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de iniţială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Retponsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie, B-dul Aviatorilor, nr. 1, Bucureşti — 71247.

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Formaţia, cultura şi începutul domniei lui Petru Rareş.

Pretendentul Neagu „Vodă", fiul lui „Basarab voevod" (1633–1644).

Instituţia agiei în Ţara Românească.

Relaţiile lui Francisc al II-lea Rakoczi cu Spania.

Înfiinţarea consulatelor franceze în ţările române şi impactul asupra spiritului public românesc.

Manualele şcolare din epoca paşoptistă în slujba idealurilor naţionale româneşti.

Poziţia Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814–1815).

Mişcări demografice între Dobrogea şi Ţara Românească în perioada războiului Crimeii.

Conferinţa colonială de la Berlin (1884–1885).

Aspecte ale genezei „noului activism" al popoarelor asuprite din Ungaria (1900–1905).

România şi ţările balcanice în perioada 1900–1911.

Consideraţii privind social-democraţia germană 1869–1914.

Ecoul internaţional al ieşirii României din război (mai 1918).

România şi condiţiile financiare internaţionale după primul război mondial (1919–1929).

„Noaptea cuţitelor lungi" în viziunea diplomaţiei româneşti şi americane.

Relaţiile culturale dintre România şi Marea Britanie (1929–1939).

Curente social-economice româneşti în perioada interbelică: doctrina economică a ţărănismului.

Aspecte ale procesului de creare a Frontului naţional unit antijaponez al poporului chinez.

Afirmarea Partidului Comunist Român în mişcarea comunistă şi muncitorească internaţională în perioada postbelică.

RM ISS0567–630

I.P. „Informaţia" – c. 2545

Lei 15